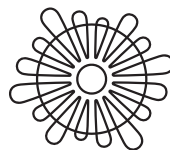

MemorabiLika

Državni arhiv u Gospiću – Sveučilište u Zadru

MemorabiLika

Br. 1 (8), Gospić, 2025.

Nakladnici / Published by:

Državni arhiv u Gospiću, Hrvatska / State Archives in Gospić, Croatia
Sveučilište u Zadru, Hrvatska / University of Zadar, Croatia

Za nakladnike / For the publishers

Ivica Mataija, Hrvatska / Croatia
Josip Faričić, Hrvatska / Croatia

Glavni urednik / Editor-in-Chief

dr. sc. Ivica Mataija, znanstv. sur. / PhD, Research Associate

Uredništvo / Members of the editorial board:

dr. sc. Stjepan Blažetin (Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, Mađarska / PhD, Scientific Institute of Croats in Hungary, Pécs, Hungary), dr. sc. Ivica Mataija (Državni arhiv u Gospiću, Gospić, Hrvatska / PhD, State Archives in Gospić, Gospić, Croatia), prof. dr. sc. Tihana Petrović Leš (Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska / PhD, Full Professor, University of Zagreb, Zagreb, Croatia), izv. prof. dr. sc. Katica Balenović (Sveučilište u Zadru, Gospić, Hrvatska / PhD, Associate Professor, University of Zadar, Gospić, Croatia), doc. dr. sc. Ante Gverić (Državni arhiv u Zadru / Sveučilište u Zadru, Zadar, Hrvatska / PhD, Assistant Professor, State Archives in Zadar / University of Zadar, Zadar, Croatia), dr. sc. Tatjana Kolak (Muzej Like Gospić, Gospić, Hrvatska / PhD, Museum of Lika, Gospić, Croatia), prof. dr. sc. Sanja Vrcić Mataija (Sveučilište u Zadru, Gospić, Hrvatska / PhD, Full Professor, University of Zadar, Gospić, Croatia), izv. prof. dr. sc. Irena Mrak (Visoka škola za varstvo okolja, Velenje, Slovenija / PhD, Associate Professor, Environmental Protection College, Velenje, Slovenia), izv. prof. dr. sc. Šimun Novaković (Sveučilište u Mostaru, Mostar, Bosna i Hercegovina / PhD, Associate Professor, University of Mostar, Mostar, Bosnia and Herzegovina)

Lektura hrvatskog jezika / Croatian Language Editor:

dr. sc. Antonia Došen / PhD

Prijevod na engleski jezik / English translation:

NITOR USLUGE d.o.o.

UDK/UDC

Dubravka Čanić, dipl. knjiž., Sveučilište u Zadru / MLS, University of Zadar

Grafička priprema / Graphic design:

Urednik d.o.o., Zagreb

Tisak / Print:

Kerschhoffset d.o.o., Zagreb

Naklada / Print run:

100 primjeraka / 100 copies

Časopis izlazi jednom godišnje uz financijsku potporu Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske i Sveučilišta u Zadru. / The journal is published annually with financial support from Croatia's Ministry of Culture and Media and University of Zadar.

ISSN 2623-9469

UDK 008

UDK 91

UDK 93/94

DOI: <https://doi.org/10.15291>

MemorabiLika je časopis u otvorenom pristupu. Sadržaj časopisa u cijelosti je besplatno dostupan. Korisnici smiju čitati, preuzimati, kopirati, distribuirati, tiskati, pretraživati ili stavljati poveznice na materijal te mijenjati, preoblikovati i prerađivati materijal ili ga koristiti na druge zakonite načine, sve dok odgovarajuće citiraju izvornik, sukladno CC BY licenci.

MemorabiLika is an open-access journal. Users are allowed to read, download, copy, redistribute, print, search, or link to material, as well as alter, transform, or build upon it or use them for any other lawful purposes as long as they appropriately attribute the source according to the CC BY license.

MemorabiLika

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA LIČKU
ZAVIČAJNOST I REGIONALNA ISTRAŽIVANJA

*JOURNAL OF LIKA
AND REGIONAL HERITAGE STUDIES*

God. 8, br. 1, str. 1-164

Vol. 8, No. 1, pp. 1-164

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Gospić, 2025.

KAZALO / CONTENTS

Radovi / Papers

- Filip Lenić: Recepcija pravaške predizborne agitacije za hrvatski sabor 1884. godine u zadarskom novinstvu.....9
Reception of the Party of Rights' Election Agitation for the 1884 Croatian Diet in the Zadar Newspapers
- Kazimir Miculinić: Likovni prikazi Plitvičkih jezera tijekom 18. i 19. stoljeća..... 37
Pictorial Representation of the Plitvice Lakes in the 18th and 19th Centuries
- Boris Trnski: Braća Tomičić – lički generali austrougarske vojske 77
The Tomičić Brothers – Lika's Generals in the Austro-Hungarian Army
- Iva Baburić, Ivana Crljenko: Turistička prezentacija baštine Srednje Like 97
The Presentation of Central Lika's Heritage in Tourism
- Davor Šarić: Pošta u Lovincu u razdoblju od travnja do rujna 1941. godine 121
The Lovinac Post Office in the Period from April to September 1941
- Marin Buovac: Majstorska cesta preko Velebita: prožimanje graditeljske baštine, povijesnog nasljeđa te arhivskog i filatelističkog materijala na relaciji Lovinac – Podprag – Obrovac 133
Majstorska cesta Across Velebit: The Interplay of Architectural Heritage, Historical Legacy, and Archival and Philatelic Sources Along the Lovinac–Podprag–Obrovac Route

Prikazi / Book Reviews

- Ivana Kurtović Budja: Filološke i kulturološke studije o Lici 149
- Ante Gverić: Razgled povijesnoga Gospića 151
- Tin Lemac: Domovina kao ishodište 153
- Sanja Vrcić-Mataija: Znanstveno utemeljen i metodički relevantan sveučilišni udžbenik o usmenoj književnosti Istre i Hrvatskog primorja – značajan prilog proučavanju zavičajne književnosti 157

A graphic consisting of three groups of horizontal lines. Each group has 10 lines of varying lengths, with the longest line on the left and the shortest on the right, creating a sense of depth and movement. The lines are light gray and are positioned to the left of the text.

RA
DO
VI
PAPERS

RECEPCIJA PRAVAŠKE PREDIZBORNE AGITACIJE ZA HRVATSKI SABOR 1884. GODINE U ZADARSKOM NOVINSTVU

Reception of the Party of Rights' Election Agitation for the 1884 Croatian Diet in the Zadar Newspapers

Sažetak

Političko djelovanje Ante Starčevića rasplamsalo je hrvatsku nacionalnu ideju u Dalmaciji. U radu se sažetim prikazom objašnjava političko ozračje i pojava pravaštva u Dalmaciji. Kao izvor za praćenje širenja pravaških ideja uzete su ondašnje novine iz glavnog grada austrijske pokrajine Dalmacije, Zadra, koje su bile izravne glasnogovornice političkih grupacija i kao takve idealne za proučavanje tijeka ideoloških strujanja. Autor analizira članke različitih ideološko obojenih redakcija koje prenose misao Ante Starčevića i pokret 'starčevićanstva' uoči izbora za Hrvatski sabor 1884. godine. *Narodni list* ne prihvaća u potpunosti pravaške ideje s obzirom na razilaženje po pitanju političkih programa Starčevića i Strossmayera, mecene Narodne stranke u Dalmaciji. Međutim, *List* je poticao i agitirao jednako za hrvatske stranke neodvišnjake i pravaše u izbornom procesu nasuprot vladajuće Khuenove 'mađaronske' stranke. *List Katolička Dalmacija* don Ivo Prodana primjer je preobrazbe vjerskog lista na talijanskom jeziku u izrazito pravaško glasilo klerikalnog usmjerenja na hrvatskom jeziku. *Autonomaški // Dalmata* zagovarajući vlastite autonomnaške i protalijanske politike vrlo negativno ocjenjuje rad 'starčevićana'. Dalmatinska javnost pobliže se upoznaje s pravaškim idejama upravo 1880-ih godina i svjedoči rastu popularnosti Stranke prava te žestokoj borbi u Hrvatskom saboru.

Ključne riječi: Pravaštvo, izbori, Starčević, novinstvo, Dalmacija, 1884. godina

Summary

Ante Starčević's political activities propagated the Croatian national idea in Dalmatia. This paper is a concise overview of the political climate and the emergence of the Party of Rights movement (*pravaštvo*) in Dalmatia. The newspapers at that time in Zadar, the capital of the Austrian province of Dalmatia, are the primary sources for tracing the dissemination of the underlying ideas advocated by the Party of Rights. These newspapers served as direct mouthpieces of political groups and are therefore suitable for investigating the course of ideological currents. The author analyses articles from editorial boards that imbued various ideologies to convey the views of Ante Starčević and his associated movement, Starčević's ideas, leading up to the elections for the Croatian Parliament (Sabor) in 1884. *Narodni list* did not fully accept the ideas of the Party of Rights due to divergences based on the political programs of Starčević and Strossmayer, the patron of the People's Party (Narodna stranka) in Dalmatia. However, the paper equally supported and agitated for Croatian opposition parties, both the independence advocates (neodvišnjaci) and the followers of the Party of Rights, within the electoral process, in opposition to Khuen's ruling pro-Hungarian party. The newspaper *Katolička Dalmacija*, edited by Don Ivo Prodan, a Catholic priest, was transformed from a religious periodical in Italian to a publication distinctly clerically aligned with the Party of Rights in Croatian. The autonomist periodical *Il Dalmata*, in advocating its own autonomist and pro-Italian policies, gave a relatively negative assessment of the activities of Starčević's followers. The Dalmatian public became more familiar with the ideas of the Party of Rights in the 1880s, a period when the Party's popularity grew, and political fighting within the Croatian Sabor intensified.

Keywords: Party of Rights ideas, elections, Starčević, newspapers, Dalmatia, 1884

Uvodne napomene

U vremenu 'dugog' 19. stoljeća proces modernizacije i izgradnje građanskog društva stubokom mijenja izgled svijeta, u sklopu kojega se oblikuju moderne suvremene europske nacije-države. Proces nacionalne integracije u Hrvata događa se nešto sporije zbog čitavog niza otegotnih okolnosti. Naime, hrvatski narod je teritorijalno rasprostranjen u pokrajinama višenacionalne tvorevine Habsburške Monarhije (i u Bosni i Hercegovini pod upravom Osmanskog Carstva). Iako je Hrvatsko-ugarska nagodba uvela čitav niz praksi koje su od Banske Hrvatske stvorile moderniju državu gdje je u sljedećim godinama dolazilo do uspona građanskog društva te daljnjeg razvijanja okvira kapitalističkog gospodarskog razvitka zemlje, Nagodba je imala i svoj negativni efekt na nacionalnu integraciju. Naime, uvođenje dualizma 1867./8. godine formiranjem Austro-Ugarske Monarhije došlo je do „smrzavanja“ dualističkog sustava i nepomičnosti državnopravnog ustroja (Šokčević, 2016: 264). Posljedično, sjedinjenje hrvatskih pokrajina i kompletiranje nacionalne integracije postalo je bitno teže; Banska Hrvatska i Slavonija, a od 1881. i Vojna krajina koja uključuje Liku, ostaju u ugarskom dijelu, a Dalmacija i Istra u austrijskom dijelu Monarhije. S obzirom na teritorijalnu rasprostranjenost, svaka će pokrajina voditi djelomično zasebnu nacionalno-političku borbu i nacionalna integracija će se neravnomjerno razvijati. Po uzoru na ostale europske nacije, u Banskoj Hrvatskoj se razvija vlastita nacionalna ideologija utemeljena na hrvatskom državnom, povijesnom i prirodnom pravu, formulirana od strane Ante Starčevića i Eugena Kvaternika. To pravo je prije svega shvaćanje o apsolutnom hrvatskom nacionalnom identitetu neovisnom o bilo kakvom slavenskom ili južnoslavenskom srodstvu uz poimanje Hrvatske kao hrvatske nacionalne države. To je predodžba o suverenoj hrvatskoj naciji, čije je povijesno pravo na vlastitu državnost, kontinuitet plemićkog podrijetla i državnosti preko Sabora u modernom

smislu izraženo u naciji-državi. Korijene vuče iz srednjovjekovne povijesne baštine, a inspiraciju pronalazi u renesansnoj književnosti, napose onoj dubrovačkoj štokavskog dijalekta za vrijeme ilirizma, ali i ranonovovjekovnim književnim djelima. Važan zamah dao je i (ne)uspjeh ilirskog pokreta na svladavanju partikularizama izraženih kroz kulturnu homogenizaciju i standardizaciju jezika, ali i političkih promišljanja o rješavanju hrvatskog pitanja u zamišljenoj južnoslavenskoj državi. Nemogućnosti političkog dosega ilirizma u rješavanju hrvatskog pitanja izraženi su kroz različite ideje južnoslavenstva i panslavizma, a bile su uvjetovane slavističkim romantičarskim (ne)shvaćanjima Slavena kao velike nacije s nekolicinom različitih plemena. Prema slavističkom shvaćanju, pleme Hrvata je pripadalo narodu Južnih Slavena, a Vuk Karadžić je Porfirogenetove Hrvate ograničio na čakavce uskog obalnog pojasa. Dakle, prijetila je izravna opasnost velikosrpske nacionalne ideologije koja je svojatala štokavce, a kajkavce pripisivala Slovencima (Vince, 1990: 222; Grčević, 2009: 40). U Italiji se za vrijeme 'Risorgimenta' i ujedinjenja Apeninskog poluotoka u talijansku državu oblikuje politika iredentizma s otvorenim teritorijalnim pretenzijama naspram istočnojadranske obale. Ne treba zanemariti niti mađarske ambicije naspram hrvatskih povijesnih zemalja. 'Istočnim pitanjem' i slabljenjem osmanske vlasti, novo političko žarište nestabilnosti i katalizator hrvatsko-srpskih sukoba predstavljalo je pitanje buduće pripadnosti Bosne i Hercegovine, napose među dalmatinskim političarima. Dakle, nakon revolucija 1848./49. godine i usporavanjem ilirskog pokreta, u jednu su ruku jezične, političke i nacionalne polemike sredinom stoljeća, u kojima je sudjelovao Starčević, otvorile put novim promišljanjima, dok su s druge strane romantičarska sanjarenja nastavila opstojati u pojedincima koji su ideju o velikoj južnoslavenskoj državi unutar ili izvan okvira Monarhije prenijeli do njene propasti (reminiscencije te ideje preživjele su do današnjeg dana). Pravaška ideologija tako

Introductory remarks

During the “long” nineteenth century, the modernization and construction of bourgeois society fundamentally transformed the world, with the establishment of modern European nation-states. National integration among the Croats was somewhat slower due to various challenging circumstances. Specifically, the Croatian people were territorially dispersed across the provinces of the Habsburg Monarchy as a multi-national entity (and in Bosnia and Herzegovina under the administration of the Ottoman Empire). Although the Croatian–Hungarian Settlement introduced practices that transformed Civil Croatia and Slavonia (*Banska Hrvatska*) into a more modern state, in which, in the following years, there was a rise of bourgeois society and a further development of the framework for the country’s capitalist economic growth, the Settlement also had negative consequences for national integration. Specifically, the introduction of dualism in 1867–68, through the formation of the Austro-Hungarian Monarchy, led to the “freezing” of the dualist system and a rigidity of the state-legal order (Šokčević, 2016, p. 264). Consequently, the unification of the Croatian provinces and final national integration became even more difficult; Civil Croatia and Slavonia, and from 1881 also the Military Frontier, which included Lika, remained within the Hungarian territory, while Dalmatia and Istria remained within the Austrian territory of the Monarchy. Given this territorial scattering, each province undertook a separate national-political struggle, and national integration took place in a non-uniform manner. Drawing on the example of other European nations, a distinct national ideology emerged in Civil Croatia and Slavonia, grounded in Croatian statehood, historical, and natural rights, all formulated by Ante Starčević and Eugen Kvaternik. These rights were primarily based on an absolute Croatian national identity, independent of any Slavic or South Slavic affiliation, and on the perception of Croatia

as a Croatian national state. It was a concept of a sovereign Croatian nation, with the historical right to statehood, continuity of its noble origins, and statehood through the Parliament and in the modern sense expressed as the nation-state. Its roots were in the medieval historical heritage, inspiration drawn from Renaissance literature, particularly from Dubrovnik in the Shtokavian dialect during the period of Illyrism, and from early modern literary works. An important drive also came from the successes or failures of the Illyrian movement in overcoming particularisms through cultural homogenization and linguistic standardization, as well as political absorption in resolving the Croatian question within a conceived South Slavic state. The limited political scope of Illyrism in resolving the Croatian question, within the various ideas of South Slavism and Pan-Slavism, was conditioned by Slavist romantic conceptions that often misconstrued the Slavs as a great nation composed of several distinct tribes. According to Slavist interpretation, the Croat tribe belonged to the South Slavs, while Vuk Karadžić limited Porphyrogenitus’ Croats to the Čakavian speakers along a narrow coastal belt. Thus, a direct threat posed by Greater Serbian national ideology existed, claiming that Štokavian speakers were Serbian while attributing Kajkavian speakers to the Slovenes (Vince, 1990, p. 222; Grčević, 2009, p. 40). In Italy, during the period of the Risorgimento and the unification of the Apennine Peninsula into an Italian state, a policy of irredentism marked by explicit territorial aspirations toward the eastern Adriatic coast took shape. Hungarian ambitions toward the Croatian historical lands should also not be overlooked. With the “Eastern Question” continuing and the weakening of Ottoman authority, the issue of the future status of Bosnia and Herzegovina became a political flashpoint of instability and a catalyst for Croat–Serb conflicts, particularly among Dalmatian politicians. Following the revolutions of 1848–1849 and the subsequent slowing down of the Illyrian

se razvila u relativno kratkom razdoblju, tražila je nova politička rješenja hrvatske samostalnosti kroz neovisnost od Beča i Pešte i postajala sve snažnija šireći opseg svojih pristalica djelovanjem Ante Starčevića i Stranke prava u Hrvatskom saboru od uvođenja ustavnosti 1861. godine. Uz povijesne uspone i padove, u sljedećih dvadesetak godina Ante Starčević će već steći mitsku slavu na pijedestalu hrvatstva i zaista je mnogo znanstvene ili znanstveno-popularne literature objavljeno o liku i djelu Starčevića (Gross, 2000; Stančić, 2002; Turkalj, 2009; Cipek-Matković, 2006).¹

Pojava pravaštva u Dalmaciji

Pojavu pravaštva u Dalmaciji historiografija je radovima objašnjavala kao proces čija se konkretizacija iskazuje tek 1880-ih godina (Diklić, 1989, 1998; Gross, 2000). Uvođenjem ustavnosti i povratkom političkog života utjelovljenog početkom rada Dalmatinskog sabora 1861. godine, problemi pokrajine Dalmacije na političkom planu su najprije razjedinjenost od matice zemlje i nedostatak brojnijeg svjesnog, politički obrazovanog i ideološki hrvatski orijentiranog građanskog sloja po uzoru na Bansku Hrvatsku. Nadalje, nerazvijena ekonomija uz agrarne probleme pospješivala je sliku velike gospodarske i društvene zaostalosti 'ubožnice Monarhije' u 19. stoljeću, kako se pogrdno nazivalo Dalmaciju. Regionalni slavo-dalmat(in)ski partikularizam izražen u težnjama građanstva obrazovanog u talijanskom duhu i kulturi koji se koristio talijanskim jezikom bio je usmjeren protiv razvoja hrvatske nacionalne misli, a kao primjer najbolje može poslužiti poznata uzrečica Antonia Bajamontia, splitskog načelnika: „Slavi anche domani, Croati mai!”² (Stančić, 2002: 103; Vrandečić, 2002: 122). Ideološka koncepcija slavo-dalmata bila je podloga djelovanja dijela autonomaša koji su izbornom geometrijom

predstavljali većinu u Dalmatinskom saboru nasuprot 'slavenske' Narodne stranke. Ipak, autonomaški pokret zaokružio je u svome djelovanju širok spektar sudionika; bogatijeg sloja stanovništva slavo-dalmatskog ideološkog usmjerenja koji je svoju materijalnu i društvenu sigurnost polagao u održanje postojećeg političkog uređenja, zatim stranog birokratsko-činovničkog kruga koji je bio egzistencijalno vezan uz autonomaštvo pa sve do vojničkih i konzervativnih lojalističkih austrijskih krugova, uključujući čak visoke crkvene katoličke i pravoslavne dostojanstvenike. Zajednički nazivnik svih sudionika autonomaštva bio je minimum konsenzusa oko statusa pokrajine Dalmacije: ima ostati autonomna od Banske Hrvatske i Slavonije. Nakon početnih političkih neuspjeha uvjetovanih visokim izbornim cenzusom čime su bogatiji talijanaški slojevi bili proporcionalno nadzastupljeni, Narodna stranka je djelovala šire od klasične političke stranke, neformalnije, poput političke platforme uz snažnu potporu iz Banske Hrvatske, pogotovo od strane đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Glavni ciljevi djelovanja bili su usmjereni na sjedinjenje s Banskom Hrvatskom i Slavonijom, podizanje nacionalne svijesti 'slavenskog' stanovništva preko glasila *Il Nazionale* koji je isprva izlazio na talijanskom jeziku s hrvatskim dijelom *Prilog k Narodnom listu*, a kasnije je u potpunosti kroatiziran i izlazio je kao dvo-tjednik s imenom *Narodni list* (dalje: *NL*). Urednici su bili Natko Nodilo i Ivan Danilo, a don Mihovil Pavlinović imao je veliku ulogu uz Miha Klaića, kako u hijerarhiji stranke, tako i u glasilu. Osnivaju se Narodne čitaonice kao žarišta okupljanja svih sudionika Narodne stranke, ali i građanstva, trgovaca, obrtnika i pristalica narodne misli u Dalmaciji. Osvajanjem općinskih vijeća i političkom agitacijom gdje je važnu ulogu u zaobalnoj Dalmaciji odigralo katoličko svećenstvo, polako se osvješćivala i izgrađivala hrvatska nacionalna svijest u pokrajini. Značajan uspjeh narodnjaci postižu osvajanjem većine u Dalmatinskom saboru 1870. godine kada

1 O Anti Starčeviću vidi više: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/starcevic-ante-1823-1896> (9. svibnja 2025.)

2 „Slaveni sutra, Hrvati nikad!”

Movement, the linguistic, political, and national polemics of the mid-nineteenth century, in which Ante Starčević participated, provided the opportunity for new thoughts, while romantic visions persisted among individuals who harbored the idea of a large South Slavic state, whether within or outside the framework of the Monarchy, until its collapse (this idea has survived to the present day). The ideology of the Party of Rights, evolving over a relatively short period and searching for novel political solutions for Croatian independence through emancipation from Vienna and Budapest, grew influential by expanding its base of supporters through the work of Ante Starčević and the Party of Rights in the Croatian Diet (Sabor) following the introduction of constitutionalism in 1861. Despite historical progress and setbacks, within the next two decades, Ante Starčević would attain an almost mythical status on the pedestal of Croatian national identity, and a substantial body of scholarly and popular literature has been published on his life and work (Gross, 2000; Stančić, 2002; Turkalj, 2009; Cipek-Matković, 2006).¹

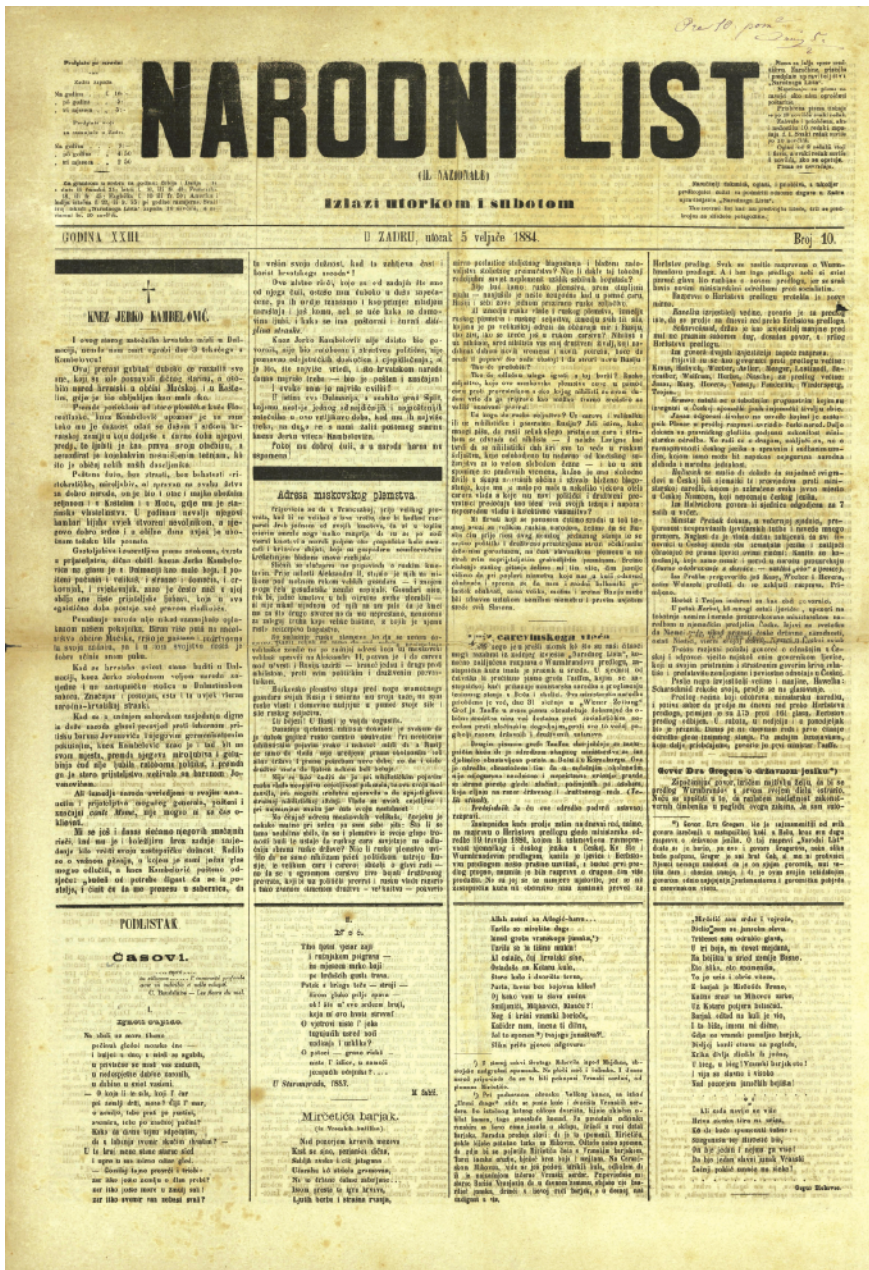
The onset of the Party of Rights ideas

The emergence of the underlying ideas of the Party of Rights in Dalmatia has been elaborated in historiography as a specific manifestation that only became evident in the 1880s (Diklić, 1989, 1998; Gross, 2000). The introduction of constitutionalism and the revival of political life embodied with the beginning of the Diet of Dalmatia (Dalmatinski sabor) in 1861, focused on the principal political issues of the Province of Dalmatia: first, its separation from the mother country, and second, the lack of a sufficiently numerous, politically conscious and ideologically orientated bourgeois as exemplified in the Civil Croatia and Slavonia (Banska Hrvatska).

Moreover, an underdeveloped economy along with agrarian problems reinforced the perception of Dalmatia as a large, economically and socially backward “poorhouse of the Monarchy” in the nineteenth century, as it was dismissively called. Regional Slavo-Dalmatian particularism, seen in the aspirations of a bourgeoisie educated in the Italian spirit and culture, and its use of the Italian language, was directed against the advancement of Croatian national thought, and a well-known example is the saying of Antonio Bajamonti, the mayor of Split: “Slavi anche domani, Croati mai!”² (Stančić, 2002, p. 103; Vrandečić, 2002, p. 122). The ideological concept of the Slavo-Dalmatians formed the basis of activities undertaken by a segment of the autonomist advocates, which, through electoral engineering, held a majority in the Diet of Dalmatia in opposition to the “Slavic” People’s Party. Nevertheless, the Autonomist movement included a broad spectrum of participants: the wealthier social stratum having a Slavo-Dalmatian ideological orientation that grounded its material and social security in retaining the established political order; a circle of foreign bureaucratic officials whose livelihood was tied to autonomism; as well as military and conservative loyalist Austrian circles, even high-ranking Catholic and Orthodox ecclesiastical dignitaries. The common denominator among all participants in the Autonomist movement was a minimum consensus regarding the status of the Province of Dalmatia: it was to remain autonomous from Civil Croatia and Slavonia. After initial political setbacks caused by a high electoral census, resulting in a disproportionate overrepresentation of the wealthier pro-Italian strata, the People’s Party (Narodna stranka) began to function more broadly than a typical political party, that is, in a more informal manner, similar to a political platform, with strong backing

1 For more on Ante Starčević, see <https://www.enciklopedija.hr/clanak/starcevic-ante-1823-1896> (9 May 2025)

2 “Slaveni sutra, Hrvati nikad!” “Slavs tomorrow, Croats never!”

Naslovnica Narodnog lista iz 1884. godine. Knjižnica Državnog arhiva u Zadru.

Front page of Narodni list from 1884. Library of the State Archives in Zadar.

svi autonomni poslovi toga tijela izmiču autonomnima. Međutim, narodnjacima nisu išle u prilog unutar monarhijske mijene, naročito propast bečke burze 1873. godine i opća gospodarska stagnacija, ali i vanjsko-politički događaji kao što su gubitak ratova Monarhije s Italijom i Pruskom te u konačnici zahuktala 'Istočna kriza'. Dalmacija je

1880-e dočekala s mnoštvom problema, od kojih su glavni i dalje ostajali neriješivi/eni; nemogućnost sjedinjenja s Bansom Hrvatskom i zapostavljanje toga pitanja, problem korištenja talijanskog (njemačkog) jezika i dalje je bio aktualan iako je hrvatski sve više bio u upotrebi u javnom životu. Secesijom Narodne stranke, o čemu će riječi biti

from Civil Croatia and Slavonia (Banska Hrvatska), particularly from the Bishop of Đakovo, Josip Juraj Strossmayer. Its main objectives focused on unification with Civil Croatia and Slavonia, as well as raising the national consciousness of the “Slavic” population through its newspaper *Il Nazionale*, initially published in Italian but containing a Croatian supplement titled “Prilog k Narodnom listu”. It later came out entirely in Croatian and as a biweekly in *Narodni list*. The editors were Natko Nodilo and Ivan Danilo, with Don Mihovil Pavlinović and Miho Klaić playing an important role both within the party hierarchy and at the newspaper. People’s reading rooms (Narodne čitaonice) were established as gathering points for members of the People’s Party, as well as the broader public, including citizens, merchants, artisans, and supporters of the national movement in Dalmatia. By gaining the municipal councils and through sustained political agitation, while the Catholic clergy assumed an important role in the Dalmatian hinterland, Croatian national consciousness in the province slowly gained a foothold. A landmark success was achieved in 1870, when the People’s Party secured a majority in the Diet of Dalmatia, when all autonomous positions within that body were vacated by autonomist advocates. However, events within the Monarchy did not favor followers of the People’s Party, especially the 1873 crash of the Vienna Stock Exchange and subsequent economic stagnation, nor external political events such as the defeat of the Monarchy in wars against Italy and Prussia, and ultimately the escalation of the “Eastern Crisis.” Dalmatia awaited the 1880s, facing many unresolved issues, primarily the failure to unify with Civil Croatia and Slavonia and the ongoing sidelining of that issue, as well as the use of Italian (and German), although the Croatian language saw greater use in public life. The secession of the People’s Party, which will be addressed later, further weakened the political power of a nonetheless rigid party, satisfied with a “policy

of crumbs,” while the economic situation failed to drastically improve, meaning that the population continued to face hard times, with apparently little probability of a brighter future.

The influence of Ante Starčević and the ideological system of Croatian state right in the Province of Dalmatia became evident in certain political ideas of politicians belonging to the Croatian People’s Party, most notably Don Mihovil Pavlinović, a Catholic priest, although in some aspects, such as views on clericalism and the Monarchy, the differences were significant (Stančić, 1980). Correspondence between Pavlinović and Kvaternik in the 1860s reflects mutual respect; however, no joint political action took place. Although Kvaternik regarded him as harboring similar views and a “defender of the Party of Rights in the regions beyond the Velebit”, the original Starčević ideology never appeared in Dalmatia. In the literature, the emergence of the Party of Rights most often dates back to the 1880s and is divided into several phases (Diklić, 1989, p. 31; Perić, 1995, p. 719), and it was only in 1889, that conditions existed for the formal formation of the Party of Rights, while after 1890, precisely in 1892, did it become possible to unite all the followers of the Party of Rights in Croatia, Dalmatia, and Istria. Why was the Party of Rights not able to achieve a greater presence in Dalmatia earlier? The People’s Party united both the Croatian and Serbian national corpus under the banner of “(South) Slavism” in the political struggle against the ruling, majority pro-Italian Autonomist Party, which enjoyed the support of the Viennese Court. The initial joint objective of Croats and Serbs was to gain control over the levers of power, specifically, to achieve a majority in the Diet and municipal councils, and thereafter to introduce Croatian as the “national” language in the public life of the province. In time, municipalities fell into the hands of the followers of the People’s Party majority (and, later, larger cities such as Šibenik in 1871 and Split in 1882), while the

kasnije, dodatno je oslabljena politička moć ionako krute stranke zadovoljene ‘politikom mrvica’, a gospodarska situacija nije se uspijevala drastičnije promijeniti – stanovništvo je i dalje teško živjelo i činilo se kako nema svijetle budućnosti.

Utjecaj Ante Starčevića i ideološkog sustava hrvatskog državnog prava u pokrajini Dalmaciji se očituje u nekim političkim idejama hrvatskih narodnjačkih političara, prvenstveno don Mihovila Pavlinovića, dok se u nekim stavkama, recimo klerikalizma i odnosu prema Monarhiji, bitno razlikuje (Stančić, 1980). U dopisivanju Pavlinovića i Kvaternika iz 1860-ih godina izraženo je obostrano poštovanje, međutim nije postignuto zajedničko djelovanje. Iako ga je Kvaternik smatrao svojim istomišljenikom i „zatočnikom stranke prave u Zavelebitskih stranah“ originalno ‘starčevićanstvo’ se nikada nije pojavilo u Dalmaciji. U literaturi se najčešće navodi pojava pravaštva 1880-ih godina i dijeli se u više faza (Diklić, 1989: 31; Perić, 1995: 719). Do 1889. godine stvaraju se uvjeti za pojavu formalne Stranke prava, a tek nakon 1890. godine, odnosno 1892. godine postaje moguće okupljanje svih pravaša u Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri. Zašto nije bio moguć značajniji prodor pravaštva u Dalmaciju ranije? Narodna stranka je u svojim redovima držala hrvatski i srpski nacionalni korpus pod zajedničkim nazivnikom ‘(južno)slavenstva’ u političkoj borbi protiv tada vladajuće i većinske protalijanske Autonomaške stranke koja je uživala potporu bečkog Dvora. Prvotni zajednički cilj Hrvata i Srba bilo je ovladavanje polugama moći, odnosno većinom u Saboru i općinskim vijećima, i uvođenje hrvatskog odnosno ‘narodnog’ jezika u javni život pokrajine. Općine su polako padale u ruke narodnjačke većine (veći gradovi nešto kasnije, Šibenik 1871., Split 1882. god.), a prva izborna pobjeda kojom je dobivena većina u Dalmatinskom saboru dogodila se 1870. godine. Iduće desetljeće obilježeno je političkom postupnog pohrvaćivanja škola i javne uprave, kao i nekih modernizacijskih procesa kojima se pokušavalo izdignuti pokrajinu iz stanja gospodarske

zaostalosti. Dalmacija je bila u potrebi značajnije financijske pomoći kojoj je težila Narodna stranka svojom oportunističkom ‘politikom mrvica’, zapostavljajući tako važno političko pitanje sjedinjenja s Banskom Hrvatskom nauštrb gospodarstva. Kao da gospodarski problemi nisu bili dovoljni, slomom bečke burze 1873. godine i općom stagnacijom došlo je i do političke krize. Ona se odrazila u Dalmaciji prvom secesijom Narodne stranke preko pojave ‘zemljaštva’ kada se pojavljuju prve natruhe nacionalnog sukoba Hrvata i Srba. Započela je neposlusnom ‘bečke petorice’³ pod vodstvom Stefana Ljubiše, predsjednika Sabora, inače pravoslavca iz Boke kotorske, koji se prvi koristeći vjerskim pravoslavnim identitetom distancirao na toj liniji (Rajčić, 2014). Čak niti dolazak cara u Dalmaciju 1875. godine nije značajno utjecao na gospodarsku revitalizaciju ili rješavanje gorućih političkih pitanja. Idući problem, ovaj put puno ozbiljniji za razliku od ipak relativno bezbolno prevladanog ‘zemljaštva’, pokazao se ustanak kršćanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini 1875. godine protiv osmanske vlasti i pitanje buduće pripadnosti te zemlje. Uz ostale nagomilane nacionalne i vjerske razdjelnice na prijelazu iz 1879. u 1880. godinu tzv. ‘Bukovičko izdajstvo’ predstavlja konačan zbroj, odnosno zaključno razdvajanje hrvatske i srpske nacionalne grupacije unutar Narodne stranke čiji će se putevi ovog puta definitivno razdvojiti. Srbi u Dalmaciji su osnovali Srpsku stranku na Primorju s političkim glasilom *Srpski glas* i otada nastupali u skladu s vlastitom nacionalnom ideologijom koja se razvijala usporedno s hrvatskom (Cetnarowicz, 2006: 231–245). Don Mihovil Pavlinović je već ranije uvidio opasnost (veliko)srpskog ekspanzionizma te je oblikovao ideologiju ‘hrvatskog državnog naroda’ u Dalmaciji. Srbima u Dalmaciji je priznavao vlastitu

3 Zastupnicima Narodne stranke u Carevinskom vijeću; Stefan Ljubiša, Frane Fontana, Ivan Danilo, Đuro Vojnović i Josip Antonetti, čije se djelovanje nije podudaralo s očekivanjima narodnjaka. Pripadnici buduće Narodno-srednjačke stranke s glasilom *Zemljak* prema kojem su nazivani ‘zemljaši’.

first electoral victory securing a majority in the Diet of Dalmatia was achieved in 1870. The next decade was marked by a policy of the gradual Croatization of schools and public administration, as well as modernization aimed at lifting the province out of economic backwardness. Dalmatia needed significant financial assistance, sought by the People's Party through its opportunistic "policy of crumbs," while neglecting the important political issue of unification with Civil Croatia and Slavonia to the detriment of the economy. As if there were not enough economic difficulties, in 1873, the Vienna Stock Exchange crashed, with general stagnation leading to a political crisis. In Dalmatia, it appeared as the first secession of the People's Party through the emergence of the so-called "zemljaštvo" (a form of provincialism) when the earliest indications of national conflict between Croats and Serbs appeared. It began with the obstinacy of the so-called "Viennese Five" (*bečka petorica*)³ led by Stefan Ljubiša, president of the Diet, otherwise an Orthodox Christian from the Bay of Kotor, the first to distance himself along confessional lines by citing his Orthodox religious identity (Rajčić, 2014). Even the Emperor's arrival in Dalmatia in 1875 failed to meaningfully facilitate the economic revitalization or resolve urgent political issues. Another problem, this time more serious than painlessly overcoming "zemljaštvo" (provincialism), appeared with the uprising of the Christian population in Bosnia and Herzegovina in 1875 against Ottoman rule and the question of the land's future affiliation. Amid the increasing national and religious divisions, in the period from 1879 to 1880, the so-called Bukovica betrayal (Bukovičko izdajstvo) determined the final out-

come: the conclusive separation of Croatian and Serbian national groups within the People's Party, whose paths would, this time, definitely diverge. The Serbs in Dalmatia founded the Serbian Party on the Coast (*Srpska stranka na Primorju*), along with the political herald *Srpski glas*, and thereafter, acted in accordance with their national ideology, which developed alongside the Croatian ideology (Cetnarowicz, 2006, pp. 231–245). Don Mihovil Pavlinović had earlier perceived the danger of (Greater) Serbian expansionism and set about devising the underlying ideology of a "Croatian state nation" in Dalmatia. He gave recognition to the Serbs in Dalmatia regarding their distinct religion, language, and nationality, unlike Starčević, but saw them as Croatian citizens, and Bosnia and Herzegovina as a Croatian historical province. Inevitably, intense disputes erupted, including the overlap of national-political claims and conflicts within a longer historical movement. The break within the Slavo-Dalmatian ideological concept happened in 1882, when the People's Party won a majority in the Split municipal council; and from then on, until the collapse of the Monarchy, only the municipality of Zadar remained in the hands of the Autonomists. This marked the disintegration and disappearance of the Slavo-Dalmatian ideological concept, with its followers turning to Croatian or Italian national ideology (Gross, 2000, p. 660). Dissatisfaction with the actions of members of the People's Party, especially regarding unification with Civil Croatia and Slavonia, and the use of the Croatian language, in addition to difficult economic and social times, set the scene for the emergence of the underlying ideas of the Party of Rights. Hence, a political vacuum and discontent were definitely present, especially among the younger generation of adherents to the ideas of the People's Party, who saw the Party of Rights as a possible route in overcoming the main problems of the then Province of Dalmatia. If Starčević's ideas never took root in Dalmatia, what were the

3 Representatives of the People's Party in the Imperial Council: Stefan Ljubiša, Frane Fontana, Ivan Danilo, Đuro Vojnović and Josip Antonetti, whose actions were not aligned with the expectations of those of the People's Party. Adherents of the future People's Middle Party (*Narodno-srednjačka stranka*), along with the herald *Zemljak*, according to which they were called "zemljaši" (adherents of provincialism).

vjeru, jezik i nacionalnost, za razliku od Starčevića, ali ih je smatrao hrvatskim državljanima, a Bosnu i Hercegovinu hrvatskom povijesnom pokrajinom. Neminovno, došlo je do žestokih prepirki, nacionalno-političkih preklapanja i sukoba u dužem povijesnom gibanju. Prijelom unutar slavo-dalmatske ideološke koncepcije događa se 1882. godine kada većinu u splitskoj općini osvaja Narodna stranka i otada do sloma Monarhije preostala je u rukama autonomaša samo zadarska općina. Započinje osipanje i nestajanje slavodalmatizma kao nacionalne koncepcije, a njeni se pobornici otada okreću ili hrvatskoj ili talijanskoj nacionalnoj ideologiji (Gross, 2000: 660). Nezadovoljstvo djelovanjem narodnjaka po pitanju ujedinjenja s Banskom Hrvatskom i korištenja hrvatskog jezika uz teške gospodarske i društvene prilike dalo je dodatan poticaj pojavi pravaštva. Dakle, može se govoriti o političkoj praznini i nezadovoljstvu pogotovo mlađe generacije narodnjaka koji su u pravaštvu uvidjeli moguću pravac djelovanja kojim bi se mogli prebroditi glavni problemi tadašnje pokrajine Dalmacije. Na kojim se ideološkim postavkama pravaštvo temelji ukoliko 'starčevićanstvo' nikada nije zahvatilo Dalmaciju? Ukratko na dva kolosijeka: prvi, u značaju hrvatske svijesti u posebnosti dalmatinskog kulturnog i političkog okvira, i drugo, u nadahnuću pravaškog pokreta Banske Hrvatske bez nekih elemenata ideološkog sustava Ante Starčevića. Razvoju i oblikovanju hrvatske svijesti u Dalmaciji značajno je pridonio don Mihovil Pavlinović između 1866. godine i 1877. odbacivši dotada elementarno južnoslavenstvo i jugoslavizam i prihativši hrvatstvo čitavim nizom spisa i djela pod utjecajem Kvaternika i Starčevića.⁴ Pavlinovićeva nacionalna

koncepcija izražena kroz program „Hrvatska misao“, iako sama nije bila ideološka podloga djelovanja narodnjaka, ipak je predstavljala idejno plodno tlo unutar Narodne stranke za nadolazeće pravaštvo. U tom smislu, Pavlinović je razradio dio idejnih strujanja Kvaternika i Starčevića, napose onaj o shvaćanju hrvatskog identiteta, nacije i državnosti, ali se po pitanjima katolicizma, odnosno antiklerikalizma nalazio na dijametralno suprotnom stajalištu. Važna razlika Pavlinovića i Starčevića jest u odnosu prema Monarhiji. Naime, Starčević je ostao dosljedan kritikama naspram svakog okvira Monarhije. Pavlinović je rješenje hrvatskog pitanja vidio unutar okvira Monarhije, a u početku svoga djelovanja su i dalmatinski pravaši zastupali isto stajalište. Pojava i širenje pravaštva u Dalmaciji 1880-ih vezuje se prvenstveno uz rad samoprovanih 'starčevićanaca', svećenika Ive Prodana i njegovog kruga istomišljenika okupljenih oko lista *Katolička Dalmacija* (dalje: *KD*), koji svojim djelovanjem više nalikuju oblikovanoj ideologiji Pavlinovića nego samog Starčevića (Diklić, 1990, 1997, 1998). Zamašnjak popularnosti pravaštva pružilo je putovanje Dalmacijom 1883. godine istaknutog član Stranke prava Frana Folnegovića. Dodatan zamah pravaštva pridonijela su sve češća izvještavanja novinstva iz Banovine, pogotovo pred izborne procese, a dalmatinski studenti iz Zagreba koji su ondje prihvatili takve ideje su povratkom u svoja mjesta raspirivali pravaške ideje (Diklić, 1989: 35). Usprkos tome, u stvarnosti se radilo o minornom broju pravaša koji su se javno izložili, kako je osobno Prodan pisao 1884. godine, a moglo ih se nabrojiti na prste jedne ruke. Prvenstveno se radilo o klericima iz bogoslovije i učenicima arbanaške Preparandije uz pomoć trgovaca Ante Dejana i Pavla Luke Relje, arbanaških 'stekliša' kako su ih nazivali

4 Navodi se niz razloga, od kojih Stančić i Gross izdvajaju: intenzivna korespondencija s Eugenom Kvaternikom – upoznali se 1861. u Zagrebu u Kvaternikovom stanu, a bio je i pretplatnik na list *Hrvat*; znamenitim govorom u zadarskoj narodnoj Čitaonici povodom 300e obljetnice pogibije Nikole Šubića-Zrinskog; prigodom otvaranja narodne Čitaonice u Jelsi 1868. gdje ponosno ističe hrvatsko državno pravo i hrvatsku zastavu te potrebu za ujedinjenom hrvatskom državom od Drave do Jadrana; tajnim političkim programom iz 1869. „Hrvatska

misao“ gdje razvija ideološki sustav oslonjen na hrvatsko državno pravo i velikohrvatske teritorijalne koncepcije; govorom u Imotskom 1870.; različitim spisima i pjesmama; spisom „Hrvatski razgovori“ 1877. te političkim djelovanjem u Dalmatinskom saboru (Gross, 2000; Stančić, 1990).

ideological foundations of the Party of Rights? In fact, it was on two tracks: first, on the importance of Croatian national consciousness found within the cultural and political framework of Dalmatia; and second, on the inspiration drawn from the Party of Rights movement in Civil Croatia and Slavonia, without some elements of Ante Starčević's ideological system. The development and formation of Croatian national consciousness in Dalmatia were significantly influenced by Don Mihovil Pavlinović between 1866 and 1877, who abandoned previously elementary South Slavism and Yugoslavism, and adopted a Croatian national direction based on a series of writings and works under the influence of Kvaternik and Starčević.⁴ Pavlinović's national concept, expressed within the program "Hrvatska misao" ("Croatian Thought"), although not alone the ideological foundation for the operation of those adhering to the ideas of the People's Party, was the fertile ground within the People's Party for the emergence of the underlying ideas of the Party of Rights. Pavlinović further elaborated the ideas of Kvaternik and Starčević, particularly Croatian identity, nationhood, and statehood, although on issues concerning Catholicism, specifically anticlericalism, he took a diametrically opposed position. An important difference between Pavlinović and Starčević was their views of the Monarchy.

Starčević remained true to his criticisms of any form of Monarchy, whereas Pavlinović saw a solution to the Croatian question within the Monarchy, though in the early stages, the Dalmatian followers of the Party of Rights held a similar position. The appearance and growth of the Party of Rights in Dalmatia in the 1880s is linked to the work of the self-proclaimed followers of Starčević, the priest Ivo Prodan and his circle of like-minded writing for the periodical *Katolička Dalmacija*, and whose activities resembled more the establish ideology of Pavlinović than of Starčević (Diklić, 1990, 1997, 1998). The popularity of the Party of Rights significantly grew in 1883 with the tour of Dalmatia by Fran Folnegović, a prominent member of the Party of Rights. Further momentum came from increasingly frequent press reports from the Banovina, especially in the run-up to elections, while Dalmatian students returning from Zagreb, where they had embraced such ideas, continued to disseminate the underlying ideology of the Party of Rights back home (Diklić, 1989, p. 35). Nonetheless, in reality, the number of adherents who publicly declared their affiliation remained small; as Prodan himself wrote in 1884, they could be counted on one hand. They were mostly clerics from the seminary and students of the Arbanasi Teacher's College (Preparandija) and supported by the merchants Ante Dejan and Pavao Luka Relja, the so-called Arbanasi "stekliši" (affluent individuals) as they were called (Perić, 1995, p. 721). Sympathizers of the Party of Rights also existed in several other Dalmatian towns, as evident in articles published in *Katolička Dalmacija*. The growth of sympathizers of the ideas of the Party of Rights was unwelcome among both ecclesiastical and political authorities, as well as the leadership of the People's Party. Members of the People's Party increasingly received criticism for their lukewarm stance on key political issues, and soon Prodan and Pavlinović found themselves in a conflict that dominated the pages of Dalmatian newspapers (Gross, 2000, pp.

4 A series of reasons are given, some of Stančić and Gross highlight: intensive correspondence with Eugen Kvaternik—they met in 1861 in Zagreb at Kvaternik's apartment, and Pavlinović was also a subscriber to the herald *Hrvat*; an important speech given in the National Reading Room (Narodna čitaonica) in Zadar on the occasion of the 300th anniversary of the death of Nikola Šubić Zrinski; a speech at the opening of the National Reading Room in Jelsa in 1868, where he proudly pointed out the Croatian state right, the Croatian flag, and the need for a unified Croatian state stretching from the Drava River to the Adriatic Sea; the secret political program of 1869, "Hrvatska misao" ("Croatian Thought"), in which he developed an ideological system based on the Croatian state right and greater Croatia territorial concepts; a speech given in Imotski in 1870; various writings and poems; the work "Hrvatski razgovori" (1877); and his political activity in the Diet of Dalmatia (Gross, 2000; Stančić, 1990).

(Perić, 1995: 721). Pravaških simpatizera bilo je u još ponekom dalmatinskom mjestu, o čemu svjedoče članci potpisani u *KD*. Rast pravaških simpatizera nije odgovarao ni crkvenoj, ni političkoj vlasti, a niti prvacima Narodne stranke. Narodnjaci postaju predmetom kritike zbog mlaka držanja prema glavnim političkim problemima, a ubrzo će se Prodan i Pavlinović naći u sukobu koji je dominirao stranicama dalmatinskih novina (Gross, 2000: 675–676). Unatoč tome, obje će se strane zateći na identičnoj poziciji potpore hrvatskim strankama, neodvišnjacima i pravašima, jer je u pitanju viši cilj, izbori za Hrvatski sabor i osvajanje što više mandata nasuprot Khuenovoj „mađaronskoj“ Narodnoj stranci.

Izbori u Banskoj Hrvatskoj 1884. godine

U Banskoj Hrvatskoj Stranka prava se nakon rako- vičke katastrofe 1871. i praktički političkog nestajanja, početkom 1880-ih zbog općeg nezadovoljstva nagodbenim dualističkim sustavom uzdigla iz male „sekte“ preostalih idealista u širok nacionalni pokret. Zbog kršenja nagodbe, uvođenja dvojezičnih grbova i sve jače tendencije mađarizacije, uz gospodarsko-političko degradiranje Banske Hrvatske i Slavonije oblikovao se kao iskaz nezadovoljstva tzv. narodni pokret 1883. godine, u kojem su važnu ulogu imali i neki pravaši (Gross, 2000: 409–410). Krajem godine je slomom narodnog pokreta započelo razdoblje vladavine novog hrvatskog bana Károlyja Khuen-Héderváryja. Uredništvo *Narodnog lista* primijetilo je kako bi se jedino ujedinjena hrvatska oporba, uvjetno rečeno „hrvatska stranka“, sastavljena od neodvišnjaka, pravaša i zdravih elemenata Narodne stranke mogla zalagati za obranu hrvatskih prava i oduprijeti kršenju nagodbe.⁵ Politički raster u Banskoj Hrvatskoj je sadržavao: vladajuću Narodnu stranku u koju je uključen dio bivših unionista pejorativno nazivani „mađaroni“ zbog potpore jačim hrvatsko-mađarskim političkim i kulturnim vezama; Neodvisnu narodnu stran-

ku osnovanu 1880. godine od strane nezadovoljnika bivše Narodne stranke koju je podržavao i Josip Juraj Strossmayer, inače mecena dalmatinske i istarske Narodne stranke (Cipek-Matković, 2006: 284–286); Stranku prava u kojoj je i dalje presudnu riječ imao Ante Starčević, ali nova lica kao Fran Folnegović i nećak ‘Staroga’ David Starčević imali su utjecajnu riječ među pravašima.

Na koji način se o pravaštvu izvještavalo dalmatinsku javnost preko političkih glasila? Zadarsko je novinstvo vrlo aktivno pratilo događaje iz Banske Hrvatske uz redovitu posvetu prostora informiranju čitateljstva o političkoj situaciji u zemlji. List *Katolička Dalmacija* don Ive Prodana primjer je preobrazbe vjerskog lista na talijanskom jeziku u izrazito pravaško glasilo klerikalnog usmjerenja na hrvatskom jeziku. Isprva je izlazio kao *La Dalmazia Cattolica* pokrenut unutar kruga zadarske nadbiskupije kao sredstvo obrane i promicanja interesa Katoličke crkve u Dalmaciji (Diklić, 1998: 124). Autonomasha *Il Dalmata* započela je svoje djelovanje 1866. godine kao službeno glasilo stranke (Cipek-Matković, 2006: 170–173). Zagovarala je autonomasha i protalijanske politike, a ‘starcevicane’ vrlo negativno ocjenjivala opisujući ih kao radikale. *Narodni list*, kao središnje glasilo Narodne stranke, imao je važnu ulogu u podizanju hrvatske svijesti u Dalmaciji. Nije u potpunosti prihvaćao pravaške ideje s obzirom na različite političke programe Starčevića i Strossmayera. Ipak, redovito je prenosio Starčevićeve živopisne saborske govore. Jedan od takvih govora opisan je 1883. godine. Kraćim presjekom europskih izvještavanja o hrvatskoj političkoj zbilji, prvenstveno onih bećkih, izvjestitelj Vućetić predložio je pooštravanje saborskog poslovnika (članka 41.) po uzoru na ozbiljni parlamentarizam naprednih europskih naroda. Ante Starčević u svom obraćanju o pravom parlamentarizmu daje „lekciju“ vladajućima te se otada nitko nije usuđivao pozivati na zapadne parlamentarizme u Saboru, kako prenosi *NL*. Naime, licemjerskoj retorici hrvatske vladajuće

⁵ „Novi ban Hrvatske“, *NL*, br. 95, 8. prosinca 1883.

675–676). Regardless, both sides ultimately reached the same position in supporting Croatian political groupings, specifically, the independents (neodvišnjaci) and the followers of the Party of Rights, given higher stakes: elections for the Croatian Parliament and the effort to secure as many mandates as possible in opposition to Khuen's "Magyarone" or pro-Hungarian People's Party.

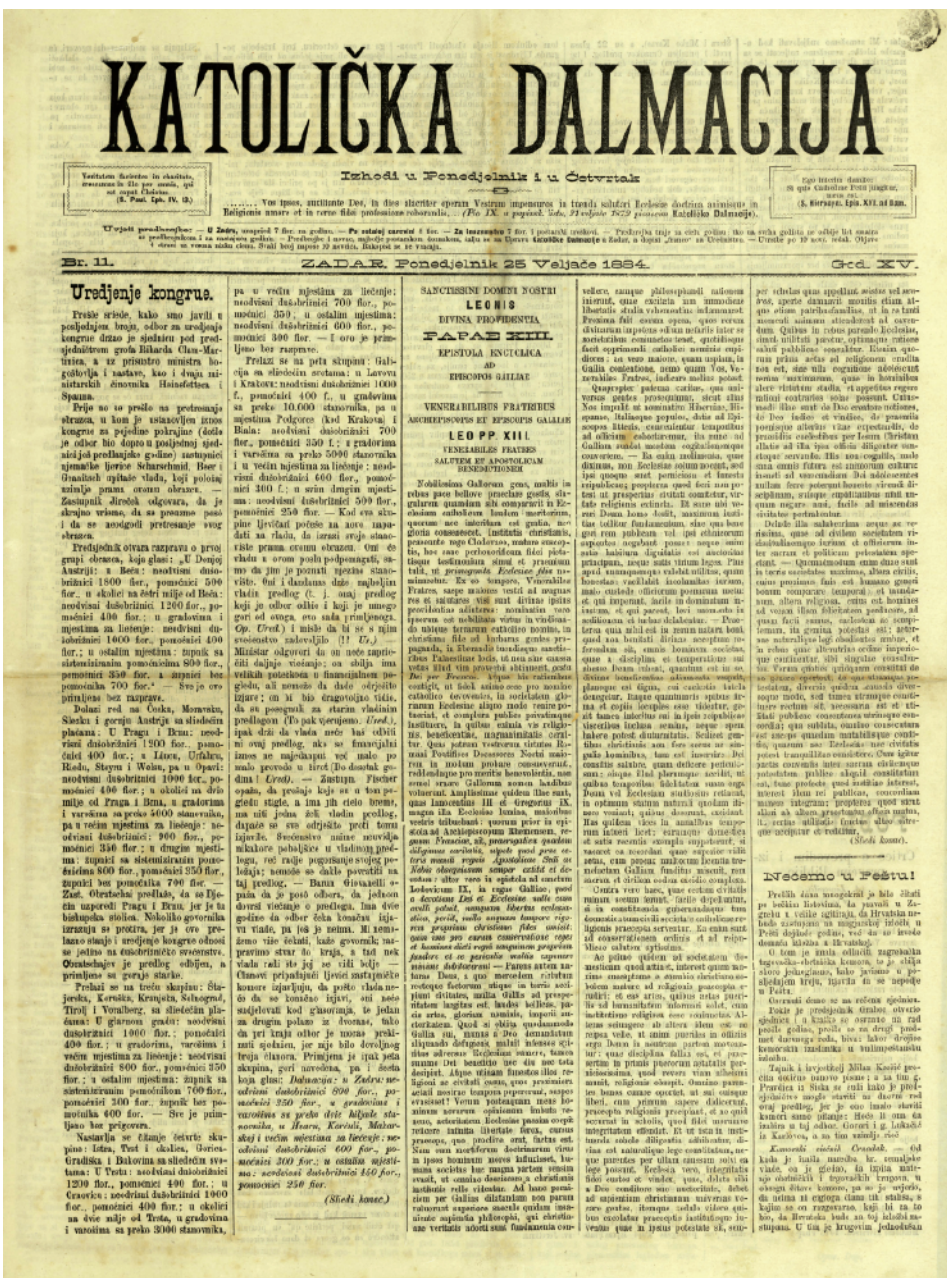
The 1884 Elections in Civil Croatia and Slavonia

In Civil Croatia and Slavonia, following the disaster of the 1871 Rakovica uprising and its near political disappearance, the Party of Rights grew in the early 1880s from a small "sect" of remaining idealists into a broad national movement, amid general dissatisfaction with the Settlement dualist system. On account of violations to the Croatian–Hungarian Settlement, the introduction of bilingual coats of arms, and increasing tendencies toward Magyarization, in addition to the economic and political degradation of Civil Croatia and Slavonia, the so-called national movement of 1883 emerged, in which some members of the Party of Rights also played an important role (Gross, 2000, pp. 409–410). The collapse of this national movement at the end of the year brought in a new period under the rule of the Croatian Ban, Károly Khuen-Héderváry. The editorial board of *Narodni list* recognized that only a united Croatian opposition, provisionally termed a "Croatian party," comprising the independents (neodvišnjaci), the Party of Rights, and the more moderate elements of the People's Party, could effectively partake in the defense of Croatian rights and resist violations of the Settlement.⁵ The political landscape in Civil Croatia and Slavonia comprised the following: the ruling People's Party, which included a segment of former unionists pejoratively referred to as the "Magyarones" due to their support for

closer Croatian–Hungarian political and cultural ties; the Independent People's Party (Neodvisna narodna stranka), founded in 1880 by dissidents from the former People's Party and supported by Josip Juraj Strossmayer, a patron of the People's Party in Dalmatia and Istria (Cipek-Matković, 2006, pp. 284–286); and the Party of Rights, in which Ante Starčević continued to have the last say, although new figures such as Fran Folnegović and the nephew of the "Old Man," David Starčević, wielded decisive authority among followers of the Party of Rights.

How was the Dalmatian public informed about the Party of Rights through political newspapers? The press in Zadar actively followed events in Civil Croatia and Slavonia, regularly devoting rubrics to informing its readership about the political situation in the country. The newspaper *Katolička Dalmacija*, edited by Don Ivo Prodan, is an example of the transformation of a religious periodical in Italian into one distinctly oriented toward the Party of Rights, as a clerically aligned publication in Croatian. It was originally published as *La Dalmazia Cattolica*, founded within the Archdiocese of Zadar to defend and promote the Catholic Church's interests in Dalmatia (Diklić, 1998, p. 124). The autonomist-aligned *Il Dalmata* was first published in 1866 as the party's official herald (Cipek-Matković, 2006, pp. 170–173), advocating autonomist and pro-Italian policies and assessing the followers of Starčević exceptionally negatively, often referring to them as radicals. *Narodni list*, as the central herald of the People's Party, had an important role in fostering Croatian national consciousness in Dalmatia. It came short of fully embracing the ideas of the Party of Rights, given the differing political programs of Starčević and Strossmayer. Nevertheless, it regularly reported Starčević's notable parliamentary speeches. One such speech was described in 1883. Relying on an overview from European reporting on Croatian political events, primarily from the Viennese press, correspondent Vučetić proposed

5 "Novi ban Hrvatske", *Narodni list*, No. 95, 8 December 1883.

Naslovnica lista *Katolička Dalmacija* iz 1884. godine. Knjižnica Državnog arhiva u Zadru. Front page of the *Katolička Dalmacija* newspaper from 1884. Library of the State Archives in Zadar.

većine pridružuje se pojedina periodika iz Beča koja senzacionalistički izvještava o radu hrvatskog sabora, vješto izbjegavajući analize ozbiljnih političkih tema. Optužuju se „čifutski nadri-novinari“ koji nemire hrvatskih oporbenih stranaka iz 1883. godine prikazuju ‘barbarskim’ dok slične nemire

drugacije karakteriziraju u ostalim zemljama zapadne Europe. Ozbiljni listovi Engleske, Francuske i Italije opisuju te nemire kao probuđenu svijest hrvatskog naroda uz dozu divljenja. Za kraj, prizivaju se „kukavne Švabe, te drvene lutke i tupi teoretičari“ koji napadaju Slavene i vide opasnost

tightening the parliamentary rules of procedure (Article 41), following the model of the serious parliamentarism of advanced European nations. In his address on true parliamentarism, Ante Starčević delivered a “lesson” to those in power, after which, as reported by *Narodni list*, no one dared again to refer to Western parliamentary models in the Diet. The hypocritical rhetoric of the Croatian ruling majority was joined by particular periodicals of the Viennese press, which sensationalized the work of the Croatian Diet while also skillfully avoiding serious political analysis. The “Jewish pseudo-journalists” (čifutski nadri-novinari) were accused of portraying unrest among Croatian opposition parties in 1883 as “barbaric,” while describing similar volatility differently in other Western European countries. Serious newspapers in England, France, and Italy described these events as an awakening of Croatian national consciousness, even expressing admiration. Finally, criticism was directed at the “wretched Germans, those wooden puppets and dull theorists,” who attacked the Slavs and saw danger in their awakening national consciousness, while at the same time fearing a “black Friday when the Slavs would strike back” at them.⁶

The attempts to establish the Party of Rights' newspapers, *Pravaš* and *Stekliš*, in Dalmatia, where the original aim was to “spread enlightenment among the people,” should be highlighted, although in reality they were distinctly publications orientated toward the Party of Rights.⁷ *Narodni list* informed its readership, “in defense of common freedoms and Croatian rights,” concerning the confiscation of the fourth issue of *Stekliš* on account of the article “Pavlinović in the Croatian Diet.” When a second edition containing several relevant articles was also prepared, it too was confiscated. Due to the legal framework under which *Stekliš* operated as

a bimonthly newspaper, it became impossible to publish a new issue without paying an additional deposit of 1,000 florins and stamp duties of between 300 and 400 florins. Despite attempts by the editor of *Stekliš* and the author of the article, Antun Dejan, to secure permission from the district head, approval was denied on the basis of an interpretation of Article 13 of the Press Law.⁸ Thus, the short lifespan of *Stekliš* was ended; however, the attempt to launch a Party of Rights newspaper testifies both to the already considerable spread of the movement's ideological currents in Dalmatia and to the government's hostility toward any publication by followers of the Party of Rights. Evidence supporting this thesis is found in the articles of *Narodni list*, which reported that “honest patriots” in Dalmatia continued to be suspected of anti-state doings. Allegedly, a conspiracy had been hatched in Selca in the autumn of 1883 on the occasion of the visit of members of the Party of Rights, while in the Reading Room (Čitaonica) in Korčula, several individuals were accused of expressing support for Starčević, including the mayor Tedeški and a Croatian choral society. Certain figures from the autonomist movement attempted to portray the travels of Folnegović and Smičiklas as efforts to organize a conspiracy, while an “educational-entertainment” gathering in Selca in August 1883 was depicted as a “nihilistic conspiracy.”⁹ *Il Dalmata*, the newspaper of the “Italian Autonomists and Dalmatian pseudo-Serbs,” who hoped for the dissolution of the Korčula Reading Room (Čitaonica), had the sole aim of denigrating the civic school and discrediting the association.¹⁰ Through the press, polemics surrounding the events in the Korčula Reading Room remained unabated. For the Autonomists on Korčula, any political activity carried out in the name of the people was “a

6 “Hrvatski sabor i novinstvo”, *Narodni list*, No. 6., 22 January 1884.

7 “Domaće vesti”, *Narodni list*, No. 96, 11 December 1883.

8 “Domaće vesti”, *Narodni list*, No. 13b, 16 February 1884.

9 “Tajne osvade u Dalmaciji”, *Narodni list*, No. 20. 11 March 1884.

10 “Domaće vesti”, *Narodni list*, No. 17b, 1 March 1884.

u probuđenoj nacionalnoj svijesti, ali i dršču da im se ne pojavi „crn petak kada će im Slaveni šilom za ognjilo vratiti“.⁶

Valja izdvojiti i pokušaj osnivanja pravaških glasila *Pravaša* i *Stekliša* u Dalmaciji čiji je prvotni cilj bio „širiti prosvjetu u puku“, no u stvarnosti, radilo se o novinama izrazito pravaške orijentacije.⁷ *NL* obavještava čitateljstvo „na obranu zajedničkih slobode i hrvatskih prava“ o zapljeni četvrtog broja *Stekliša* zbog članka „Pavlinović na hrvatskom saboru“. Kada se pripremilo drugo izdanje i ono je bilo zaplijenjeno zbog nekolicine članaka. Tada se zbog zakonskih okvira unutar kojih *Stekliš* egzistira kao dvomjesečni list nije moglo pripremiti novo izdanje bez plaćanja dodatnih 1000 fiorina jamčevina i između 300–400 fiorina biljegovina. Unatoč pokušaja urednika *Stekliša* i potpisnika članka Antuna Dejana kod kotarskog poglavara, nije dobivena dozvola zbog tumačenja čl. 13. tiskovnog zakona.⁸ Time je kratki vijek *Stekliša* bio okončan, ali pokušaj pokretanja pravaškog lista svjedoči o već dostatnom širenju idejnih strujanja pokreta u Dalmaciji, ali i u nemilosti vladi naspram bilo kakvog pravaškog lista. U prilog toj tezi svjedoče članci u *NL* kako se „poštene rodoljube“ u Dalmaciji pokušava i dalje sumnjičiti za protudržavno djelovanje. Navodno se u Selcima kovala urota ujesen 1883. prigodom dolaska članova Stranke prava, a i u korčulanskoj Čitaonici je nekolicina optužena za iskazivanje podrške Starčeviću, između njih načelnik Tedeški i hrvatsko pjevačko društvo. Pojedinci autonomaške provenijencije su pokušali putovanje Folnegovića i Smičiklasa prikazati kao pokušaj organiziranja urote, dok se „poučno-zabavni“ skup u Selcima u kolovozu 1883. pokušao prikazati kao „nihilistička urota“.⁹ *Il Dalmata*, glasilo „talijanskih autonomaša i nadrisrba dalmatinskih“ koji se nadaju raspuštanju korčulanske Čitaonice, ima jedini cilj poniziti ugled

građanske škole i ocrniti društvo.¹⁰ Preko tiska se nastavila polemika oko događaja u Čitaonici u Korčuli. Naime, autonomašima na Korčuli je svako političko djelovanje u narodno ime predstavljalo „trn u oku“, a posebno Narodna stranka koja jača u „pravom hrvatskom duhu“. Tako se dopisnik *Il Dalmate* požalio na neke mlade iz Čitaonice i njihovog učitelja.¹¹ Između ostaloga, zasmetale su im pjesme i zdravice ispijene u čast „našem poštenom starcu“ (misli se na Antu Starčevića, op. a.). Da ga dopisnik *Il Dalmate* poznaje, ljubio bi mu i on „skute i kolina“, kako se cinično odgovorilo u *NL*. Nadalje, argumentira čak i da je stvarno Starčeviću nazdravljeno, u tome nema ničega spornog. Starčević je „vjeran kraljev podanik“ i ništa zla nije učinio da mu se ne bi smjelo nazdravljati. Hrvatsko državno pravo priznato je u austrijskoj državi, a ono je glavni temelj i „hrvatske stranke u Dalmaciji“ od njezina osnutka. Politički činovnici bi trebali uložiti svoj trud u mnogo bitnije stvari za dobrobit naroda.¹² Naime, ova korčulanska epizoda iz Čitaonice i pitanje je li Starčević pozdravljen s burnim „živio!“ nije samo ceremonijalni pozdrav i društveni ritual, već prvoklasno političko pitanje kojim *Il Dalmata* želi naglasiti potporu pravaštvu.

Opisujući političko stanje u Banskoj Hrvatskoj, *NL* predlaže „po što po to“ ujedinjenje oporbenih hrvatskih stranaka u borbi za čistu hrvatsku državnu misao, za državno hrvatsko pravo za neodvisnost i samostalnost Hrvatske protiv „mađaronske stranke“ koja postaje sve odlučnijom širiteljicom mađarske misli.¹³ Najbolji cjelokupni opis Ante Starčevića nalazi se u sklopu objavljenih članaka „Hrvatskih razmišljaja“ u *NL* 1884. godine iz pera don Mihovila Pavlinovića. Ondje se zapravo mogu iščitati glavne ideološke sličnosti i različitosti u razumijevanju političkog pristupa rješavanju hrvatskog pitanja. Pavlinović očito poštuje Starčevića, pridaje mu zasluge na vrlinama i ča-

6 „Hrvatski sabor i novinstvo“, *NL*, br. 6., 22. siječnja 1884.

7 „Domaće viesti“, *NL*, br. 96., 11. prosinca 1883.

8 „Domaće viesti“, *NL*, br. 13b, 16. veljače 1884.

9 „Tajne osvade u Dalmaciji“, *NL*, br. 20., 11. ožujka 1884.

10 „Domaće viesti“, *NL*, br. 17b, 1. ožujka 1884.

11 „Dal Curzola“, *Il Dalmata*, br. 23., 18. ožujka 1884.

12 „S otoka Korčule“, *NL*, br. 24., 29. ožujka 1884.

13 „Bludnje i pogrješke“, *NL*, br. 18., 4. ožujka 1884.

thorn in the eye,” particularly the People’s Party which was gaining strength as in “genuine Croatian spirit.” So it happened that a correspondent of *Il Dalmata* complained about some young men from the Reading Room and their teacher.¹¹ What particularly disturbed them were songs and toasts offered in honor of “our honorable old man” (a reference to Ante Starčević, author’s note). Had the correspondent of *Il Dalmata* truly known him, he too should show him servile admiration (archaic expression “kiss his skirts and knees”) as cynically responded in *Narodni list*. Furthermore, that argument was that even if a toast had indeed been raised to Starčević, there was nothing objectionable in it. Starčević was a “loyal subject of the King,” and had done no wrong that would make such gestures as inappropriate. The Croatian state right had been recognized within the Austrian state, and it formed the foundation of the “Croatian party in Dalmatia” from its establishment. Political officials should be directing their efforts to far more important matters for the well-being of the people.¹² So, the Korčula episode in the Reading Room (Čitaonica), and the question of whether Starčević had been greeted with an enthusiastic “Long live!”, was not only a ceremonial greeting or social ritual, but a primary political issue through which *Il Dalmata* sought to underscore support for the Party of Rights.

In describing the political situation in Civil Croatia and Slavonia, *Narodni list* proposed the unification of Croatian opposition parties “no matter the cost” in the struggle for a pure Croatian state idea, for Croatian state right, and for the independence and sovereignty of Croatia against the “Magyarone party” which was increasingly and decisively becoming a promoter of Hungarian political ideology.¹³ The most in-depth portrayal of Ante Starčević is found in the series of articles “Hrvatskih razmišljaja” (“Croatian Reflections”) in *Narodni list* from 1884,

authored by Don Mihovil Pavlinović. The articles reveal the main ideological similarities and differences in resolving the Croatian question. Pavlinović held Starčević in high regard, attributing to him virtue and honor, while also recognizing his ideas on rights, freedom, and the homeland. At the same time, he pointed out his numerous shortcomings and ideological positions inappropriate for the time and political reality, such as anticlericalism, exceptional negativity, and political tactlessness. Indeed, unity was sought for the benefit of the Croatian people. It seems that Starčević, having declared his “dogmas,” did not plan to diverge from his views. The adherents of the figure and works of Ante Starčević, the ideas of Starčević or “steklišstvo,”¹⁴ were assessed very negatively. Moreover, if such political activity were to take deeper root in Croatian society, it would threaten its complete destruction. “The old man” cannot be blamed for everything, whereas the age limit, that is, immaturity and naivety, was seen as an argument in reproaching younger adherents of the Party of Rights due to their inappropriate political conduct.¹⁵ In fact, Pavlinović drew a distinction between the Party of Rights and the ideas of Starčević, stating explicitly: “(...) Every honorable Croat belongs in spirit to the Party of Rights! The Party of Rights presumes exemplary patriotism and the noblest sentiments, whereas the ideas of Starčević, or “steklišstvo”, become void through excesses (...). It reeks under the burden of suspicion and conspiracy, spreading hatred in social life toward anyone opposed to the ideology of Starčević.”¹⁶ Pavlinović concluded his “Razmišljaji” (“Reflections”) with the theory that, on account of disunity, the Croatian political scene experienced the ideology of Starčević more as a hinderance than the Croatian state right, passion more than love for the good of Croatia. He dissected two opposing camps: Khuen’s

11 “Dal Curzola”, *Il Dalmata*, No. 23, 18 March 1884.

12 “S otoka Korčule”, *Narodni list*, No. 24, 29 March 1884.

13 “Bludnje i pogriješke”, *Narodni list*, No. 18, 4 March 1884.

14 Stekliši, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/steklisi>, (9. 5. 2025.)

15 “Hrvatski razmišljaji VI.” *Narodni list*, No. 65, 26 August 1884.

16 “Hrvatski razmišljaji VII”, *Narodni list*, No. 66., 30 August 1884.

sti, navodeći razvijene koncepte prava, slobode i domovine. S druge strane, ističe mu mnoge mane i ideološke stavove neprimjerene vremenu i političkoj zbilji, kao što je protuklerikalizam, izrazitu negativnost i političku netaktičnost. Prije svega, traži se sloga na korist hrvatskog naroda. Izgledno je da Starčević, izrekavši svoje „dogme“, ne planira odstupiti od svojih stajališta. Poklonici lika i djela Ante Starčevića, 'starčevićanstva' ili 'stekliš-tva'¹⁴ vrlo su negativno ocjenjeni. Štoviše, ako bi se takvo političko djelovanje dublje ukorijenilo u hrvatsko društvo prijeti mu potpuno uništenje. 'Stari' se ne može okriviti za sve, a dobna granica tj. nezrelost i naivnost uzeto je kao argument spočitavanja krivog političkog djelovanja mladim pravašima.¹⁵ Naime, Pavlinović čini razliku između Stranke prava i 'starčevićanstva' formulirajući jasno: „(...) Stranci prava pripada u duši svaki čestiti Hrvat! Stranka prava pretpostavlja uzor rodoljublja i najplemenitijih osjećaja, dok starčevićanstvo, odnosno steklišstvo, svojim pretjeranostima pogani (...). Zaudara jamom sumnjičenja i urote, širi u društvenom životu mržnju na svakoga tko je protiv starčevićanstva.¹⁶ Pavlinović završava svoje „Razmišljaje“ teorijom da hrvatskoj političkoj situaciji zbog razjedinjenosti 'starčevićanstvo' smeta više nego hrvatsko pravo; strast više nego ljubav za dobro Hrvatske. Secira dva suprotstavljena tabora: Khuenove „mađarone“ i Narodnu stranku u prvom te neodvisne, *divljake* i pravaše u drugom. Kao da zaziva prvake Stranke prava i ostale čestite pravaše da se u teškoj situaciji u kojoj se Hrvatska nalazi okrenu radu u slozi i zajedničkom cilju i podrže adresu neodvisnih, hvaleći pritom govore Folnegovića, srčanost Barčića, plemenitost Rukavine.¹⁷ Naime, pojam „mađaroni“ se pejorativno rabio za članove Narodne

stranke, ali i ostale hrvatske političke skupine koje su u osnovi svoga programa imale održanje državne zajednice s Mađarskom. Nadalje, zasebnu fazu unionizma ili „mađaronstva“ predstavlja razdoblje 1884. – 1903. godine i vladavina bana Khuen-Héderváryja kada dolazi do transformacije Narodne stranke koja dijeli malo sličnosti sa starom „mađaronskom“ Hrvatsko-vugerskom strankom iz 1840-ih godina ili s unionistima iz 1860-ih godina (Ostajmer, 2019: 11, 22). Članci „Hrvatski razmišljaji“ su izborni plan u kojem Pavlinović vidi rješenje hrvatskog pitanja: spajanje pravaša i neodvišnjaka tako da oslonac bude hrvatsko državno pravo bez Starčevićevog 'steklišstva' i političko djelovanje po principu adrese Koste Vojnovića iz Neodvisne stranke (Gross, 2000: 680). *Katolička Dalmacija* se razilazi u mišljenju prema „Hrvatskim razmišljajima“ smatrajući Pavlinovića pristranim zbog podrške Neodvisnoj narodnoj stranci. Don Ivo Prodan vješto izvlači iz konteksta Pavlinovićeve tvrdnje koje odgovaraju Stranci prava: „(...) pravo je naš štit, naša zajednička puška, pravo diše cvijetom viteške otvoritosti i slobode, ovoj stranci u duši pripada svaki čestiti Hrvat, pretpostavlja uzor rodoljublja i najplemenitijih osjećaja (...)“. Okreće se budućim izborima u Banskoj Hrvatskoj napadajući razne njemačke i mađarske novine, a najviše zagrebačke *Narodne novine*, to „banovo čedo“ koje se financira iz vladinog proračuna i brižno sakuplja sramotne i lažne članke o opoziciji. *KD* čvrsto podržava i izražava svoje divljenje pravašima.¹⁸

Saborski izbori u Banskoj Hrvatskoj odvijali su se prema odredbama *Zakona ob izbornom redu za sabor Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* od 15. srpnja 1881. godine te prema izmjenama iz 1883. vrijedio je za područje Banske Hrvatske i bivše Vojne krajine. Pravo glasa bilo je ograničeno na vrlo uzak sloj stanovništva: muškarce starije

14 Stekliši, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/stekliši>, (9. 5. 2025.)

15 „Hrvatski razmišljaji VI.“ *NL*, br. 65., 26. kolovoza 1884.

16 „Hrvatski razmišljaji VII.“, *NL*, br. 66., 30. kolovoza 1884.

17 „Hrvatski razmišljaji VIII.“, *NL*, br. 67., 2. rujna 1884.

18 „Dakle što valja u hrvatskoj politici?“, *KD*, br. 61., 11. rujna 1884.

“Magyarones” along with the People’s Party, as opposed to the independists, the “extremists” (divljaci), and adherents of the Party of Rights. It is as if he were calling upon the leaders of the Party of Rights and other honorable adherents to turn, in the difficult circumstances facing Croatia, toward cooperation, to support the address of the independents, while praising the speeches of Folnegović, the heartiness of Barčić, and the nobility of Rukavina.¹⁷ The term “Magyarones” (mađaroni) was used pejoratively to refer to members of the People’s Party, as well as other Croatian political groups whose programs were fundamentally based on maintaining the state union with Hungary. A particular phase of unionism, or the ideology of “Magyarone,” is evident in the period from 1884 to 1903, during the rule of Ban Khuen-Héderváry, when the People’s Party underwent a transformation that bore little resemblance to the earlier “Magyarone” Croatian–Hungarian Party of the 1840s or to the Unionists of the 1860s (Ostajmer, 2019, pp. 11, 22). The articles “Hrvatski razmišljaji” (“Croatian Reflections”) were an electoral program in which Pavlinović saw a solution to the Croatian question: the unification of the Party of Rights and the Independists, based on Croatian state right without Starčević’s “steklišstvo,” and political action aligned to the principle of Kosta Vojnović’s Address of the Independent Party (Gross, 2000, p. 680). *Katolička Dalmacija* distances itself in its opinions from “Hrvatski razmišljaji,” seeing Pavlinović as biased due to his support for the Independent People’s Party. Don Ivo Prodan, skilfully extracted from those elements Pavlinović’s statements that suited the Party of Rights: “(..) right is our shield, our common rifle; right breathes the flower of knightly openness and freedom; every honorable Croat belongs in spirit to this party, presupposing a model of patriotism and the noblest sentiments (...).” He then turned to the coming

elections in Civil Croatia and Slavonia, criticizing various German and Hungarian newspapers, and especially the Zagreb *Narodne novine*, that “Ban’s offspring,” financed from the government budget, meticulously collecting disgraceful and false articles about the opposition. *Katolička Dalmacija* firmly supported the Party of Rights and openly expressed admiration for its adherents.¹⁸

The Diet elections in Civil Croatia and Slavonia took place under the provisions of the Law on the Electoral Order for the Diet of the Kingdoms of Dalmatia, Croatia, and Slavonia, dated 15 July 1881, and according to amendments from 1883, it applied to the territory of Civil Croatia and Slavonia and the former Military Frontier. The right to vote was restricted to a very narrow segment of the population: men over the age of 24 who paid at least 15 florins in direct taxes, clergy of recognized confessions, persons with higher education, retired officers, and officialdom. This restricted suffrage to ensure the dominance of the “Magyarones” (Ostajmer, 2018, p. 59). On 31 August, Ban Khuen-Héderváry read out the king’s rescript dissolving the Croatian Diet, with new elections to be held by 20 September. Also mentioned was the Ban’s journey through Zagorje, an area noted as the “second stronghold” of the Party of Rights, including the disunity of the opposition, reflected in reciprocal accusations between *Sloboda* and *Pozor*.¹⁹ With some cynicism, *Narodni list* concluded that the results of the next elections, meaning a large majority of the governing party coming out as winners, will be the fruit of conflict among Croatian political parties.²⁰ A proclamation of the Party of Rights, signed by Ante Starčević and confiscated once published in Zagreb newspapers,

18 “Dakle što valja u hrvatskoj politici?”, *Katolička Dalmacija*, No. 61, 11 September 1884.

19 *Sloboda* came out in Sušak in 1878 and quickly became the Party of Rights’ herald, with Ante Starčević also contributing. *Pozor* was a Zagreb newspaper of the Independent People’s Party, which came out under that name from 1881 to 1885. <https://enciklopedija.hr/clanak/obzor>, (9 June 2025)

20 “Listovi iz Banovine”, *Narodni list*, Appendix No. 68., 9 September 1884.

17 “Hrvatski razmišljaji VIII”, *Narodni list*, No. 67, 2 September 1884.

od 24 godine koji su plaćali najmanje 15 forinta izravnog poreza, svećenike priznatih konfesija, osoba s višom naobrazbom, umirovljene časnike i činovništvo. Skučeno izborno pravo poslužilo je dominaciji „mađarona“ (Ostajmer, 2018: 59). Ban Khuen-Héderváry pročitao je 31. kolovoza kraljev dopis kojim se Hrvatski sabor raspušta, a novi izbori imaju se okončati do 20. rujna. Spominje se banovo putovanje Zagorjem, inače područjem označenim kao „druga tvrđava“ Stranke prava te razjedinjenost oporbe u međusobnom optuživanju *Slobode* i *Pozora*.¹⁹ *NL* s dozom cinizma zaključuje kako će rezultat idućih izbora tj. velika većina vladine stranke koja će izaći kao pobjednička biti plod sukoba hrvatskih stranaka.²⁰ Proglas Stranke prava potpisan od Ante Starčevića, koji je bio zaplijenjen po objavi u zagrebačkim glasilima, objavljen je naknadno u potpunosti i u *NL*. Starčević je kritizirao izborni zakon koji svojom geometrijom omogućuje „neprijateljima naroda“ saborsku većinu. Izričito je upozoravao na strane službenike koji putem sabora ostvaruju vlast u Hrvatskoj, izvlače korist za vlastite probitke i ne brinu za razvoj Hrvatske, napose njenog gospodarstva i poljoprivrede.²¹ Stranka prava se čini jačim oporbenim oponentom prema pisanju *NL* i predviđa im se duplo veći broj zastupnika u budućem sazivu Sabora od neodvišnjaka.²² *Il Dalmata* je upozoravao na nadolazeću ogorčenu borbu suprotstavljenih političkih tabora i izražavao zabrinutost zbog mogućih nereda, pogotovo na području bivše Vojne krajine gdje Starčević ima mnogo poklonika. Terorizam, mistifikacije, klevete i divljačko nasilje obilježje su hrvatskih „radikala“, što su bili i prikazali u saborskim klupama. Izborni

program Stranke prava nije donosio ništa novo. U svojoj biti nije bio ništa drugo nego demanti i uvreda. *Il Dalmata* je prepoznao načelo neovisnosti kao nemoguću misiju, trenutno neostvarivu utopiju kojoj Ugarska ne želi popustiti, a koju bi Hrvati trebali odbaciti. Neki dalmatinski političari kojima je pitanje ujedinjenja osnova programa željeli su se prikloniti Starčevićevoj politici, jer su u tom kaosu mogli ostvariti osobnu korist (op. a. aludirajući pritom na zastupnike Narodne stranke u Dalmaciji). Talijanski element im je bio zapreka koju bi se trebalo uništiti. No, kako je navodio *Il Dalmata*, očuvat će pokrajinu i braniti svoju civilizaciju i materijalne interese. Stoga, tijek i ishod izbora imali su veliku važnost za Dalmaciju.²³

Izbori za Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski sabor održani su u razdoblju od 16. do 19. rujna 1884. godine (Turkalj, 2009: 265–354, Ostajmer, 2018: 65). Ukupno gledajući od 110 zastupnika, Narodna stranka koja je uživala potporu bana Khuena osvojila je uvjerljivu većinu od 69, Neodvisna narodna stranka osvojila je samo 13, a Stranka prava 24 mandata, dok su 3 zastupnika ostala izvan stranaka.²⁴ Stranka prava je imala 42 kandidata u 53 izborna kotara od čega je 18 bilo iz bivšeg krajiškog područja (Turkalj, 2009: 277). U Ličko-krbavskoj županiji, predzadnjoj po broju stanovnika i trećoj po površini u 11 izbornih kotareva, pravaši su se kandidirali u 9 kotareva. Izabrani su bili: Fran Folnegović u Senju, Fran Pilepić u Karlobagu, Andro Bakarčić u Perušiću, Milan Pavlović u Brinju. U Senju, „sigurnih zidinah Starčevićanizma“, Folnegović je jednoglasno bio izabran treći put. Izbori su prošli mirno, međutim, 19. rujna 1884. došlo je do izgređa. Uvedeno je izvanredno stanje. Izgrede su isprovocirali činovnici, a veliki župan Modruško-riječke županije Ljudevit Reizner je pokušao okriviti pravaše za pobunu. U Senjskoj gimnaziji dokinuti su neki razredi što se smatralo Khuenovom

19 *Sloboda* je izlazila na Sušaku od 1878. godine i ubrzo postala pravaško glasilo u kojem je surađivao i Ante Starčević. *Pozor* su bile zagrebačke novine Neodvisne narodne stranke koje su izlazile pod tim imenom od 1881. do 1885. godine. <https://enciklopedija.hr/clanak/obzor>, (9. lipnja 2025.)

20 „Listovi iz Banovine“, *NL*, prilog br. 68., 9. rujna 1884.

21 „Proglas Stranke prava“, *NL*, br. 69., 13. rujna 1884.

22 „Izbori u Hrvatskoj“, *NL*, br. 70., 16. rujna 1884.

23 „Le Elezione della Croazia“, *Il Dalmata*, br. 70., 16. rujna 1884.

24 „Izbori u Hrvatskoj“, *NL*, br. 72., 23. rujna 1884.

was later published in full in *Narodni list*. Starčević criticized the electoral law, arguing that its “geometry” allowed the “enemies of the people” to secure a majority in the Diet. He also explicitly warned against foreign officials who, using the Diet system, gained power in Croatia, deriving benefits for their own interests while neglecting the development of Croatia, particularly its economy and agriculture.²¹ According to *Narodni list*, the Party of Rights appeared to be the stronger opposition, predicting it would secure twice as many deputies in the future composition of the Diet as the independents.²² *Il Dalmata* warned of an impending bitter struggle between opposing political camps and expressed concern over potential unrest, particularly in the territory of the former Military Frontier, where Starčević had many followers. Terrorism, mystification, slander, and savage violence were described as characteristic of the Croatian “radicals,” as they demonstrated in the benches of the Diet. The electoral program of the Party of Rights, it argued, brought nothing new and was nothing more than a denial and an insult. *Il Dalmata* saw the principle of independence as an impossible mission, a presently unattainable utopia to which Hungary would not concede, and which Croats ought to abandon. Some Dalmatian politicians, for whom unification was the basis of their political program, wanted to side with Starčević’s politics, as they would be able to achieve personal gain in the chaos (author’s note: alluding to deputies of the People’s Party in Dalmatia). They perceived the Italian element as an obstacle to be eliminated. However, as *Il Dalmata* noted, it would preserve the province and defend its civilization and material interests. Therefore, the course and final outcome of the elections were important for Dalmatia.²³

The elections for the Croatian–Slavonian–Dalmatian Diet were held between 16 and 19 September 1884 (Turkalj, 2009, pp. 265–354; Ostajmer, 2018, p. 65). In all, 110 deputies from the People’s Party, supported by Ban Khuen, secured a convincing majority of 69 seats; the Independent People’s Party won only 13, while the Party of Rights achieved 24 mandates, with 3 deputies not within the party.²⁴ The Party of Rights had 42 candidates in 53 electoral districts, 18 of whom came from the former Military Frontier (Turkalj, 2009, p. 277). In Lika-Krbava County, the second-smallest by population and third-largest by area, the Party of Rights fielded candidates in 9 of 11 electoral districts. Those elected were Fran Folnegović in Senj, Fran Pilepić in Karlobag, Andro Bakarčić in Perušić, and Milan Pavlović in Brinje. In Senj, described as a “secure stronghold of Starčevićism,” Folnegović was elected unanimously for the third time. The elections were peaceful; however, disturbances broke out on 19 September 1884, leading to a state of emergency. The disturbances were provoked by officials, while the Grand Prefect (veliki župan) of Modruš-Rijeka County, Ljudevit Reizner, attempted to place the blame on the Party of Rights. At the Senj Grammar School, several classes were abolished, seen as Khuen’s punishment (Turkalj, 2009, p. 282). At the polling station in Karlobag, the candidates were Fran Pilepić and Stjepan Domines of the People’s Party. Pilepić won with 39 votes to Domines’s 13. In the electoral district at the polling station in Gospić, the Party of Rights candidate was Gjuro Rukavina. The counter-candidate was Professor Stjepan Spevec of the People’s Party. Of the 208 electors, only 29 % possessed an independent occupation, which helped Spevec receive support from voters whose livelihoods depended on the ruling regime, leading to an easy victory. An interesting duel took place in the municipality of Lovinac (Lovinac, Medak,

21 “Proglas Stranke prava”, *Narodni list*, No. 69, 13 September 1884.

22 “Izbori u Hrvatskoj”, *Narodni list*, No. 70, 16 September 1884.

23 “Le Elezioni della Croazia”, *Il Dalmata*, No. 70, 16 September 1884.

24 “Izbori u Hrvatskoj”, *Narodni list*, No. 72, 23 September 1884.

kaznom (Turkalj, 2009: 282). Na biralištu u Karlobagu kandidati su bili Fran Pilepić i Stjepan Domines član Narodne stranke. Pilepić je pobijedio s 39 glasova naspram 13 glasova za Dominesa. U izbornom kotaru na biralištu u Gospiću kandidiran je pravaš Gjuro Rukavina. Protukandidat mu je bio prof. dr. Stjepan Spevec iz Narodne stranke. Od 208 izbornika, samo je njih 29 % imalo nezavisna zanimanja, što je olakšalo prof. Spevecu potporu većine izbornika egzistencijalno vezanih uz vladajućí režim i laku pobjedu. Zanimljiv dvoboj odigrao se u općini Lovinac (Lovinac, Medak, Gračac) gdje je kandidat Narodne stranke prota Petar Mandić odnio pobjedu nad pravašem Franjom Breličem. Sama općina je miješanog etničkog i religijskog sastava stanovništva i bila je prikladna za već iskušanu politiku *divide et impera* iz nekih dalmatinskih središta, kao što su Obrovac i Kotor. Naime, unatoč povjerenju kojeg je Brelič uživao kod naroda s hrvatskim i srpskim predznakom, tik pred izbore dogodila se promjena usmjerenja među razdraženim pravoslavnim življem kojeg se uspjelo izmanipulirati. Svoje su glasove dali proti Mandiću koji je uz dobivenu potporu činovništva odnio ukupnu pobjedu. U telegramu *Slobodi* pisalo je cinično kako je to bio „izbor vjerski za narod; za činovnike po fermanu“ (Turkalj, 2009: 284–285). U najmanjem izbornom kotaru s biralištem u Perušiću bilo je 46 izbornika. Zanimljiva epizoda pravaša i odvjetnika iz Rijeke Andre Bakarčića prilikom uhićenja tijekom predizborne agitacije dodatno je osnažila njegovu kandidaturu. Dobio je većinu glasova, a *Sloboda* je njegovu pobjedu okarakterizirala kao reakciju dijela stanovnika općine zbog ponašanja „ličkog paše“ okružnog upravitelja Marka Kasumovića koji je „globama do kože ogulio narod“ (Turkalj, 2009: 286). U Otočcu je Stranka prava predložila Josipa Gržanića, vođu senjskih pravaša i tada knjigovođu Senjske štedionice, a Narodna stranka Josu Rukavinu koji je dobio 75 glasova, a Josip Gržanić 52. Slično kao i u Lovincu, činovništvo je uz znatnu financijsku i infrastrukturnu potporu zajedno s

pravoslavnim dijelom stanovništva presudilo pobjedu kandidata Narodne stranke. Kandidat Stranke prava trgovac Milan Pavlović pobijedio je u Brinju, u čijoj su strukturi izbornici većinom poljodjelci. Pobjeda Pavlovića može se promatrati u svjetlu pisanja *KD* kao izvanredan uspjeh s obzirom na to da se radi o mjestima naseljenim većinom stanovništvom pravoslavne vjeroispovijesti. Njih je pred izbore pohodio vladika Živković nastojeći agitacijom, čak i pod prijetnjom crkvenog interdikta uvjeriti da ne glasuju za „šokca i lopatara“ već za Srbina. Nije ni čudo, tvrdila je *KD*, da se pravoslavlje stavilo pod tutorstvo države, da se srpstvo u Hrvatskoj podvrgava svakome od koga nalazi korist, tj. podržava vladinu stranku. Stanovnici koji su se oduprli takvoj agitaciji i izabrali pravaša Pavlovića, za kojeg su osvjedočeni da će braniti svoju domovinu, nazivaju se junacima. Vladici Živkoviću se poručuje da ne propovijeda ‘vjerski rat’, a budućnost će pokazati tko je vjeran hrvatskoj domovini i hrvatskom kralju Franji Josipu I., a tko nije.²⁵ U Petrovu Selu je drežnički župnik Josu Vukelić bio dobio 22 glasa, a prota Šorak 62 glasa. Iz jednog izvješća poslanom Khuenu indikativno je da su u ovom izbornom kotaru bili prevladavali pravaški orijentirani katolički svećenici s biskupom Posilovićem na čelu (Turkalj, 2009: 286). U Srbu je pobjedu odnio dr. Bogdan Medaković, veleposjednik i član Narodne stranke. U Udbini je pobjedu odnio Dane Budisavljević, paroh iz Narodne stranke.²⁶ Okončanje izbora talijanaška *Il Dalmata* opisala je kao pobjedu vladine stranke koja u novi saziv ulazi jača nego što je bila u prethodnom. Ono što je predstavljao problem je oslabljena umjerena oporba neodvišnjaka s manjim brojem zastupnika, a povećanje radikalnih ‘starcevicana’. Uz to, zabrinjavao je broj glasova koje su pravaši dobili u Zagrebu čak i među činovništvom. Uspjeh pravaša govori u kakvom stanju se Hrvatska nalazi, a vlast

25 „Izborni odjek“, *KD*, br. 66., 29. rujna 1884.

26 „Novi hrvatski zastupnici“, *KD*, br. 65., 25. rujna 1884.

Gračac), where the People's Party candidate, Archpriest Petar Mandić, took victory away from the Party of Rights candidate Franjo Brelić. The municipality had a mixed ethnic and religious background and was suitable for the policy of *divide et impera* already tested in certain Dalmatian centers, such as Obrovac and Kotor. Despite the trust Brelić enjoyed among inhabitants identifying as Croatian or Serbian, a shift among the agitated Orthodox population occurred just before the elections, who were successfully manipulated. They cast their votes for Archpriest Mandić, who, with the support of officialdom, secured the final victory. A telegram to *Sloboda* cynically stated that it had been a "religious election for the people; for the officials, by decree (*ferman*)" (Turkalj, 2009, pp. 284–285). In the smallest electoral district, with the polling station in Perušić, there were 46 electors. There was a noteworthy incident involving the Party of Rights member and Rijeka lawyer Andro Bakarčić, who was arrested during pre-election agitation, which further strengthened his candidacy. He won the majority of votes, and *Sloboda* described his victory as a reaction by part of the population to the conduct of the "Lika pasha" (sarcastic label for a local official), the district administrator Marko Kasumović, who had "flayed the people to the bone with fines" (Turkalj, 2009, p. 286). In Otočac, the Party of Rights ran Josip Gržanić, the leader of the Senj Party of Rights and, at the time, a bookkeeper at the Senj Savings Bank, while the People's Party fielded Joso Rukavina, who received 75 votes, to Gržanić's 52. Similarly, as in Lovinac, the officialdom, together with the Orthodox segment of the population and supported by considerable financial and infrastructural resources, decisively secured victory for the People's Party candidate. The Party of Rights candidate, the merchant Milan Pavlović, won in Brinje, where the electorate consisted largely of farmers. Pavlović's victory can be interpreted, in light of reporting in *Katolička Dalmacija* (KD), as an

exceptional success, given that the areas were inhabited predominantly by those of the Orthodox faith. On the eve of the elections, they were visited by Bishop (vladika) Živković, who attempted through agitation, even under the threat of ecclesiastical interdict, to persuade them not to vote for a "Šokac and peasant" (meaning, a rural Croat and common laborer) but for a Serb. It was therefore no surprise, argued *Katolička Dalmacija*, that Orthodoxy had placed itself under state tutelage and that Serbian national politics in Croatia placed themselves under whoever offered advantage, that is, supported the government party. Inhabitants who resisted such agitation and elected Pavlović from the Party of Rights, whom they believed would defend their homeland, were described as heroes. Bishop Živković was cautioned not to preach a "religious war," and that the future would show who remained loyal to the Croatian homeland and to the Croatian king, Franz Joseph I, and who did not.²⁵ In Petrovo Selo, the parish priest from Drežnica, Joso Vukelić, received 22 votes, while Archpriest Šorak received 62. A report sent to Khuen indicated that in this electoral district, the Catholic clergy, aligned with the Party of Rights and led by Bishop Posilović, were predominant (Turkalj, 2009, p. 286). In Srb, victory went to Dr. Bogdan Medaković, a landowner and member of the People's Party, while in Udbina, the election was won by Dane Budisavljević, a parish priest affiliated with the People's Party.²⁶ The pro-Italian *// Dalmata* described the election results as a victory for the government party, which secured a new and stronger parliamentary term. The main concern, however, was the weakened moderate opposition of the independists, who held fewer seats, with the greater number of radical "Starčević followers." In addition, the number of votes obtained by the Party of Rights in Zagreb, even among

25 "Izborni odjek", *KD*, br. 66., 29. rujna 1884.

26 "Novi hrvatski zastupnici", *KD*, br. 65., 25. rujna 1884.

bi se trebala zabrinuti zbog budućih političkih događaja koji se naziru (op. a. misli se na opstrukciju rada Sabora kojem su pravaši bili skloni u prošlom sazivu).²⁷ *Il Dalmata* je izvijestio o neredima koji su pratili izborni proces, u Senju i Zagrebu, čiji su akteri bili 'starcevicani'.²⁸ Na koncu, *Il Dalmata* je iskoristio izbore u Hrvatskoj za vlastite obračune s narodnjacima u Dalmaciji. Naime, bili su prenijeli vijest kako se u bečkim novinama izrazito negativno piše o svećenicima i franjevcima u Dalmaciji zbog njihova političkog angažmana u podršci hrvatskim opcijama. Poimence su navedeni „apostolo croata“ Pavlinović i klerikalna *Katolička Dalmacija* Ive Prodana koja je u svakoj prigodi pisala protiv njemačke i talijanske nacionalnosti. Osim njih, strelica je usmjerena prema ostalim svećenicima u zaoblju, naročito franjevcima, koji svojom agitacijom pred svake izbore postaju „lodatori del partito Starcevich“.²⁹ U odgovoru *NL* prepoznaje Bajamontijevo splitsko autonomaško krilo kao odgovorno za „ocrnjivanje pred tudjim svietom rodoljubno svećenstvo dalmatinsko“.³⁰ Opisan je u *Il Dalmati* dolazak Davida Starčevića na Trg sv. Marka također prilikom otvaranja Hrvatskog sabora i silno mnoštvo koje mu je klicalo „živio!“ Prema autonomaškoj redakciji, u velikoj popularnosti i ovacijama prepoznao se rast pravaštva u Zagrebu, što nije najbolji znak za normalno zasjedanje Sabora.³¹ *KD* je izvještavala o rezultatima izbora preuzimajući većinom članke iz zagrebačkih listova. Ipak, vidljiv je pečat uredništva u potpori Stranci prava „kojoj se mora pridružiti svaki poštenu Hrvat“ jer jedina ima jasan program utemeljen na neovisnosti i slobodi Hrvatske. Osim toga, simptomatična je konstatacija kako banova Narodna stranka ima polovicu svojih zastupnika Srba, od čega profesijom četvrtina 'rišćanskih popova'.³² *NL* navodi kako se

Stranka prava može ponositi izbornim uspjehom i po broju zastupnika i po junačkoj borbi. Unatoč izornoj pobjedi, vlada je u Zagrebu ipak bila na oprezu. Naime, sporadični lokalni nemiri rezultirali su uvođenjem represije koja je zavladała poslije izbora, uz uhićenja urednika *Slobode* Krajača.³³ Po završetku izbora, *NL* je rezultate okarakterizirao kao moralnu pobjedu. Naime, broj zastupnika hrvatske provenijencije koji će zastupati povijesne i prirodne interese hrvatskog naroda bili su umnoženi. Stranka prava je porazila „mađarone“ u 10 kotareva, a dobila 8 zastupnika više u novom sazivu Sabora. Čak su i strani novinski listovi bili osupnuti brojem pravaških zastupnika i osjećali su moralnu osudu hrvatskog naroda i poraz.³⁴ Bečki listovi su isticali kako je vladina pobjeda izvojevana pomoću Srba, a kako Stranka prava raste ne samo među „svjetinom, nego i među činovnicima i inteligentnijim življem u Hrvatskoj“. „Mađaronska“ većina nije „obljubljena u narodu nit je kadra da se naravno razširi“. Hrvatsko je pitanje, kako navodi *NL*, „(..) narodno europsko pitanje koje nitko neće moći zaustaviti u njegovom razvoju. Abzolutizam bi mogao samo za čas smetati razvoju tog pitanja, ali samo za čas! Potlačeno, jače skače! Nek se Magjari i Niemci u Austriji osvjedoče: Hrvatska ide sve to brže k ostvarenju svojih pravednih ideala. Kroz krvave kušnje sadašnjih političkih borba ona se sprema da, na svom zemljištu, zauzme ono mjesto koju je ide radi njezine prosvjetne i društvene sposobnosti i radi velike zadaće koju joj je vršiti prema Balkanu.“³⁵

Zaključak

Zaključno, pravaštvo se u Dalmaciji pojavilo početkom 1880-ih godina među pojedincima mlađeg naraštaja koje je stasalo unutar idejnih strujanja Pavlinovićevog i Klaićevog vodstva Narodne stranke u vremenima kada se ona nalazila ukliještena u

27 „Elezioni in Croazia“, *Il Dalmata*, br. 72., 23. rujna 1884.

28 „Cose Croate“, *Il Dalmata*, br. 73., 27. rujna 1884.

29 „Clero e politica“, *Il Dalmata*, br. 74., 4. listopada 1884.

30 „Domaće viesti“, *NL*, br. 72., 23. rujna 1884.

31 „Dieta Croata“, *Il Dalmata*, br. 74., 4. listopada 1884.

32 „Što se prigovara Stranci prava“, *KD*, br. 64., 22. rujna 1884.

33 „Poslie izbora“, *NL*, br. 73., 27. rujna 1884.

34 „Moralna pobjeda“, *NL*, br. 72., 23. rujna 1884.

35 Ibid.

officialdom, was cause for concern. The success of the Party of Rights depicted the condition in which Croatia found itself, and authorities were urged to take seriously the political developments (author's note: referring to the obstruction of proceedings in the Diet, a tactic used by the Party of Rights in the previous term).²⁷ *Il Dalmata* also reported on disturbances that occurred during the electoral process in Senj and Zagreb, attributing them to "Starčević followers."²⁸ Ultimately, *Il Dalmata* used the elections in Croatia to pursue its own bias against the People's Party in Dalmatia. It reported that Viennese newspapers were writing very negatively about priests and Franciscans in Dalmatia because of their political involvement in supporting Croatian political options. It singled out the "apostolo croata" Pavlinović and the clerically oriented periodical *Katolička Dalmacija* of Ivo Prodan, which, on each occasion, wrote against German and Italian national interests. Criticism was also directed at other clergy in the hinterland regions, particularly the Franciscans, who, through their agitation before each election, became "lodatori del partito Starcevic" (praisers of the Party of Starčević).²⁹ In response, *Narodni list* identified Bajamonti's Split Autonomist faction as responsible for "defaming the patriotic Dalmatian clergy before the foreign public."³⁰ Finally, *Il Dalmata* described the arrival of David Starčević in St. Mark's Square on the occasion of the opening of the Croatian Diet, greeted by a large crowd acclaiming him with cries of "Long live!" The Autonomist editorial board viewed the widespread popularity and applause as indications that the Party of Rights was gaining strength in Zagreb, which was not the best sign for the normal functioning of the Diet.³¹ *Katolička Dalmacija* reported on the election re-

sults largely by sourcing articles from Zagreb newspapers. Nevertheless, the editorial imprint in its support for the Party of Rights, "to which every honest Croat must be aligned," as the only party with a clear program grounded in Croatia's independence and freedom, was clearly evident. Also, it was a telling symptom that half of the deputies in Ban's People's Party were Serbs, of whom a quarter were by profession "rišćanski popovi" (Orthodox priests).³² *Narodni list* declared that the Party of Rights should be proud of its electoral success, due to the number of deputies and its "heroic struggle." Despite the electoral victory, the government in Zagreb remained cautious. Sporadic local incidents led to repressive measures after the elections, including the arrest of Krajač, the editor of *Sloboda*.³³ After the elections, *Narodni list* presented the results as a moral victory. The number of deputies of Croatian origin representing the historical and natural interests of the Croatian people had increased. The Party of Rights defeated the "Magyarones" in ten electoral districts and secured eight additional deputies in the new composition of the Sabor. Foreign newspapers were astonished by the number of Party of Rights deputies and saw this as a moral condemnation and defeat.³⁴ Viennese newspapers pointed out that the government's victory had been achieved with the support of the Serbs, and that the Party of Rights was gaining ground not only among the "masses, but also among officials and the more educated strata in Croatia." The "Magyarone" majority, *Narodni list* argued, was "neither beloved among the people nor capable of organically expanding." The Croatian question, as *Narodni list* stated, was "(...) a national European question that no one will be able to stop in its development. Absolutism might hinder the question from progressing for a

27 "Elezioni in Croazia", *Il Dalmata*, no. 72, 23 September 1884.

28 "Cose Croate", *Il Dalmata*, No. 73, 27 September 1884.

29 "Clero e politica", *Il Dalmata*, No. 74, 4 October 1884.

30 "Domaće vesti", *NL*, No. 72, 23 September 1884.

31 "Dieta Croata", *Il Dalmata*, No. 74, 4 October 1884.

32 "Što se prigovara Stranci prava", *KD*, No. 64, 22 September 1884.

33 "Poslie izbora", *NL*, No. 73., 27 September 1884.

34 "Moralna pobjeda", *NL*, No. 72, 23 September 1884.

oportunističkoj politici naspram bečke središnjice. Čitav je niz razloga koji su pravaštvo činili prijemčivim političkim rješenjem hrvatskog pitanja u Dalmaciji, a povezani su s procesima modernizacije odnosno teškog političkog, društvenog i gospodarskog stanja, dualističkog sustava Monarhije, nemogućnosti sjedinjenja s Banskom Hrvatskom i daljnjim pohrvaćivanjem javnog života pokrajine. S druge strane, vijesti iz Banske Hrvatske koje su se prenosile u zadarskom novinstvu, ali i ostalim kanalima komunikacije, raspirivali su pravaštvo u Dalmaciji posebno među studentima i mlađim generacijama. Lik i djelo Starčevića, koji je već uživao mitski status za vrijeme izbora 1884. među stanovništvom, nesumnjivo su utjecali na razvoj hrvatske misli neovisno o hrvatskim varijantama stranačke pripadnosti. Pavlinović i Starčević su se razilazili prema mnogim značajnim temama, ali obojica su se pozivali na hrvatsko državno pravo.

Uz ponekog intelektualca i trgovca, skupina većinom klerika okupljena oko don Ive Prodana i glasila *Katolička Dalmacija* bila je jezgra početnog pravaškog djelovanja. Oni su vrlo jasno davali potporu Stranci prava iako su bili bliži Pavlinovićevom klerikalnom i okviraškom pristupu. Iz pisanja *Narodnog lista* za vrijeme izbora 1884. godine za Hrvatski sabor u sklopu postizanja rješenja hrvatskog pitanja može se iščitati potpora Neodvisnoj narodnoj stranci i Stranci prava nasuprot „mađaronima“ Khuen-Héderváryja kao zajednički viši cilj. Formalno, pravaštvo će se u Dalmaciji stranački oblikovati nekoliko godina kasnije, a 1896. godine *NL* će već vrlo jasno braniti hrvatsko državno pravo i samog Starčevića u nekrologu. Osim toga, prenosi se pismo Eugena Kvaternika iz 1870. godine Kažimiru Ljubiću, kako bi se ukazalo na suglasnost s Pavlinovićem „skoro posvema, ali bar u bitnim“ važnim nacionalnim pitanjima.

time, but only for a time! When oppressed, it rebounds even more! Let the Magyars and the Germans in Austria take heed: Croatia is advancing ever more rapidly toward achieving its just ideals. Through the intense struggles of its current political battles, it is preparing on its own soil to take the place it is meant to occupy due to its cultural and social strengths and the important mission it is destined to fulfill toward the Balkans.”³⁵

Conclusion

In conclusion, the Party of Rights emerged in Dalmatia in the early 1880s among a younger generation that had matured during the ideological currents shaped under the leadership of Pavlinović and Klaić within the People's Party, at a time when it was constrained by an opportunistic policy toward the political center in Vienna. Various factors presented the Party of Rights as an appealing political solution to the Croatian question in Dalmatia, linked to processes of modernization, or rather to the difficult political, social, and economic conditions, the dualist structure of the Monarchy, the impossibility of unification with Civil Croatia and Slavonia, and the continued Croatization of public life in the province. At the same time, news from Civil Croatia and Slavonia, conveyed through the Zadar press and other communication channels, further encouraged the spread of the Party of Rights' underlying ideas in

Dalmatia, particularly among students and younger generations. The figure and work of Ante Starčević, who had already attained a mythical status among the population by the 1884 elections, undoubtedly influenced the development of Croatian political thought, regardless of party affiliation. Pavlinović and Starčević differed on many important issues, yet both asserted Croatian state right. Alongside some intellectuals and merchants, a group composed largely of clergy, gathered around Don Ivo Prodan and the newspaper *Katolička Dalmacija*, was the core of early activities attributed to the ideas of the Party of Rights. They offered firm support to the Party of Rights, although remaining closer to Pavlinović's clerical and pro-monarchical approach. The reporting of *Narodni list* during the 1884 elections for the Croatian Diet helps to discern support for both the Independent People's Party and the Party of Rights, in opposition to Khuen-Héderváry's "Magyarones," as part of a common higher objective. Formally, the Party of Rights in Dalmatia would take on a structured party form several years later, while by 1896 *Narodni list* was already clearly defending Croatian state right and Starčević himself in its obituary notice. In addition, a letter from Eugen Kvaternik from 1870 to Kažimir Ljubić is reproduced to demonstrate his agreement with Pavlinović "almost entirely, or at least on essential" and important national issues.

35 Ibid.

Izvori / Sources

- *Narodni list*, Državni arhiv u Zadru, Knjižnica Državnog arhiva u Zadru
- *Katolička Dalmacija*, Državni arhiv u Zadru, Knjižnica Državnog arhiva u Zadru
- *Il Dalmata*, Znanstvena knjižnica Zadar

Literatura / Literature

- CETNAROWICZ, ANTONI. 2006. *Narodni preporod u Dalmaciji*, Zagreb: Srednja Europa.
- CIPEK, TIHOMIR; MATKOVIĆ, STJEPAN. 2006. *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842. – 1914.*, Zagreb: Disput.
- DIKLIĆ, MARJAN. 1989. Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 31, Zadar, 15–43.
- DIKLIĆ, MARJAN. 1990. Odnos između Mihovila Pavlinovića i Ive Prodana. // *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*. / Nikša Stančić (ur.) Zagreb, 127–135.
- DIKLIĆ, MARJAN. 1997. Don Ivo Prodan: prvi čovjek dalmatinskog pravaštva. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 39, Zadar, 243–254.
- DIKLIĆ, MARJAN. 1998. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*. Zadar: Grafotehna.
- DIKLIĆ, MARJAN. 2006. Pojava i razvoj pravaštva u Arbanasima kraj Zadra. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zadar, 655–665.
- GRČEVIĆ, MARIO. 2009. Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme. *Filologija*, 53, Zagreb, 1–53.
- GROSS, MIRJANA. 2000. *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing.
- OSTAJMER, BRANKO. 2018. *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- PAVLINOVIĆ, MIHOVIL. 1882. *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848 do godine 1882.*, Zadar: Brzotiskom „Narodnoga lista“.
- PERIĆ, IVO. 1995. Politički skup hrvatske mladeži u Selcima 1883. godine u svjetlu početnog širenja pravaštva na dalmatinskom prostoru. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 37, Zadar, 717–728.
- RAJČIĆ, TIHOMIR. 2014. Politički i nacionalni aspekti fenomena “zemljaštva” u Dalmaciji (1873. – 1878.). *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56, Zadar, 213–233.
- STANČIĆ, NIKŠA. 1990. Mihovil Pavlinović u narodnom preporodu u Dalmaciji i u hrvatskoj politici 19. stoljeća. // *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*. / Nikša Stančić (ur.) Zagreb, 9–36.
- STANČIĆ, NIKŠA. 1994. *Hrvatski razgovori*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- STANČIĆ, NIKŠA. 1980. *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- STANČIĆ, NIKŠA. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- ŠOKČEVIĆ, DINKO. 2016. *Hrvatska od 7. stoljeća do danas*. Zagreb: Duriex.
- TROGRLIĆ, MARKO; ŠETIĆ, NEVIO. 2015. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international.
- TURKALJ, JASNA. 2009. *Pravaški pokret 1878. – 1887*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- VINCE, ZLATKO. 1990. *Putovima hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- VRANDEČIĆ, JOSIP. 2002. *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*. Zagreb: Dom i svijet.

Mrežni izvori / Online sources

- Stekliši, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 5. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/steklisi>
- Ante Starčević, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 5. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/starcevic-ante-1823-1896>
- Pozor, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 6. 2025. <https://enciklopedija.hr/clanak/obzor>

LIKOVNI PRIKAZI PLITVIČKIH JEZERA TIJEKOM 18. I 19. STOLJEĆA

Pictorial Representation of the Plitvice Lakes in the 18th and 19th Centuries

Sažetak

Iako su Plitvička jezera svjetski poznata te se o njima puno pisalo, začuđuje koliko je tema o njima tek površno spomenuto ili nedostavno obrađeno. Jedna od takvih tema su likovni prikazi napravljeni u doba kada fotografski aparati nisu postojali ili nisu postali česti. Ti prikazi Plitvičkih jezera sadrže umjetničku i dokumentarističku vrijednost, a njihovom se analizom mogu dobiti vrijedne spoznaje koje upotpunjuju pisanu riječ.

Ključne riječi: Plitvička jezera, likovni prikazi, 18. i 19. stoljeće

Summary

Although the Plitvice Lakes are world-renowned, much has been written about them, the number of topics superficially or inadequately treated is surprising. One such theme is the visual presentations created in the period when cameras still did not exist or were rare. These visuals of the Plitvica Lakes contain artistic and documentary value, and analyzing the visuals provides valuable insight that complements written records.

Keywords: Plitvice Lakes, visual representations, 18th and 19th centuries

Uvod

Plitvička jezera smještena su u brdskom području s gustim šumskim pokrivačem te su tijekom povijesti bila prilično negostoljubiva za naseljavanje. Prvi dokazi o postojanju naselja sežu tek u kasni srednji vijek, i isključivo su arheološki. To su crkva sv. Jurja uz potok Plitvice i gradina Krčingrad između Gradinskog jezera i jezera Kozjak. Naseljenost u 13. i 14. stoljeću prestaje splotom imovinskih okolnosti plemićkih obitelji još prije turskih osvajanja (Kekez i Sekulić 2023). Za turskih osvajanja kao i kasnije, kad je granica između Otomanskog Carstva i Austrijske Monarhije bila na jezeru Kozjak, to je bila ratna zona sa stalnim većim ili manjim sukobima (Čulinović 1958). Svištovskim mirom 1791. godine

Introduction

The Plitvice Lakes are in a mountainous area, covered with dense forest and historically inhospitable to establishing permanent settlements. The earliest records of any settlement date back to the late Middle Ages and are archaeological in nature. These include the Church of St George along the Plitvice stream and the Krčingrad fortification located between Gradinsko Lake and Lake Kozjak. The presence of settlements in the thirteenth and fourteenth centuries vanished due to complicated property relationships among noble families, even prior to the Ottoman conquests (Kekez and Sekulić 2023). During the Ottoman incursions and later, when the border between

granica se službeno pomiče s Plitvičkih jezera, pa iako je situacija i dalje daleko od mirnodopske, polako se otkrivaju ljepote Plitvičkih jezera. Svaki dokument, pisani ili likovni, vrijedan je izvor informacija o jezerima. Spoznaje o njihovu nekadašnjem izgledu omogućuju nam pisani dokumenti, topografske karte te fotografije i s njima povezane razglednice. Dosad gotovo neistraženi podaci likovni su prikazi umjetničke ili dokumentarističke prirode. Iako ih je prilično malo tijekom 18. i 19. stoljeća, ti su radovi vrijedan spomen tog doba čijom analizom se mogu dobiti zanimljivi podaci.

Pisana svjedočanstva o ljepoti jezera započinju s nekoliko rečenica Dominika Vukasovića (Bartsch & Vukassovich 1783). Slijede ga Hietzinger (1817), Fras (1835) i Dragutin Seljan (1843), također s kratkim opisima. Konkretniji opis daje Farkaš-Vukotinović (1859), koji daje i znanstveni prikaz, te Tkalčević (1860) s prvim putopisom. O Plitvičkim jezerima sve se više piše, a svojom kvalitetom i obimom ističe se Delić (1899) te nešto kasnije Franić (1910) koji objavljuje do danas njihovu najbolju monografiju. U njoj su uz pregled svih literaturnih izvora, Plitvička jezera obrađena dokumentaristički, stručno i znanstveno sa svih postojećih aspekata tog vremena.

S kraja 19. stoljeća postoji vrlo malo fotografija. Tu se izdvajaju dva hrvatska fotografa, oba češko-ga podrijetla, Ivan Standl i Hinko Krapek. Standl je objavio 1870. godine *Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* s četiri motiva Plitvičkih jezera (Standl 1870), dok je Krapek objavio svoje fotografije u izdanju *Slunj, Plitvička jezera* 1886. (Krapek 1886). Kad je fotografiranje, vezano i uz izradu razglednica, samim krajem 19. stoljeća postalo relativno često, odabir istih motiva fotografija ipak nije omogućio širu sliku izgleda Plitvičkih jezera. Za neke je razglednice (Cindrić 2024) teško reći jesu li rađene koloriranjem fotografija, precrtane s njih ili su motivi napravljeni na licu mjesta.

Dok fotografiranje još nije bilo uobičajeno, likovni prikazi Plitvičkih jezera dokumenti su tog vremena koji se mogu sagledavati s umjetničke, ali

i s dokumentarne strane. Izgled većine prirodnih znamenitosti stalan je tijekom vremena, a naizgled iste vizure Plitvičkih jezera razlikuju se u metrima različitih visina slapova i jezera. Tako primjerice o izgledu slapova u 19. stoljeću znamo vrlo malo. Stalan rast sedrenih barijera i ljudske aktivnosti na njima, neprestano ih je mijenjao, pa su svi podaci o njihovu nekadašnjem izgledu vrlo zanimljivi. Osim izgleda sedrenih barijera, na likovnim prikazima može se vidjeti koja je vrsta drveća gdje rasla, vide se građevine, svakodnevni život, način odijevanja stanovništva kao i promjene što ih je donio turizam. Slike Plitvičkih jezera istaknutih hrvatskih slikara poput Klementa Crnčića, Ferde Kovačevića, Tomislava Krizmana, Anke Krizmanić i drugih, vremenom svojeg nastanka izlaze iz okvira ovog članka. Te slike, na kojima umjetnički izričaj gotovo negira dokumentacijsku vrijednost, ionako zahtijevaju drugačiji pristup s gledišta povjesničara umjetnosti. Djela koja vremenski ulaze u okvire ovoga članka, a koja se možda nikada neće naći, zasigurno ima puno. Franić (1910) piše o preko 300 akvarela (sic!) „vrsnoga genre-slikara Femena iz Zagreba“ izrađenih kao reklama za Plitvička jezera, od kojih niti jedno nije pronađeno i obrađeno u ovome članku.

Kronologija likovnih prikaza

1794., Josip Cervus, crtež na topografskoj karti

Najstariji crtani motiv s Plitvičkih jezera nalazi se na topografskoj karti *Charte des Carlstadter Generalats nebst der neuen Acquisition an den Unna Fluss*¹. Iako karta obuhvaća cijelo područje Karlovačkog generalata i pogranične dijelove Bosne (*Türkisch Croatien*), njezina osnovna namjena bila je prikazati oslobođena područja potvrđena Svištovskim mirom (*Der neue acquirirter Antheil*), koja uključuju i dio Plitvičkih jezera. U kartuši u

1 Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, B IX a 1228

the Ottoman Empire and the Habsburg Monarchy ran along Lake Kozjak, the area was a war zone marked by continuous larger and smaller conflicts (Čulinović 1958). The Treaty of Sistova in 1791 led to the official moving of the border away from the Plitvice Lakes, and even though circumstances were far from peaceful, the natural beauty of the lakes came to be known. Every document, textual or visual, is a valuable source of information about the lakes. Knowing about their appearance throughout history comes from written sources, topographical maps, and, later, from photographs and postcards. Visual representations imbued with an artistic or documentary character remain largely unexplored. Although relatively few such works exist from the eighteenth and nineteenth centuries, the few represent a significant record of that period, and an analysis of the material can provide interesting details.

Written testimonies on the beauty of the lakes begin with a few sentences from Dominik Vukasović (Bartsch and Vukassovich 1783). He was followed by Hietzinger (1817), Fras (1835), and Dragutin Seljan (1843), each also giving only a brief description. A more detailed description was given by Farkaš-Vukotinović (1859), who also provided a scientific presentation, while Tkalčević (1860) produced the first travelogue. References to the Plitvice Lakes increased, with Delić (1899) a stand-out for the quality and scope of his work. Later, Franić (1910) published what is still today the most comprehensive monograph on the lakes. In addition to a survey of all available literary sources, he examines the Plitvice Lakes in a documentary, professional, and scientific style from all known perspectives.

Only some photographs have been preserved from the late nineteenth century. Two Croatian photographers, both of Czech origin, particularly stand out: Ivan Standl and Hinko Krapek. In 1870, Standl published *Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, which included four motifs

of the Plitvice Lakes (Standl 1870), while Krapek released his photographs in the publication *Slunj, Plitvička jezera in 1886* (Krapek 1886). When, at the end of the nineteenth century, photography became closely associated with the production of postcards, the selection of similar photographic motifs failed to give a broader presentation of the appearance of the Plitvice Lakes. With some postcards (Cindrić 2024), determining whether they were produced by hand-coloring photographs, redrawn from them, or created directly on site is difficult to determine.

Prior to the popularization of photography, visuals of the Plitvice Lakes appeared in contemporary documents, offering both artistic and documentary perspectives. The appearance of most natural features remained constant over time; however, apparently identical perspectives of the Plitvice Lakes differ by only several meters in the heights of the waterfalls and lakes. For example, little is known about the appearance of the waterfalls in the nineteenth century. The continuous growth of travertine barriers and human activity associated with them has altered their form, meaning that information about their earlier appearance is valuable. Besides the appearance of the travertine barriers, visual representations reveal the types of trees growing in specific locations, buildings, everyday life, how inhabitants dressed, and changes brought about by tourism. Paintings of the Plitvice Lakes by prominent Croatian artists, such as Klement Crnčić, Ferdo Kovačević, Tomislav Krizman, Anka Krizmanić, and others, exceed the scope of this article. These works, in which artistic expression largely dominates documentary value, nonetheless, require a different methodological approach to art history. There are undoubtedly numerous works that fall within the period treated in this study, but may never be found. Franić (1910) refers to more than 300 watercolors (sic) by “the distinguished genre painter Femen from Zagreb,” produced as

desnome uglu karte piše da ju je nacrtao *Hauptm. Cervus* (narednik Cervus). Jos. (Josip, Joseph) Cervus (? – 1835.) autor je više karata područja Vojne krajine na kojima je često prikazivao i vlastito crtačko umijeće. Iz njegova se kartografskog opusa može zaključiti da je bio istinski zaljubljenik u Plitvička jezera (Miculinić in prep.). I ova karta to potvrđuje s obzirom na to da su crteži umetnuti na topografske karte vrlo rijetko prikazivali stvarne krajolike.

Prospekt Von Ursprung des Korana Flujs und Plitviczer Seen (Crtež izvora rijeke Korane i Plitvičkih jezera)

U donjem lijevom uglu karte nalazi se ilustracija imenovana *Prospekt Von Ursprung des Korana Flujs und Plitviczer Seen* (Slika 1.). Kao i karta, crtež je naslikan tintom, a plava boja vode vodenom bojom. Umetnuti prikaz Plitvičkih jezera nacrtan je s mnoštvom detalja. U prvom planu na obroncima brda Medveđak tri osobe sjede uz vatru (Slika 2.). Lokacija na kojoj sjede odgovarala bi krajnjim vrhovima grebena Medveđaka iznad jezera Kozjak, nekad turskog područja, a kasnije područja kud je prolazila granica između nadležnosti Ogulinske i Otočke regimente naznačene na topografskoj karti (Slika 3.). Izgled osoba, kao i njihovo naoružanje, jednoznačno ne određuju njihovu pripadnost. To mogu biti serežani², pripadnici hrvatskih graničarskih postrojbi ili pak pripadnici bosanske vojske koji također nisu bili uniformirani (Imamović 1999). Nacrtani graničari u detaljima odstupaju od karakterističnog izgleda serežana prisutnog na ovdje obrađenim slikama, kao i njihovim drugim, onodobnim ilustracijama.³ Kosa im nije uvezana u perčine što je u to

Slika 1. *Prospekt Von Ursprung des Korana Flujs und Plitviczer Seen* najstariji je crtež Plitvičkih jezera. (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, B IX a 1228)

Figure 1. *Prospekt Von Ursprung des Korana Flujs und Plitviczer Seen*, the earliest drawing of the Plitvice Lakes (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, B IX a 1228).

doba bio standard među serežanima (Nikolić 1978; Tauber 1895), kape nisu uobičajene i ne vidi se tad učestalo oružje zataknuo oko pasa (Hacquet 1801). Svi puše lule s dugačkim drščima – čibucima i nacrtani su s povijenim nosovima. Autoru crteža to je moglo predstavljati izraz pripadnosti nekoj od zaraćenih strana ili karikaturni prikaz tamošnjeg stanovništva. Ono što je nekad slalo neku poruku,

2 Serežani su bili čuvari zaleđa granice Vojne krajine čiji je zadatak bio sprečavanje hajdučkih upada, krijumčarenja i širenja kuge preko granice. Lako su prepoznatljivi jer ne nose vojnu odoru, već opanke i narodnu nošnju (Buczynski 2021; Roksandić 1988) te su kao i stanovništvo Vojne krajine tijekom stotina godina ratovanja preuzeli i orijentalne elemente oblačenja (Schneider 1971).

3 U Muzeju za umjetnost i obrt čuva se veliki broj grafika s prikazima serežana: MUO-025307, MUO-057683, MUO-025692,

MUO-025390, MUO-025688, MUO-004697, MUO-025686, MUO-025411, MUO-025392, MUO-025370, MUO-025359, MUO-025331, MUO-057677, MUO-057672, MUO-057668, MUO-057669, MUO-057653, MUO-059856, MUO-025287, MUO-025267, MUO-025115.

promotional content for the Plitvice Lakes, and none of which have been found or analyzed in this article.

Chronology of Visual Representations

1794, Josip Cervus, drawing on a topographical map

The earliest drawn motif of the Plitvice Lakes appears on the topographical map *Charte des Carlstadter Generalats nebst der neuen Acquisition an den Unna Flußs*.¹ The map covers the entire territory of the Karlovac Generalate and the border regions of Bosnia (Türkisch Croatien), but its primary purpose was to depict the liberated areas as confirmed by the Treaty of Sistova (Der neue acquirirter Antheil), which also included part of the Plitvice Lakes. The cartouche in the right-hand corner of the map states that it was drawn by Hauptm. Cervus (Sergeant Cervus). Jos. (Josip, Joseph) Cervus (?–1835) authored several maps of the Military Frontier, frequently showing his drawing skills. His cartographic output suggests his genuine fascination with the Plitvice Lakes (Miculinić, in prep.). The map likewise confirms this interest, particularly as the drawings inserted into topographical maps only rarely depicted actual landscapes.

Prospekt Von Ursprung des Korana Flußs und Plitviczer Seen (Drawing of the Source of the Korana River and the Plitvice Lakes)

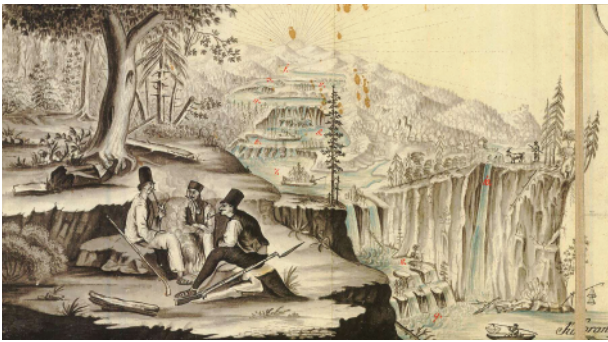
In the lower left corner of the map is an illustration titled *Prospekt Von Ursprung des Korana Flußs und Plitviczer Seen (Drawing of the Source of the Korana River and the Plitvice Lakes)* (Figure 1). Like the map, the drawing was done in ink, while the blue water was rendered in watercolor. The inserted visual of the Plitvice Lakes is rich in detail. Seated beside a fire in the foreground, on the slopes of

Mount Medveđak, are three figures (Figure 2). The location corresponds to the outermost peaks of the Medveđak ridge above Lake Kozjak, once part of Ottoman territory and later the region through which the boundary between the jurisdictions of the Ogulin and Otočac regiments passed, indicated on the topographical map (Figure 3). The appearance of the persons and their armament does provide a definitive means of identifying their affiliation. They could be serežani² (irregular frontier infantry units), members of Croatian border troops, or perhaps members of the Bosnian army, who were likewise not dressed in uniforms (Imamović 1999). The drawn border guards differ from the typical appearance of the serežani as seen in the images here and in contemporary illustrations.³ Their hair is not tied in long braided locks, as was typical among the serežani typical at the time (Nikolić 1978; Tauber 1895); their caps are not typical, and the weapons commonly worn tucked into belts are not visible (Hacquet 1801). All are depicted smoking long-stemmed pipes, called čibuci (long-stemmed pipes), and are drawn with hooked noses. The author of the drawing may have wanted to express an affiliation with one of the opposing sides or create a caricature of the local population. The message conveyed back then is no longer clear today. Regarding their armament, only two firearms are visible: an infantry flintlock musket with a bayonet, standard Austrian weaponry (Tauber 1895), and the other a flintlock čibuklija (long

1 Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, B IX a 1228

2 The serežani were Military Frontier guards in the hinterland, assigned the task of preventing brigand incursions, smuggling, and the spread of plague across the border. They are recognizable because they did not wear military uniforms but rather opanci and traditional folk dress (Buczynski 2021; Roksandić 1988), and, like the inhabitants of the Military Frontier, they adopted Oriental dress over the centuries of warfare (Schneider 1971).

3 The Museum of Arts and Crafts holds a large number of prints depicting serežani: MUO-025307, MUO-057683, MUO-025692, MUO-025390, MUO-025688, MUO-004697, MUO-025686, MUO-025411, MUO-025392, MUO-025370, MUO-025359, MUO-025331, MUO-057677, MUO-057672, MUO-057668, MUO-057669, MUO-057653, MUO-059856, MUO-025287, MUO-025267, MUO-025115.

Slika 2. Detalj crteža *Prospeckt Von Ursprung des Korana Flufs und Plitviczer Seen*. Krčingrad je smješten na poluotoku između jezera označenih brojevima 5. i 6.

Figure 2. Detail from the drawing *Prospeckt Von Ursprung des Korana Flufs und Plitviczer Seen*. Krčingrad is located on a peninsula between the lakes marked as numbers 5 and 6.

Slika 3. Isječak karte *Charte des Carlstadter Generalats nebst der neuen Acquisition an den Unna Flufs* (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, B IX a 1228). Jezera su nacrtana pojednostavljeno, spajanjem više jezera te imenovanjem tek pojedinih. Crveno/ljubičasto – granica između Ogulinske i Otočke regimente, žuto – granica između Otomanskog Carstva i Austrijske Monarhije prije Svištovskog mira; crveni kvadrati – čardaci.

Figure 3. Section of the map *Charte des Carlstadter Generalats nebst der neuen Acquisition an den Unna Flufs* (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, B IX a 1228). The lakes are shown in simplified form, combining several of them into single units, and only some have names. Red/purple – boundary between the Ogulin and Otočac regiments; yellow – border between the Ottoman Empire and the Habsburg Monarchy before the Treaty of Sistova; red squares – čardaks.

danas je nejasno. Od naoružanja vide se samo dvije puške. Jedna je pješačka kremenjača s bajonetom, koja je bila u to doba standardno austrijsko oružje (Tauber 1895), a druga kremenjača čibuklija proizvedena u Bosni. Čibuklija kao i ukrašena

verzija te puške zvana džeferdar bile su uobičajene među serežanima, pogotovo kad se uzme u obzir da oružje nisu dobivali od vojnih vlasti, već su ga sami nabavljali (Tauber 1895). S obzirom na godinu nastanka crteža, prikazane osobe su serežani, no ipak postoji i mogućnost da su se željeli prikazati tad nedavni, zadnji trenuci osmanske prisutnosti na jezerima. Granica načelno određena Svištovskim mirom 1791. na terenu je definirana tek 1795., a u vrijeme nastanka karte 1794., novostečena područja u zaleđu Plitvičkih jezera još nisu demarkirana (Schmidt 2000). Na Štefanijinom otoku nacrtana je osoba kako peca, a u Korani je nacrtan lov vršom iz čamca te vrše pripremljene za lov s obale. Osoba sa štapom čuva kozu, a u pozadini se vide čardak i utvrda na brdu. Čardak je smješten na točnom mjestu. To je čardak Plitvice (*Plitvicza*) na pripadajućoj topografskoj karti označen crvenim kvadratom. Za razliku od njega ne postoji nijedna vidljiva utvrda u tome smjeru. Sveukupno, crtež je vjerojatno prikaz stvarnog izgleda ondašnjeg života na Plitvičkim jezerima. Sve je podređeno vojničkoj službi i čuvanju uvijek nemirnoga graničnog područja uz aktivnosti vezane uz prehranu krajišnika: ribolov i stočarstvo. Kaskadni sustav jezera nije prikazan potpuno vjerno jer i ne postoji lokacija odakle bi se u cijelosti mogao vidjeti. S više vrhova brda Medveđak mogu se vidjeti pojedini dijelovi Gornjih jezera i Kozjak, a dio koji se ne vidi, odnosno jezera u kanjonu nizvodno od Kozjaka, Sastavci, Veliki slap i početak Korane, umetnuti su u prikaz te manje vjerno prikazani. Jezera su numerirana, a imena prikazana u tumaču redom od najuzvodnijeg: 1. *Prostiansko Jezero* (Proščansko jezero), 2. *Sziginovac* (Ciginovac), 3. *Okrugliak* (Okrugljak), 4. *Buget* (Galovac), 5. *Galovac* (Gradinsko jezero), 6. *Jezercze* (Burgeti), 7. *Koziak* (Kozjak), 8. *Milovanovac* (Milanovac), 9. *Kaludierovac* (Kaludžerovac) te 10. *Fall der Plitvicza Flus in die Korana* (Pad potoka Plitvice u Koranu, odnosno Veliki slap). Imenovanje jezera kao da je pomaknuto od današnjeg Galovca te tri jezera nose imena različita od današnjih. To može biti autorova

firearm with a slender, elongated barrel) produced in Bosnia. The čibuklija, as well as its decorated variant, the džeferdar (ornate Western Balkan/Ottoman long-barrel gun), were commonly used by the serežani, particularly because they did not receive weapons from military authorities but had to purchase them (Tauber 1895). Based on the date of the drawing, the depicted figures are most likely serežani, but the artist may have intended to represent the final moments of Ottoman presence at the lakes. Although the border was in principle defined by the Treaty of Sistova in 1791, it was only physically demarcated in 1795, and when the map was drawn in 1794, the newly acquired territories in the hinterland of the Plitvice Lakes had not yet been delineated (Schmidt 2000). A figure is shown fishing on Štefanija's Island, while a depiction shows fishing with a wicker fish trap (vrša) from a boat in the Korana River, as well as traps prepared for use on shore. Another figure, holding a staff, is tending a goat, and in the background, a čardak (wooden Frontier watchtower) and a hill fortification are shown. The čardak (wooden Frontier watchtower) is precisely positioned, corresponding to the Plitvice (Plitvicza) watchtower designated by a red square on the accompanying topographical map. As opposed to the watchtower, no fortification is known to have existed in that direction. Overall, the drawing probably depicts the actual conditions of life at the Plitvice Lakes at the time. All aspects fall thematically under military service and the guarding of a continually volatile frontier, alongside activities aimed at feeding the Frontier population, such as fishing and animal husbandry. The cascading system of lakes is not shown with full fidelity, as no single vantage point exists where the entire system is visible. From the several peaks of Mount Medveđak, some sections of the Upper Lakes and Lake Kozjak can be seen; whereas the portions not visible, specifically the lakes situated in the canyon downstream from Kozjak, including the Sastavci, the Great Waterfall, and the Korana

source, have been inserted into the composition with less precision. The lakes are numbered, and their names are listed in the legend in upstream order: 1) Proštiansko Jezero (Proščansko Lake), 2) Sziginovac (Ciginovac), 3) Okrugliak (Okrugljak), 4) Buget (Galovac), 5) Galovac (Gradinsko Lake), 6) Jezercze (Burgeti), 7) Kozjak (Kozjak), 8) Milovanovac (Milanovac), 9) Kaludierovac (Kaludžerovac), and 10) Fall der Plitvicza Flus in die Korana (the Plitvice stream falling into the Korana, i.e., the Great Waterfall). The names of the lakes differ from those used today, and three of them bear names that differ from those used today. This may be an error by the author, historical usage, or both. The large lake marked as number 4, with its waterfalls, clearly corresponds to present-day Galovac. Downstream lakes numbered 5 and 6, surrounding the nicely presented Krčingrad on the Gradina hill, must correspond to present-day Gradinsko Lake and the group of smaller lakes above Kozjak known as the Burgeti. The topographical map bearing the drawing (Figure 3) does not help in resolving the names of the lakes. Only four lakes are labeled, one of which is Galovac, covering the areas of both Galovac and Gradinsko Lake. Different naming conventions of individual lakes, especially the smaller ones, were common over time. Petrik (1958) provides an overview of different lake names, indicating a standardized nomenclature accepted only after the proclamation of the National Park. The depiction of Krčingrad is particularly interesting, as historical sources fail to show its state at the time. Clearly visible are its walls, approximately 300 meters in length, and a tower. The accompanying structures drawn within the walls are somewhat dubious, as there is no archaeological evidence of such structures. Nonetheless, the drawing can be regarded as the first substantial source of information on Krčingrad. Very little historical data about this medieval town exists (Pleše 2010). Vukasović (Bartsch and Vukassovich 1783) only mentions an old castle called Kallovacz (probably equivalent to

greška, stvarna imena iz tog doba ili oboje. Veliko jezero numerirano brojem 4. i njegovi slapovi očito su današnji Galovac. Nizvodna jezera 5. i 6. koja okružuju lijepo prikazan Krčingrad na gradinskom brdu moraju biti današnje Gradinsko jezero i više jezera iznad Kozjaka nazvanih Burgeti. Topografska karta na kojoj se crtež nalazi (Slika 3.) također ne pomaže u rješavanju imena jezera. Na njoj su imenovana tek četiri jezera, od kojih je jedno i Galovac, koji pokriva područje Galovca i Gradinskog jezera zajedno. Različito imenovanje pojedinih jezera, pogotovo manjih, tijekom vremena bilo je gotovo uobičajeno. Pregled različitih imena jezera daje Petrik (1958) te se može reći da su imena jezera usuglašena tek nakon proglašenja Nacionalnog parka. Prikaz Krčingrada vrlo je zanimljiv, jer se prema povijesnim podacima ne zna u kakvu je stanju tad bio. Ipak, jasno se vide njegove zidine, koje su ukupne duljine oko 300 metara, i kula. Nacrtni prateći objekti unutar zidina donekle su sporni jer za njih nema nikakvih arheoloških dokaza. Za ovaj se crtež s pravom može reći da je prva kvalitetnija informacija o Krčingradu. O tom srednjovjekovnom gradu gotovo ne postoje povijesni podaci (Pleše 2010). Vukasović (Bartsch & Vukassovich 1783) spominje vrlo stari dvorac *Kallovacz* (vjerojatno isto ime kao današnje jezero Galovac, op. a.) na otoku smještenom u jednom od pet jezera. Ne postoje podaci o imenu toga grada u doba njegove naseljenosti, a nažalost neimenovan grad na crtežu ipak je smješten uz jezero nazvano *Galovacz*. Moguće je da je usmenom predajom sačuvano ime Galovac (Delić 1899; Franić 1910) bilo ime jezera koje se povremeno koristilo i za ime napuštenog grada, ili da je po imenu grada kasnije nazvano i jezero.

1807., Franz Jaschke, dva gvaša

Najstarije zasebne umjetničke prikaze, odnosno dvije slike naslikao je Franz Jaschke (1775. – 1842.). Austrijski slikar Jaschke studirao je na bečkoj Akademiji likovnih umjetnosti. Kao dvorski slikar 1807. odlazi na putovanje Monarhijom gdje slika

i brojne prizore iz Hrvatske. Na terenu radi studije koje dovršava u atelijeru (Vlaisavljević 2014). O njegovim slikama Vlaisavljević piše: „Likovni prikazi koje nam je Jaschke ostavio od neprocjenjivog su komparativnog značenja za vrednovanje naše kulturne i prirodne baštine.“ To se svakako odnosi i na ove dvije slike jezera u tehnici gvaša koje se čuvaju u Nacionalnom muzeju moderne umjetnosti u Zagrebu. Obje su slike neprocjenjiv doprinos spoznaji izgleda i života na Plitvičkim jezerima tog doba, napravljene više od 60 godina prije prvih fotografija.

Wasserfall bey den Plitwitzer See in Kroatien in Liceinar Regiment (Vodopad u blizini Plitvičkih jezera u Hrvatskoj u Ličkoj regimenti)

Slika *Wasserfall bey den Plitwitzer See in Kroatien in Liceinar Regiment* (Slika 4.), naslikana je 1807. godine.⁴ Prikazuje vodopad koji se obara iz kanaliziranog toka, dok je preostali dio barijere suh. Voda ne pada u jezero, već na sedrene blokove u dnu barijere, ali se razina jezera u koje odlazi diskretno nazire. Naoružane osobe također su u podnožju te neaktivne barijere. Pet osoba priprema obrok u kotlu obješenom iznad vatrišta, a jedan od njih drži pastrvu u ruci. Prema velikome kotlu što ondje stoji može se zaključiti da je to njihovo uobičajeno mjesto za pripremu hrane. Odjeća kao i kape vojnika vrlo su slične unatoč svojoj raznolikosti na prvi pogled. Prema odjeći, osobito prepoznatljivoj crvenoj kabanici, i naoružanju to su serežani u patroli (Tauber 1895). Slika dočarava prirodne ljepote, zbog kojih je autor i bio na Plitvičkim jezerima, uz prikaz svakodnevice krajišnika. Sudeći prema visini vodopada, kanaliziranom vodotoku, presušenoj barijeri i drvećem obrasloj strmini u desnom dijelu slike, to je vjerojatno motiv sa sedrene barijere između Ciginovca i Okrugljaka. O tome da je neko vrijeme voda iz Proščanskog jezera tekla

⁴ Taj se podatak nalazi na poleđini gdje osim naslova piše i *gezeichnet nach Natur 1807*, odnosno nacrtno prema prirodi 1807.

the present-day Lake Galovac, author's note), situated on an island in one of five lakes. There are no records regarding the name of the inhabited settlement, whereas the unnamed town in the drawing is located beside a lake labeled Galovac. It may be that the name Galovac, preserved through oral tradition (Delić 1899; Franić 1910), originally referred to the lake but denoted at times the abandoned town, or the lake was later named after the town.

1807, Franz Jaschke, two gouaches

Two paintings, the oldest dedicated artistic representations, were produced by Franz Jaschke (1775–1842). The Austrian painter Jaschke studied at the Academy of Fine Arts in Vienna. As a court painter, he set out in 1807 on a journey through the Monarchy during which he produced numerous scenes from Croatia. In the field, he prepared studies, which he later completed in his studio (Vlaisavljević 2014). In writing about his work, Vlaisavljević notes: “The visual representations left by Jaschke are of invaluable comparative significance for the evaluation of our cultural and natural heritage.” This assessment definitely applies to these two gouache paintings of the lakes, preserved in the National Museum of Modern Art in Zagreb. Both paintings are an invaluable contribution to understanding the appearance of and life around the Plitvice Lakes in that period, and created more than sixty years before the first photographs.

Wasserfall bey den Plitwitzer See in Kroatien in Liceinar Regiment (Waterfall near the Plitvice Lakes in Croatia in the Lika Regiment)

The painting *Wasserfall bey den Plitwitzer See in Kroatien in Liceinar Regiment* (Figure 4) was created in 1807.⁴ It depicts a waterfall descending from a channeled stream, while the remaining portion of

Slika 4. *Wasserfall bey den Plitwitzer See in Kroatien in Liceinar Regiment*. (Nacionalni muzej moderne umjetnosti MG-27, Foto: Goran Vranić)

Figure 4. *Wasserfall bey den Plitwitzer See in Kroatien in Liceinar Regiment* (National Museum of Modern Art, MG-27; photography by Goran Vranić).

the barrier is dry. The water does not flow directly into a lake but onto travertine blocks at the foot of the barrier, but the level of the lake into which it flows is hardly discernible. Armed persons can also be found at the base of this inactive barrier. Five individuals are preparing a meal in a cauldron suspended over a fire, one holding a trout in his hand. The large cauldron suggests this was a regular site for preparing meals. The clothing and caps of the soldiers, despite appearing different at first, are very similar. Based on their clothing, particularly the distinctive red cloak, and their weapons, they are *serežani* on patrol (Tauber 1895). The painting imbues a natural beauty on account of which

⁴ This information is found on the back, where, besides the title, it also reads *gezeichnet nach Natur 1807*, meaning, drawn from nature in 1807.

prvenstveno u Ciginovac te potom u Okrugljak svjedoči više topografskih karata Plitvičkih jezera te zapisi (Tkalčević 1860; Hirc 1875). Zbog stalnog rasta sedrenih barijera podižu se i razine jezera te je lokacija na kojoj su naslikani vojnici danas potopljena.

Plitwitzer See in Kroatien **(Plitvička jezera u Hrvatskoj)**

Na Predmetnoj kartici slike *Plitwitzer See in Kroatien* (Slika 5.) u Nacionalnom muzeju moderne umjetnosti u Zagrebu stoji da je nastala *poslije 1815*. Sudeći prema prethodnoj slici te prema životopisu autora, to je sporno. Slike, odnosno njihove skice najvjerojatnije su nastale istom prigodom za posjeta Plitvičkim jezerima 1807. godine, što je u ovim razmatranjima i najbitniji podatak. Crtež prikazuje kraj jezera Kozjak, kozjačku barijeru, danas zvanu Kozjački mostovi, početak Milanovca te brda i stijene što ih okružuju. Kao i na slikama iz drugih dijelova Hrvatske⁵, Jaschke nije propustio priliku prikazati izgled lokalnih ljudi. U prvom planu su tri graničara koja sjede na stijenama lijeve obale Milanovca. I danas se može pronaći to mjesto po karakterističnom izgledu stijena (Slika 6.). Vojnici su naslikani s puno detalja. Od oružja se vide puške i kubure, a na glavama nose kape ispod kojih izviruje perčin. Duga kosa vezana u perčin potvrda je vremena kada je slika nastala jer su u vojsci zabranjeni tek koju godinu nakon 1807. (Nikolić 1978). Na kundacima pušaka nazire se ornamentiranost, karakteristična za džeferdare. I ovdje su prisutni klasični elementi serežanskog izgleda: opanci, prsluci, kape, kabanica i domaća odjeća. Osoba na slici koja prelazi mostić nosi dugačak ribički štap, dok druge dvije vjerojatno čiste mreže. Prikazan je i lov mrežom bačenom iz čamca. Jezera, kao izvor besplatne hrane u ta teška vremena, zacijelo su privlačila sve koji su tamo uopće mogli stići.

5 U fundusu Nacionalnog muzeja moderne umjetnosti u Zagrebu čuvaju se 44 slike Franza Jaschkea.

Slika 5. Gvaš *Plitvička jezera u Hrvatskoj* s prikazom Kozjaka, kozjačke barijere i Milanovca. *Plitwitzer See in Kroatien*. (Nacionalni muzej moderne umjetnosti MG-26, foto: Goran Vranić)

Figure 5. *Gouache Plitvice Lakes in Croatia* depicting Kozjak, the Kozjak barrier, and Milanovac. *Plitwitzer See in Kroatien* (National Museum of Modern Art, MG-26; photo: Goran Vranić).

Slika 6. Fotografija slikana s približno iste lokacije kao i Jaschkeov gvaš, svjedoči o vjernosti naslikanog. (Arhiva Javne ustanove Nacionalni park Plitvička jezera)

Figure 6. Photograph taken from approximately the same location as Jaschke's gouache, testifying to the accuracy of the painted scene (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

Potvrda su tome gotovo neizbježna spominjanja pastrva u člancima o Plitvičkim jezerima 18. i prve polovice 19. stoljeća. Sedrena barijera djeluje niže od današnje, ali se na njoj mogu prepoznati današnji slapovi (Slika 6.). Sedrene barijere mijenjaju se svojim rastom, ali i ljudskim djelovanjem. Prema procijenjenoj brzini rasta od 1 do 3 cm/god. (Petrik

the artist visited the Plitvice Lakes, while also depicting the everyday life of the Frontier soldiers. Judging by the height of the waterfall, the channeled stream, the dried-out barrier, and the forested slope to the right of the painting, it is probably a motif of the travertine barrier between Ciginovac and Okrugljak. Several topographical maps of the Plitvice Lakes and written accounts testify that, for a period of time, water from Proščansko Lake flowed first into Ciginovac and then into Okrugljak (Tkalčević 1860; Hirc 1875). The continuous growth of travertine barriers coincides with lake levels gradually rising, and the location depicting the soldiers is now submerged.

Plitwitzer See in Kroatien (Plitvice Lakes in Croatia)

The catalog record for the painting *Plitwitzer See in Kroatien* (Figure 5) in the National Museum of Modern Art in Zagreb mentions that it was created after 1815. Judging by the preceding painting and the artist's biography, this dating is uncertain. The paintings, or their sketches, were most likely produced on the same occasion as their visit to the Plitvice Lakes in 1807, which is the most important information in these considerations. The drawing depicts the area around Lake Kozjak, including the Kozjak barrier, today known as the Kozjak Bridges, the beginning of Lake Milanovac, and the surrounding hills and cliffs. As with his works of other parts of Croatia,⁵ Jaschke did not neglect the opportunity to portray local inhabitants. In the foreground, three border soldiers are seated on rocks along the left bank of Milanovac. Today, this location can still be identified by the distinctive formation of the rocks (Figure 6). The soldiers are shown in considerable detail. Their armaments include muskets and pistols, and they wear caps with a protruding perčin (a long-braided lock of hair). The long hair tied in a perčin confirms the period

in which the painting was created, when, only a few years after 1807, such hairstyles were prohibited in the military (Nikolić 1978). Ornamentation is visible on the stocks of the muskets, typical of the džeferdari (ornate Western Balkan/Ottoman long-barrel musket). Here too, there are typical elements of serežani appearance: opanci (peasant footwear), vests, caps, cloaks, and traditional clothing. In the painting, a figure crosses the small bridge carrying a long fishing rod, while the other two figures appear to be cleaning nets. Fishing by casting a net from a boat is also shown. As a source of free food during difficult times, the lakes attracted everyone who could reach them. This is confirmed by constant references to trout in writings on the Plitvice Lakes from the eighteenth and the first half of the nineteenth century. The travertine barrier appears to have been lower than it is today, although present-day waterfalls can be identified on it (Figure 6). Travertine barriers change over time due to their growth and human actions. Based on an estimated growth rate of 1 to 3 cm per year (Petrik 1958), over approximately 220 years since the creation of the painting, the barriers could have increased by at least 2.2 meters. However, the rate applies only to barriers through which channels were not artificially cut. Within the National Park professional service, this painting, along with other historical visual representations of the barriers, is carefully analyzed to determine the growth rates of individual formations. The shallows before the barrier, as well as the channels, are almost identical today. A simple wooden bridge is depicted on the barrier, leading toward its center, but there is no bridge connecting to the other side. The serežani and other figures on the barrier are on the right side of the composition, and there is no bridge to the other bank. Although the border with the Ottoman Empire had been shifted away from the Plitvice Lakes, the situation was still not peaceful, which explains the presence of serežani in the lake area. The entire lake system, together

⁵ The holdings of the National Museum of Modern Art in Zagreb include 44 paintings by Franz Jaschke.

1958), od nastanka slike do danas odnosno u približno 220 godina barijere su mogle narasti minimalno za 2,2 m, ali ta stopa rasta vrijedi samo za one barijere kroz koje nisu probijani kanali. U Stručnoj službi Nacionalnog parka ova se slika, kao i svi drugi vizualni prikazi barijera iz prošlosti pomno analiziraju kako bi se dobile stope rasta pojedinih barijera. Pličina prije barijere, kao i kanali, gotovo su identični današnjim. Na barijeri je jednostavan drveni most, koji vodi prema njezinu središtu, no ne postoji most do druge strane. Serežani i osobe na barijeri smještene su u desnom dijelu slike i ne postoji most do druge obale. Iako je granica s Otomanskim Carstvom pomaknuta s Plitvičkih jezera, situacija i dalje nije mirnodopska zbog čega se serežani i nalaze na jezerima. Cijeli jezerski sustav, kao i nizvodni kanjon Korane, prirodna su prepreka za nesmetan prolaz. Upadi s bosanske strane nisu ni trebali biti vojnog karaktera. Sprječavanje širenja kuge bilo je izuzetno bitno (Buczynski 2021), pa su serežani budno pazili da nitko ne prijeđe dublje u hrvatski teritorij. Svaka barijera između jezera potencijalno je mjesto prelaska, pa je to vjerojatno i razlog zašto ne postoji most do istočne obale. Prema Cervusovoj karti (Slika 3.), prijelaz preko jezera bio je samo na galovačkoj barijeri. Pretežitom bukova šuma, uz ponešto jela, identična je današnjem pokrovu. Zanimljive su jele uz Kozjak na obroncima brda u pozadini slike. Brdo je i danas prekriveno bukovom šumom, a nekoliko se jela nalazi na istome mjestu. Moguće je da su to iste jele, stare bar 250 godina.

1845., Friedrich August II., dva crteža s proputovanja Hrvatskom

Crteže možda najniže kvalitete, ali najslavnijeg autora, nacrtao je Friedrich August II. (1797. – 1854.), saski kralj od 1836. do 1854. Bavio se botanikom i na velik dio svojih putovanja pošao je upravo radi proučavanja biljnog svijeta (Flathe 1878). Plitvička jezera posjetio je 1845. godine. Uz veliku pratnju, s njim je kao domaćin bio i ban Josip Jelačić. Zapis o

događaju i kopije kraljevih crteža dobio je Dragutin Franić u Dresdenu i objavio ih u svojoj knjizi (Franić 1910).⁶

Aus unserer Fruhstucks-hutte am Kozjak in den Plittwicza seen, am 1-ten Juny (Iz naše kolibe za doručak na Kozjaku u Plitvičkim jezerima, 1. lipnja)

Crtež *Iz naše kolibe za doručak...* (Slika 7.) napravljen je s istočne obale Kozjaka s pogledom na padinu gradinskog brda i sedrenu barijeru. Na crtežu se nalazi jedinstveni prikaz imanja kapetana Rukavine, tad u vlasništvu obitelji Mudrovčić (Franić 1910). U odnosu na prvi sljedeći prikaz tog područja, fotografije Ivana Standla iz 1870., prisutno je više objekata. Rukavinu se smatra prvim stanovnikom Plitvičkih jezera od turskih osvajanja. Podaci o njemu su oskudni i svode se na nekoliko pisanih i usmenih izvora koje nam daje Franić (1910). Rukavina je na Kozjak došao oko 1817. te je ondje živio do smrti 1836. Njegovo imanje sastojalo se od kuće, mlina, pilane i ribnjaka. Smatralo ga se izuzetno hrabrim čovjekom koji se usudio živjeti na tom području gdje je još uvijek bilo vojnih i hajdučkih napada. Također se navodi da su trupci za pilanu dopremani iz Krmeće drage (između Proščanskog jezera i Ciginovca), što je vjerojatno najzanimljiviji podatak (Franić 1910). U prošlosti to nije bilo toliko bitno, a kasnije se nije više razmišljalo što to podrazumijeva. Trupci su se dopremali najlakšim, vodenim putem, što znači da su sve barijere, od Proščanskog jezera do Kozjaka, bile presječene kanalima za transport. Potpuna devastacija jezera, čak se kasnije smatrala i dobrom, jer su se kanalima napravili moćni vodopadi bogati vodom (Širola 1894). Navedeno se vidi i na fotografijama Standla i Krapeka i trebalo je više od stotinu godina da barijere prirodno ili uz ljudsku pomoć zacijele.

⁶ Za potrebe pisanja ovog članka zahtjevi za kopijama crteža poslani su u Staatliche Kunstsammlungen Dresden i Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden. Nažalost, za crteže ondje i ne znaju te se pretpostavlja da su uništeni u Drugome svjetskom ratu.

Slika 7. Crtež saskog kralja *Aus unserer Fruhstucks-hutte am Kozjak in den Plittwicza* seen, am 1-ten Juny. Prilagođeno iz Franić (1910).

Figure 7. Drawing by the Saxon king *Aus unserer Fruhstucks-hutte am Kozjak in den Plittwicza* seen, am 1-ten Juny. Adapted from Franić (1910).

with the downstream canyon of the Korana River, is a natural obstacle for passage. Incursions from the Bosnian side were not necessarily military. Preventing the spread of plague was paramount (Buczynski 2021), and the serežani vigilantly ensured that no one penetrated further into Croatian territory. Each barrier between the lakes was a crossing point, likely the reason there was no bridge to the eastern bank. According to Cervus's map (Figure 3), the lakes could be crossed only at the Galovac barrier. The predominantly beech forest, with some fir, is the present-day vegetation. Particularly noteworthy are the fir trees near Kozjak, on the hill slopes in the background of the painting. The hill remains covered in beech forest today, and several fir trees are still in the same positions. These could be the same trees, each at least 250 years old.

1845, Friedrich August II, two drawings from his journey through Croatia

Drawings exhibiting perhaps the lowest artistic quality, yet by the most renowned author, were produced by Friedrich August II (1797–1854), King of Saxony from 1836 to 1854. He was involved in botanical studies, and many of his journeys were

undertaken precisely to study plant life (Flathe 1878). He visited the Plitvice Lakes in 1845. Accompanied by a large entourage, Ban Josip Jelačić was his host. A record of the event, along with copies of the king's drawings, was obtained by Dragutin Franić in Dresden and later published in his book (Franić 1910).⁶

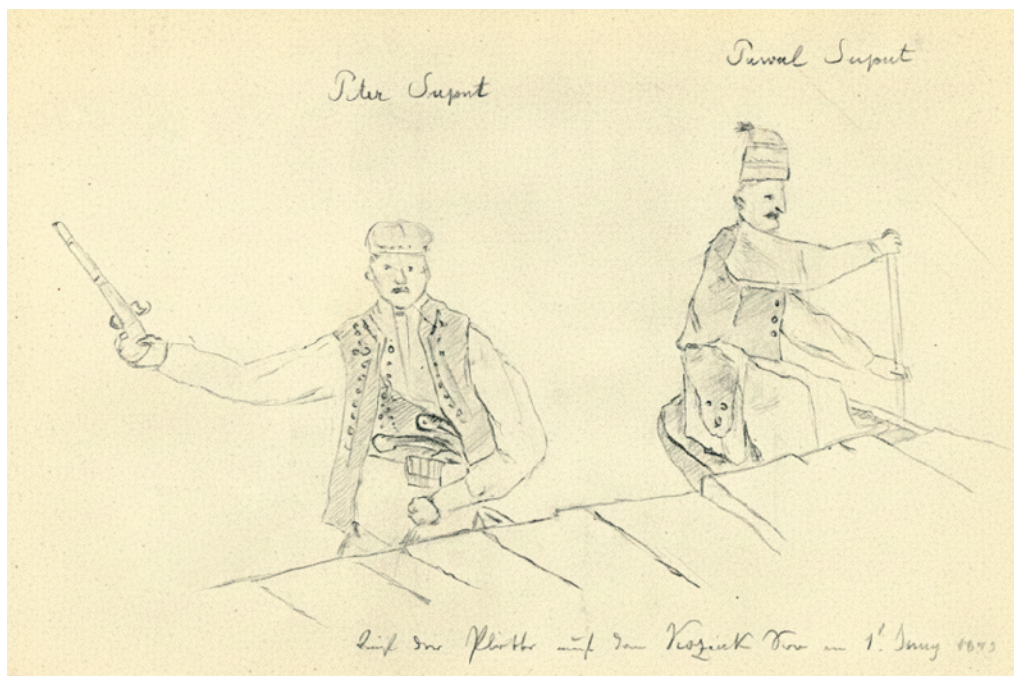
Aus unserer Fruhstucks-hutte am Kozjak in den Plittwicza seen, am 1-ten Juny (From Our Breakfast Hut at Kozjak in the Plitvice Lakes, 1 June)

The drawing *From Our Breakfast Hut...* (Figure 7) was produced on the eastern bank of Lake Kozjak, offering a view of the slope of Gradina hill and the travertine barrier. It offers a distinct depiction of the estate of Captain Rukavina, then owned by the Mudrovčić family (Franić 1910). A greater number of structures are visible than in the photographs of Ivan Standl from 1870, the next known depiction of this area. Rukavina is considered the first inhabitant of the Plitvice Lakes since the Ottoman incursions.

⁶ To write this article, requests for specimens of the drawings were sent to the Staatliche Kunstsammlungen Dresden and the Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden. Unfortunately, they have no knowledge of the drawings, and the presumption is they were destroyed during the Second World War.

Slika 8. Crtež saskog kralja *Peter Šuput*, *Pawal Šuput auf der Plette auf dem Koziak-see, am 1-ten Juny 1845.* Prilagođeno iz Franić (1910).

Figure 8. Drawing by the Saxon king *Peter Šuput*, *Pawal Šuput auf der Plette auf dem Koziak-see, am 1-ten Juny 1845.* Adapted from Franić (1910).

Što se kolibe za doručak iz imena crteža tiče, očito je prigodno napravljena na najboljoj lokaciji na Velikoj poljani, čiji se dio naziva Kupalište. Rakursi brojnih fotografija i slika ponavljaju se s područja Velike poljane, koja je označena i na Cervusovoj karti, ondje imenovana kao *Jezerska Poliana* (Slika 3.). Zbog svojeg pogleda prema jezerima to je područje na kojem je započeo turistički razvoj: koliba za doručak (1845.) – Turistička kuća (1862.) – društveni hotel (1896.).

Peter Šuput, Pawal Šuput auf der Plette auf dem Koziak-see, am 1-ten Juny 1845.
(Petar Šuput, Pavao Šuput na splavu na jezeru Kozjak, 1. lipnja 1845).

Drugi kraljev crtež *Petar Šuput, Pavao Šuput...* (Slika 8.) prikazuje dvojicu imenovanih vojnika – jednog kako vesla, drugog s kuburom u ruci. Crtež bi bio neshvatljiv da ne postoji pojašnjenje iz zapisa o tom događaju (Franić 1910). U njemu se navodi da su trojica serežana (crtež prikazuje srednjeg i desnog) bili svaki u svojem monoksilu preko kojih su postavljene daske, te je tako napravljen splav za kralja i njegovu pratnju. Tradicija monoksila, čamca izdubljenog iz

balvana, na Plitvičkim jezerima vrlo je duga. Sličnom potopljenom monoksilu pronađenom u Kozjaku, koji se danas nalazi u prostorima JUNP Plitvička jezera, radiokarbonskom metodom određena je starost drva od 960 do 1190 godina (Malinar 2008). Najprimitivniji način izrade čamca stoljećima je bio dovoljno dobar za mirne jezerske površine. Podatak da su se dvojica serežana prezivala Šuput daje uvid u način funkcioniranja obrane granične zone, ali i nastanjanja područja oko jezera. Franić (1910) navodi da su Šuputi iz Korenice nastanili selo Jezerce, ali to se dogodilo nakon kraljeve posjete, pa se može zaključiti da je vojna služba u serežanima na Plitvičkim jezerima na neki način i omogućila kasnije naseljavanje njihovih obitelji u blizini jezera.

1875., Dragutin Peinlich, ilustracija u listu *Hrvatska lipa*

Ilustracija nazvana *Jezero Kozjak* (Slika 9.) objavljena je u listu *Hrvatska lipa* uz kratak neimenovani i nepotpisani tekst o Plitvičkim jezerima (Anonymus 1875). Autor ilustracije je Dragutin Peinlich⁷, čiji se

7 O Dragutinu Peinlichu nisu pronađeni biografski podaci.

Information about him is scarce, and there are only a few written and oral accounts recorded by Franić (1910). He arrived at Kozjak around 1817 and lived there until his death in 1836. His estate comprised a house, a mill, a sawmill, and a fishpond. He was considered an exceptionally courageous individual, willing to reside in an area still exposed to military and brigand attacks. Records also noted that timber for the sawmill was transported from Krmeća draga (between Proščansko Lake and Ciginovac), which is perhaps the most interesting information (Franić 1910). In the past, this was not that important, and later, not much consideration was given to it, as is understandable. The logs were transported along the most efficient route, the waterways, meaning that all barriers between Proščansko Lake and Kozjak were cut through with channels for transport purposes. The complete degradation of the lakes was even later regarded as advantageous, given that the channels created powerful, water-rich waterfalls (Širola 1894). This situation is also evident in photographs taken by Standl and Krapek, which show that the recovery of the barriers has taken more than a century, either naturally or with human assistance. As for the “breakfast hut” mentioned in the title of the drawing, it was evidently constructed in a prime location on Velika poljana, part of which is known as Kupalište. The viewpoints of numerous photographs and paintings are taken again and again from this area, as marked on Cervus’s map under the name Jezerska Poliana (Figure 3). This location became the starting point of tourist development: breakfast hut (1845), Tourist House (1862), community hotel (1896), due to its vantage point toward the lakes.

Peter Šuput, Pawal Šuput auf der Plette auf dem Koziak-see, am 1-ten Juny 1845 (Petar Šuput, Pavao Šuput on a raft on Lake Kozjak, 1 June 1845)

The second drawing by the king, *Petar Šuput, Pavao Šuput...* (Figure 8), depicts two identified soldiers, one rowing and the other holding a pistol.

The drawing would be difficult to understand without the interpretation in the written account of the event (Franić 1910). It states that three serežani (the drawing shows the central and right-hand figures) were each positioned in their own monoxyl boats, over which planks were placed, to create a raft for the king and his entourage. The tradition behind the monoxyl, a boat hollowed out from a single log, has a long history at the Plitvice Lakes. A similar submerged monoxyl found in Lake Kozjak, and now on exhibit on the premises of the Public Institution Plitvice Lakes National Park, has been radiocarbon dated to between 960 and 1190 years old (Malinar 2008). This most primitive type of boat construction proved sufficient for the calm lake surfaces over the centuries. The fact that two of the serežani bore the surname Šuput offers insight into the defense of the Frontier, as well as the manner of settlement in the area surrounding the lakes. Franić (1910) notes that the Šuput family from Korenica later settled the village of Jezerce, after the king’s visit. It may therefore be concluded that military service among the serežani at the Plitvice Lakes helped them subsequently settle their families in the area.

1875, Dragutin Peinlich, illustration in the journal *Hrvatska lipa*

The illustration titled *Jezero Kozjak* (Figure 9) was published in the journal *Hrvatska lipa*, accompanied by a brief, anonymous and unsigned text on the Plitvice Lakes (Anonymus 1875). The author of the illustration is Dragutin Peinlich,⁷ whose signature can be seen on the image. The main motif is the Kozjak bridges, together with the upstream Lake Kozjak and the downstream Milanovac. The first photographs of the Plitvice Lakes had been published only five years earlier (Standl 1870), but none of them show this specific motif, suggesting that the drawing was produced on site. Compared

⁷ No biographical data on Dragutin Peinlich have been found.

potpis vidi na ilustraciji, a glavni motiv su Kozjački mostovi te uzvodno jezero Kozjak i nizvodni Milanovac. Prve fotografije Plitvičkih jezera objavljene su pet godina prije (Standl 1870), ali među njima nema ovog motiva te se može zaključiti da je autor crtež radio na licu mjesta. U odnosu na isti motiv koji je naslikao Franz Jaschke šezdesetak godina prije (Slika 5.) vidi se da je napravljena cesta do Kozjačkih mostova te su preko barijere napravljeni drveni mostovi. U to doba ni cesta ni mostovi nisu bili dio posjetiteljske infrastrukture, pa se njihova gradnja može povezati s naseljavanjem područja i osnutkom današnjeg naselja Plitvica Selo, kojima su Kozjački mostovi najbliži prijelaz na drugu obalu jezerskog sustava.

1883., 1884., nepoznati autor, dvije ilustracije u listu *Vienac*

U dva broja časopisa *Vienac* nalaze se ilustracije neimenovanih autora prema čijem se stilu crtanja može zaključiti da ih je radio isti umjetnik. Na ilustraciji iz 1883. može se razabrati potpis Anderer. Ilustratora tog imena ne može se pronaći u literaturi, a zbog sličnosti imena moguće se radi o pseudonimu koji je koristio Vaclav Lev Anderle, uz moguću igru riječi (*anderer* – njem. drugi). O Anderleu će biti riječi u nastavku teksta.

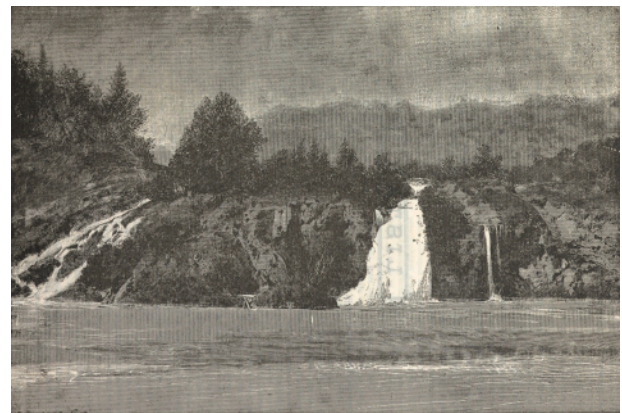
Pad Galovca u Gradinsko jezero

Ilustracija nazvana *Pad Galovca u Gradinsko jezero* (Slika 10.), uz koji se nalazi i kratak tekst o ljepotama Plitvičkih jezera (Anonymus 1883), objavljena je 1883. Ilustracija je pogrešno imenovana jer su na crtežu slapovi koji se iz Burgeta spuštaju u Kozjak. Napravljena je prema fotografiji Ivana Standla tiskanoj u njegovoj monografiji (Standl 1870) te se ubraja u četiri najstarije fotografije Plitvičkih jezera (Slika 11.). Ilustracija je precrtana prema svim detaljima s fotografije, osim što se izostavila pilana kapetana Rukavine u lijevom kutu slike. Fotografija je jedinstvena jer jedina iz blizine prikazuje dio barijere u

Slika 9. Prva ilustracija s motivom Plitvičkih jezera u nekom časopisu. Preuzeto iz lista *Hrvatska lipa*, Anonymus (1875).

Figure 9. The first illustration showing a Plitvice Lakes motif in a periodical. Taken from the journal *Hrvatska lipa*, Anonymus (1875).

Slika 10. *Pad Galovca u Gradinsko jezero*, odnosno pad Burgeta u Kozjak. Preuzeto iz lista *Vienac*, Anonymus (1883).

Figure 10. *Pad Galovca u Gradinsko jezero*, that is, the fall of the Burgeti into Kozjak. Reproduced from the journal *Vienac*, Anonymus (1883).

kojoj su prokopani kanali za dostavu trupaca. Ne računajući kanalizirani tok koji je išao prema pilani i pokretao pilu, u desnom dijelu su tri kanala kojima su transportirani trupci. Jednim teče većina vode, drugim vrlo malo, dok je treći suh. Gušić (1974) donosi i opis funkcioniranja tih kanala: „Glavni slap u Kozjaku je bio toliko snažan da je i najteže trupce velikim skokom izbacivao u Kozjak.“

with the same motif painted by Franz Jaschke about sixty years earlier (Figure 5) reveals that a road had since been constructed leading to the Kozjak bridges, and that wooden bridges had been built across the barrier. Also, neither the road nor the bridges were part of any visitor infrastructure; hence, the construction can be associated with the settlement of the area and the establishment of what is now the settlement of Plitvica Selo, for which the Kozjak bridges provided the nearest crossing point to the opposite side of the lake.

1883, 1884, unknown author, two illustrations in the journal *Vienac*

In two issues of the journal *Vienac*, there are illustrations by unnamed authors whose drawing style suggests they were the same artist. The illustration from 1883 is identifiable by the signature, which reads “Anderer”. No illustrator of that name can be identified in the literature, and the similarity suggests it may have been a pseudonym used by Václav Lev Anderle, perhaps a play on words (anderer – German: “another”). Anderle will be addressed later in the article.

Slika 11. Standlova fotografija sedrene barijere Burgeta prema kojoj je napravljena ilustracija. Preuzeto iz Standl (1870).

Figure 11. Standl's photograph of the travertine barrier of the Burgeti used to create the illustration. Reproduced from Standl (1870).

Galovac Fall in Gradinsko Lake

The illustration titled *Pad Galovca u Gradinsko jezero* (Figure 10), along with a brief text on the beauty of the Plitvice Lakes (Anonymus 1883), was published in 1883. The illustration has been incorrectly titled, as it actually shows waterfalls descending from the Burgeti into Lake Kozjak. It was produced from a photograph by Ivan Standl, published in his monograph (Standl 1870), and is among the four earliest photographs of the Plitvice Lakes (Figure 11). The illustration has been reproduced with all the photograph details, with the omission of Captain Rukavina's sawmill in the left corner of the picture. The photograph is unique as it shows a section of the travertine barrier at close range, into which channels had been cut for timber transport. Besides the channeled stream leading toward the sawmill and powering the saw, three additional channels used to transport logs can be seen on the right side: one carries most of the water, another very little, and the third is dry. Gušić (1974) describes how these channels functioned: “The main waterfall into Kozjak was so powerful that it tossed even the heaviest logs into the lake.”

From the Plitvica Lakes

The illustration titled *S Plitvičkih jezera* (Figure 12), published in 1884, is accompanied by a short, unsigned remark that it depicts the source of the Korana River (Anonymus 1884). Although it resembles the travertine barrier below the village of Korana, the illustration was based on the photograph *Pad Gačke kod Švice* (Standl 1870). Despite the incorrect caption, the short text visually renders the condition of the Plitvice Lakes at the time: “Every corner, every stream, every small waterfall in the vicinity of the Plitvice Lakes deserves to be presented before the whole world by the painter's brush. Our picture today shows some of this pride of what is Croatian, specifically the place where the Plitvice Lakes become the clear river Korana.”

S Plitvičkih jezera

Ilustracija pod nazivom *S Plitvičkih jezera* (Slika 12.) objavljena je 1884. s kratkim nepotpisanim navodom da je na slici sam početak Korane (Anonymus 1884). Unatoč sličnosti sa sedrenom barijerom ispod sela Korana, ilustracija je napravljena prema fotografiji *Pad Gačke kod Švice* (Standl 1870). Iako s krivim potpisom kratak tekst zorno prikazuje tadašnji status Plitvičkih jezera: „Svaki kutić, svaki potok, svaki slapić u okolišu Plitvičkih jezera zavriedio je, da ga iznese pred čitavi svet slikarski kist. I naša današnja slika prikazuje jednu čest toga ponosa hrvatskoga, naime baš ono mjesto, gdje od Plitvičkih jezera postaje bistra rieka Korana.“

1890., Dragutin Gorjanović-Kramberger, skica u terenskom dnevniku

Dragutin Gorjanović-Kramberger⁸ 1890. godine u svojem je terenskom dnevniku napravio crtež, odnosno skicu koju je nazvao *Pogled na jezera sa Planinarske kuće*. Njegov posjet jezerima sigurno nije bio samo turistički, što potvrđuje i navod da je Gorjanović u špiljama oko Plitvica pronašao ostatke keramike (Franić 1910). Napravljeni crtež ne predstavlja umjetnički prikaz područja, već radnu skicu za vlastite potrebe. Nažalost, terenski dnevnik koji se čuva u fundusu Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja nije dostupan, pa je iz literature (Božičević i sur. 2013) preuzeta slika lošije rezolucije.

Pogled na jezera s Planinarske kuće

Planinarska kuća odakle je napravljena skica *Pogled na jezera sa Planinarske kuće* (Slika 13.) tek je jedno od imena Turističke kuće (Turistenhaus) izgrađene 1862. godine.⁹ Prema njegovoj skici s tog

Slika 12. Pogrešno imenovana ilustracija *S Plitvičkih jezera*, u stvari prikazuje slap kod Švice. Preuzeto iz lista *Vienac*, Anonymus (1884).

Figure 12. Incorrectly titled illustration *S Plitvičkih jezera*, actually showing a waterfall near Švice. Reproduced from the journal *Vienac*, Anonymus (1884).

se mjesta moglo vidjeti sve do proščanske barijere, odnosno onodobnog Devčićevca ili današnjeg Labudovca, gdje se naziru kuće. Na suprotnoj obali Kozjaka vide se mlin i pilana te nam crtež može tek dati podatke o postojanju tih objekata na datum napisan na crtežu – 26. rujna 1890.

1893., Hugo Lukšić, ulje na platnu

Karlovački slikar Hugo Lukšić naslikao je 1893. sliku *Plitvice* tehnikom ulja na platnu. Slika je pohranjena u fundusu Muzeja grada Karlovca (IKMP-373G). Hugo Lukšić (1865. – 1917.) studirao je slikarstvo u Münchenu te je bio povjerenik Društva za poljepšanje Plitvičkih jezera (HBL).

Plitvice

Slikana s Velike poljane, vjerojatno s Planinarske kuće, *Plitvice* (Slika 14.) prikazuje čestu vedutu koja bi trebala dočarati Plitvička jezera nekome tko ih ne poznaje. Slika na vjeran način prikazuje izgled tog dijela jezera, a neki detalji poput slapova i putova nevidljivih na rijetkim fotografijama tog doba, istaknuti su bojama. U prednjem planu smješteno je više jezera i njihova okolina. Po jezeru Kozjak vozi se čamac, pokazatelj turističke prisutnosti, a

8 Gorjanović-Kramberger (1856. – 1936.) svjetski je poznati geolog i paleontolog, a najpoznatiji je po pronalasku i znanstvenoj obradi ostataka neandertalaca s Hušnjakova kod Krapine (Hrvatski biografski leksikon – HBL).

9 Izgradili su je časnici Otočke pukovnije, a gradnju su inicirali pukovnik Josip Marojević i podmaršal Ivan Wagner (Horvat 1941).

Slika 13. Skica Gorjanović-Krambergera. Preuzeto iz Božičević i sur. (2013).

Figure 13. Sketch by Gorjanović-Kramberger. Reproduced from Božičević et al. (2013).

1890, Dragutin Gorjanović-Kramberger, sketch in a field diary

In 1890, Dragutin Gorjanović-Kramberger⁸ produced a drawing in his field diary, more precisely, a sketch, which he titled *Pogled na jezera sa Planinarske kuće* (View of the Lakes from the Mountain Lodge). His visit to the lakes was not merely for touristic purposes, as confirmed in the remark that Gorjanović found ceramic remains in caves around Plitvice (Franić 1910). The drawing is not an artistic depiction of the area, but a draft sketch for his own purposes. Unfortunately, the field diary, held in the holdings of the Croatian Natural History Museum, is not accessible; so a lower-resolution picture has been obtained from the literature (Božičević et al. 2013).

View of the Lakes from the Mountain Lodge

The Mountain Lodge used for the sketch *Pogled na jezera sa Planinarske kuće* (Figure 13) is one of the names used for the Tourist House (Turistenhaus) built in 1862.⁹ According to his sketch, the view

⁸ Gorjanović-Kramberger (1856–1936) was a world-renowned geologist and paleontologist, best known for the discovery and scientific analysis of Neanderthal remains at Hušnjakovo near Krapina (Hrvatski biografski leksikon – HBL).

⁹ It was constructed by officers of the Otočac Regiment, with the construction initiated by Colonel Josip Marojević and Field Marshal Lieutenant Ivan Wagner (Horvat 1941).

from this vantage point extended as far as the Prošćansko barrier, that is, the then Devčićevac or present-day Labudovac, where houses are discernible. On the opposite bank of Lake Kozjak, a mill and a sawmill can be seen, and the sketch at least confirms the existence of these structures on the date indicated, i.e., 26 September 1890.

1893, Hugo Lukšić, oil on canvas

The painter Hugo Lukšić from Karlovac produced, in 1893, an oil painting on canvas titled *Plitvice*. The painting is found in the holdings of the Karlovac City Museum (IKMP-373G). Hugo Lukšić (1865–1917) studied painting in Munich and was commissioner of the Association for the Conservation and Enhancement of the Plitvice Lakes (HBL).

Plitvice

Painted from the location Velika poljana, most likely from the vantage point of the Mountain Lodge, *Plitvice* (Figure 14), shows a common veduta of the Plitvice Lakes for those who do not know them. The painting faithfully depicts the appearance of this area of the lakes, while some details, such as waterfalls and paths that are otherwise not visible in the rare photographs of the period, are highlighted in color. There are several lakes and the surroundings in the foreground. A boat is shown on Lake Kozjak, suggesting tourism existed, and in a corner of the composition, a small section of

Slika 14. Ulje na platnu *Plitvice* karlovačkog slikara Huga Lukšića. Muzeji grada Karlovca (IKMP-373G).

Figure 14. Oil painting *Plitvice* by the Karlovac painter Hugo Lukšić. Karlovac City Museum (IKMP-373G).

u samom uglu slike i djelić Štefanijina otoka. U srednjoj barijeri Burgeta jasno se vide svi tad aktivni slapovi, Perišića mlin s desne te Rukavinina pilana i mlin s lijeve strane. Trasa novonapravljenog Štefanijina puta gubi se negdje kod jezera Burgeti iza kojih se vidi Gradinsko jezero, a na njegovu brdu ni traga od srednjovjekovnog grada. O razgradnji Krčingrada koji je bio izvor gotovog građevinskog materijala – izrezanih blokova sedre, ne zna se puno. Najviše informacija o korištenju tih blokova prikupio je Franić (1910), koji piše o njihovu lokalnu korištenju, ali i širem području gdje se gradilo sa srednim blokovima s Krčingrada. Poviše Gradinskog jezera vidi se u stijenu svježe usječen nastavak novog Štefanijina puta napravljenog 1888. (Franić 1910). Detalj koji nije vidljiv na fotografijama iz tog doba jest slap i kuća na današnjem Labudovcu.

1893., nepoznat autor, serija litografskih razglednica

U karlovačkim novinama *Svjetlo* iz 1893. piše se o razglednicama koje je izdao Hinko Krapek¹⁰, među ostalim njih 14 s motivima s Plitvičkih jezera (Anonymus 1893). S obzirom na to da isti motiv neke razglednice ponekad ima različit redni broj, ili se neznatno razlikuje, može se zaključiti da su razglednice imale više izdanja. Tiskao ih je Ottmar Zieher, svjetski poznati izdavač razglednica iz Münchena (McLaughlin 2022), i to u samom početku svoje izdavačke djelatnosti litografskom tehnikom, precrtavanjem s Krapekovih fotografija. Ne postoji podatak o tome tko je bio crtač u cijelome tom procesu. Sve su razglednice dvojezično imenovane: *Plitvička jezera / Plitvitzer Seen* u gornjem dijelu, dok se u donjem dijelu, također dvojezično imenuje ono što je na njima prikazano. Sudeći prema motivima razglednica i točnog rakursa, postojale su Krapekove fotografije koje se nisu

Slika 15. Razglednica s prikazom Prošćanskog jezera, Ciginovca i prošćanske barijere. (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 15. Postcard depicting Prošćansko Lake, Ciginovac, and the Prošćansko barrier (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

očuvale do današnjih dana ili nisu dostupne. Kod ovdje predstavljenih razglednica nije bitno kad su poslone jer je poznata godina kad su napravljene. Fotografije prema kojima su rađene razglednice mogle su nastati najkasnije 1893., a prema detaljima pojedinih razglednica može se zaključiti da je njihova litografska izrada vjerno prenosila fotografske predloške. Unatoč pokušaju pronalaska cijele serije, od 14 razglednica ovdje ih je predstavljeno 12. Dio njih nalazi se u Arhivi JUNP Plitvička jezera, a dio je preuzet s interneta.

Prošćansko jezero, Ciginovac

Osim jezera navedenih na razglednici, glavni motiv je Prošćanska (Labudovačka) barijera (Slika 15.). Poznata je samo jedna fotografija Prošćanske barijere starija od 1890., kad je senjski trgovac Ante Devčić proveo opsežne radove kanaliziranja vode i izgradnje imanja (Franić 1910). To je Krapekova fotografija izdana u monografiji *Slunj, Plitvička jezera* (Krapek 1886). Razglednica se djelomično razlikuje od te fotografije, pa je moguće da je rađena prema nekoj drugoj, nesačuvanoj Krapekovo fotografiji.

Crno jezero, Okrugljak gornji, Prošćansko jezero

Fotografija prema kojoj je napravljena razglednica nalazi se u Krapekovo monografiji (Krapek 1886).

¹⁰ Hinko Krapek (1841. – 1915.) rođen je u Brnu, za fotografa se školovao u Beču te je otvorio fotografske atelijere u Mariboru i Karlovcu. Bio je jedan od najpoznatijih hrvatskih fotografa tog doba te društveno vrlo aktivan (HBL).

Štefanija's Island can be seen. In the travertine barrier of the Burgeti, all waterfalls existing at the time are clearly identifiable, along with Perišić's mill to the right and Rukavina's sawmill and mill to the left. The route of the newly constructed Štefanija's Path disappears near the Burgeti lakes, with Gradinsko Lake visible beyond, but no trace of the medieval fortress on the hill above. Little is known about the dismantling of Krčingrad, which provided ready-made building materials such as cut travertine blocks. Most information on the use of these blocks was collected by Franić (1910), who described their local use and across a wider area where construction employed travertine from Krčingrad. Visible above Gradinsko Lake is a freshly cut extension of Štefanija's Path, constructed in 1888, and carved into the rock (Franić 1910). Not visible in photographs from that period is the waterfall and house at present-day Labudovac.

1893, unknown author, series of lithographic postcards

The Karlovac newspaper *Svjetlo* (1893) mentions postcards issued by Hinko Krapek,¹⁰ including fourteen containing motifs of the Plitvice Lakes (Anonymus 1893). Identical motifs on some postcards appear with different serial numbers or show minor variations, meaning that multiple editions were produced. They were printed by Ottmar Zieher, a world-renowned postcard publisher from Munich (McLaughlin 2022), when he began his publishing, based on drawings of Krapek's photographs and using lithography. No information exists on the identity of the artist of the respective drawings. All postcards have bilingual captions: "Plitvička jezera / Plitvitzer Seen" appears at the top, while the lower portion gives the designation

Slika 16. Crno jezero, Okrugljak gornji, Proščansko jezero. (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 16. Crno jezero, Okrugljak gornji, Proščansko jezero (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

of the depicted motif also bilingually. Judging by the motifs on the postcards and the precise vantage points, Krapek probably produced the additional photographs that have not been preserved or are no longer available. For the postcards in question, the date they were sent is not important because the year of their production is known. The photographs used to create them must have been taken in 1893 at the latest, and details visible on individual postcards indicate that the lithography authentically reproduced the photographic originals. Despite attempts to locate the entire series, only twelve of the fourteen postcards are presented here. Some are preserved in the archives of the Public Institution Plitvice Lakes National Park, while others have been found on the internet.

Proščansko Lake, Ciganovac

Besides the lakes named on the postcard, the main motif is the Proščansko (Labudovac) barrier (Figure 15). There is only one photograph of the Proščansko barrier predating 1890, from the period before the Senj merchant Ante Devčić began extensive works to channel the water and develop his estate (Franić 1910). This is a Krapek's photograph published in the monograph *Slunj, Plitvička jezera* (Krapek 1886). The postcard differs slightly from

¹⁰ Hinko Krapek (1841–1915) was born in Brno, schooled in Vienna to become a photographer, and set up photographic studios in Maribor and Karlovac. He was one of the most prominent Croatian photographers of his time and was also active in public life (HBL).

Slika 17. Vodopad jezera Vira (odnosno Batinovca) u Galovac (izvor u literaturi).

Figure 17. Vodopad jezera Vira (Batinovac) u Galovac (Waterfall of Lake Vir into Galovac) (source in literature).

Slika 18. Fotografija Hinka Krapeka prema kojoj je izrađena razglednica Vodopad jezera Vira u Galovac. Preuzeto iz Krapek (1886).

Figure 18. Photograph by Hinko Kraepke used for the postcard Vodopad jezera Vira u Galovac (Waterfall of Lake Vir into Galovac). Reproduced from Krapek (1886).

Crno jezero danas se naziva Veliko jezero, dok je Okrugljak gornji danas samo Okrugljak.

Vodopad jezera Vira u Galovac

Precrtavanje s crno-bijele originalne Krapekove fotografije (Slika 18.) vjerojatno nije bio lagan zadatak. Iako se precrtao svaki detalj, konačni rezultat djeluje prilično egzotično (Slika 17.). Prikazani dio barijere bio je relativno čest motiv fotografija tog vremena i to zbog tehničkih mogućnosti

fotoaparata. Zbog potrebne duge ekspozicije nije se moglo fotografirati iz tad svugdje prisutnih čamaca, već sa stativa na kopnu. Drugi ograničavajući element bila je udaljenost do motiva fotografije zbog nepromjenjive žarišne duljine. Ako se nije fotografirala panoramska fotografija većeg područja, bilo je tek nekoliko mjesta s kojih se mogla kadrirati neka barijera u duljini od dvadesetak metara. Upravo je takvo mjesto na samom početku Galovca, gdje jedan zavoј staze prolazi četrdesetak metara ispred gotovo usporedne barijere. Iako se često tako pisalo, ne radi se o vodopadu koji dolazi iz Vira, već iz Batinovca u Galovac.

Jezerce, Galovac

Razglednica *Jezerce, Galovac* (Slika 19.) vrlo dobro ilustrira onodobnu situaciju kad su između Galovca i Gradinskog jezera (Jezerca) bila samo dva slapa, smještena na dvjema razinama Galovačke barijere. Gornji slap, Galovački buk bio je najpoznatiji slap Gornjih jezera jer je sva voda iz Galovca prolazila njime i moglo mu se pristupiti s vrha i s dna. Danas najpoznatiji slapovi Galovačke barijere: Veliki prštavac, Mali prštavac i Pevalekovi slapovi u to doba nisu postojali. Razglednica je nacrtana prema fotografiji (Krapek 1886).

Plješivica 1649 meter, Jezerce

Jedinu razliku između originalne Krapekove fotografije i razglednice (Slika 20.) čine čamci koji su dodani na ilustraciji. Plješivica se nalazi u pozadini u lijevom dijelu ilustracije, ali je zbog brdovitosti područja gotovo neprimjetna.

Vidik na Gornja jezera, Kozjak

Najčešći motiv Krapekovih razglednica prikazuje slapove koji iz Burgeta padaju u Kozjak (Slika 21.). Oba objekta koja su iskorištavala snagu vode, mlin i pilana, još su bili prisutni na obali Kozjaka. Od jedne fotografije (Krapek 1886) napravljene su dvije razglednice sličnih motiva (Slika 21. i 22.).

the photograph, suggesting it may have been produced from another, lost photograph by Krapek.

Crno jezero, Okrugljak gornji, Proščansko lake

The photograph on which this postcard was based is included in Krapek's monograph (Krapek 1886). Crno jezero is now known as Veliko jezero, while Okrugljak gornji is now simply called Okrugljak.

Waterfall from Lake Vir into Galovac

Reproduction from the original black-and-white photograph by Krapek (Figure 18) was probably not an easy task. Although capturing every detail, the final result appears somewhat exotic (Figure 17). The barrier section shown was a relatively common photographic motif due to the technical limitations of photographic equipment. The long exposure times needed made it impossible to photograph from the then-common boats, so a tripod had to be used on land. Another limiting factor was the distance to the subject, given the fixed focal length of lenses. Besides a panoramic photograph of a larger area, only a few locations from which a barrier approximately twenty meters in length could be effectively framed. Such a location existed at the very beginning of Galovac, with a forty-meter-long bend in the path before an almost parallel barrier. Despite frequent references to it, this is not a waterfall originating from Vir but rather from Batinovac, which flows into Galovac.

Jezerce, Galovac

The postcard *Jezerce, Galovac* (Figure 19) gives a good illustration of the situation at the time, when only two waterfalls existed between Galovac and Gradinsko Lake (Jezerca), positioned on two levels of the Galovac barrier. The upper waterfall, Galovački buk, was the best-known waterfall of the Upper Lakes, because all water from Galovac passed through it and could be reached both from above and below. The waterfalls that are there today, the most well-known on the Galovac barrier,

Slika 19. Siromaštvo slapova Galovačke barijere. Uz Veliki slap, najpoznatiji slap onodobnih Plitvičkih jezera Galovački buk, na razglednici se nalazi iznad natpisa Galovac. (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 19. The limited number of waterfalls on the Galovac barrier. In addition to the Great Waterfall, the most notable waterfall of the Plitvice Lakes at the time, Galovački buk, is shown above the inscription "Galovac" on the postcard (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

Slika 20. Vjerno precrtana Krapekova fotografija poslužila je kao još jedan motiv razglednica s Plitvičkih jezera. (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 20. A faithfully reproduced drawing of Krapek's photograph, used as another motif for postcards of the Plitvice Lakes (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park)

such as Veliki prštavac, Mali prštavac, and Pevalek's waterfalls, did not exist at the time. The postcard was drawn based on a photograph (Krapek 1886).

Plješivica 1649 meter, Jezerce

The only difference between the original photograph by Krapek and the postcard (Figure 20) is the boats added in the illustrated version. Mount Plješivica appears in the background on the left

Slika 21. Vidik na Gornja jezera i Kozjak. (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 21. View of the Upper Lakes and Kozjak (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

Gradišće, Kozjak

Tek malo izmijenjeni rakurs ove razglednice (Slika 22.) u odnosu na prethodnu, prikazuje brdo Gradinu, ovdje nazvano Gradišće, bivšu pilanu Matije Rukavine i slapove koji padaju u Kozjak.

Kozjak, Štefanije otok

Razglednica Kozjak, Štefanije otok (Slika 23.), napravljena je prema jedinoj fotografiji (Krapek 1886) tog rakursa na kojoj se vide iskrčena područja uz Kozjak. S pogledom južno od Velike poljane, ova potpuno drugačija vizura prikazuje područje Kozjaka i njegove okoline sa Štefanijinim otokom.

Kozjak, Milanovo jezero

Razglednica prikazuje uzvodno i nizvodno jezero Kozjačkih mostova (Slika 24.) iz vremena kad ondje nije bilo ni mostova ni mlinova. Motiv je napravljen prema nepoznatoj fotografiji slikanoj s mjesta na kojem je danas vidikovac.

Kaludjerovo jezero, Milanovo jezero, Okrugljak doljni

Ilustracija na razglednici (Slika 25.) prikazuje Donja jezera: Milanovac (Milanovo jezero), Gavanovac (Okrugljak doljnji) i Kaluđerovac (Kaludjerovo jezero). Zanimljiv je izgled staze uz Kaluđerovac, koja se na fotografijama tog vremena ne vidi tako jasno i u toj duljini, a sa stijena odlomljeni

Slika 22. Gradina i dio Kozjaka koji skreće prema Glibovitoj dragi (izvor u literaturi).

Figure 22. Gradina and the section of Kozjak running towards Glibovita draga (source in literature).

Slika 23. Kozjak i Štefanijin otok, pogled s jugoistoka. (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 23. Kozjak and Štefanije Island, view from the southeast (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

kameni blok i danas se nalazi uz stazu koja je poplivena vodom. Na stazu je kasnije dodan i drveni mostić kao posljedica porasta razine vode jezera zbog rasta nizvodne Kaluđerovačke barijere koju ne vidimo na ilustraciji. Iako Krapekova fotografija (Krapek 1886) ima sličan motiv, čini se

side of the illustration, but is barely noticeable due to the mountainous terrain.

View of the Upper Lakes, Kozjak

The most common motif on Krapek's postcards depicts the waterfalls descending from the Burgeti into Lake Kozjak (Figure 21). Both facilities that harnessed water power, the mill and sawmill, were still present on the banks of Kozjak. A single photograph (Krapek 1886) was used to produce two postcards with similar motifs (Figures 21 and 22).

Gradišće, Kozjak

With only a slightly modified vantage point from the previous example (Figure 22), this postcard shows Gradina hill, here referred to as Gradišće, the former sawmill of Matija Rukavina, and the waterfalls flowing into Kozjak.

Kozjak, Stefanije otok (Kozjak, Stefanije Island)

The postcard *Kozjak, Stefanije otok* (Figure 23) was based on the only known photograph (Krapek 1886) from this viewpoint, showing cleared areas along the shores of Kozjak. With a view directed south from Velika poljana, this markedly different perspective presents the Kozjak area and its surroundings, including Štefanija's Island.

Kozjak, Milanovo Jezero (Kozjak, Milanovac Lake)

This postcard shows both the upstream and downstream lakes of the Kozjak bridges (Figure 24), from a time when there were no bridges or mills at that location. The motif was created from an unidentified photograph taken from the position of today's vantage point.

Kaluđerovac Lake, Milanovac Lake, Lower Okrugljak

The illustration on the postcard (Figure 25) depicts the Lower Lakes: Milanovac (Milanovo jezero), Gavanovac (Okrugljak doljnji), and Kaluđerovac (Kaludjerovo jezero). Particularly interesting is

Slika 24. Kraj Kozjaka, Kozjački mostovi i Milanovac. (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 24. The Kozjak area, Kozjak bridges, and Milanovac (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

Slika 25. Pogled na usječeni kanjon Donjih jezera. (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 25. View of the incised canyon of the Lower Lakes (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

the path along Kaluđerovac, and not as clearly visible, nor along its full extent, in photographs from that period. A rock fragment from the cliffs can still be seen today on the path, now partially submerged. A small wooden bridge was later added to overcome rising lake levels caused by the increasing downstream Kaluđerovac barrier, which is not visible in the illustration. Although a similar motif is found in Krapek's photograph (Krapek 1886), the specific photograph on which this postcard was based has probably not been preserved.

Slika 26. Nekadašnji izgled kraja jezerskog sustava i početka Korane. (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 26. Previous appearance of the end of the lake system and the beginning of the Korana River (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

da fotografija po kojoj je napravljena razglednica nije sačuvana.

Novakovića brod i vodopad, izvor Korane

Razglednica prikazuje jezero Novakovića brod, Sastavke i početak Korane (Slika 26.) u vrijeme dok ondje još nije bilo turističke infrastrukture. Brojne staze, stepenice i mostovi koji su kasnije izgrađeni onemogućili su prirodan rast barijere Sastavci. Razglednica je napravljena prema fotografiji (Krapek 1886).

Vodopad Plitvice 78 m

Razglednica prikazuje Veliki slap, na njoj nazvan Vodopad Plitvice, uz navedenu visinu od 78 m (Slika 27.). Čini se da voda koja dolazi iz jezera Novakovića brod namjerno nije prikazana do kraja, kako bi se naglasio Veliki slap u cijeloj svojoj visini, od vrha kanjona do početka Korane. Računajući prema Lidar snimci područja, točna visina Velikog slapa iznosi 62 m do podnožja stijene i 87 m do početka Korane. Razni su autori navodili visinu Velikog slapa, često prepisujući jedni od drugih, ali niti jedna nije bila ispravna. Nije poznata fotografija prema kojoj je napravljena razglednica.

Slika 27. Razglednica s motivom vodopada Plitvice, odnosno Velikog slapa (izvor u literaturi).

Figure 27. Postcard depicting the Plitvice Waterfall, that is, the Great Waterfall (source in literature).

1894., Josip Dryák, crtež budućeg hotela Plitvice

U časopisu *Vienac* 1894. objavljen je crtež, odnosno vizualizacija pročelja (Slika 28.) budućeg svratišta na Plitvičkim jezerima (Anonymus 1894a), uz napomenu da će se o slici i svratištu pisati u idućem broju. Iako se ovaj crtež bavi isključivo izgledom budućeg objekta, ovdje je uvršten jer je hotel dugi niz godina arhitektonski dominirao nad jezerom Kozjak.

Svratište na Plitvičkim jezerima

U pojašnjenju ilustracije iz prethodnog broja *Vienca* piše da je nacrt J. Dryaka¹¹ prihvaćen nakon provedenog natječaja kao najbolji projekt te su u projektiranju pročelja korišteni motivi hrvatskih seljačkih kuća iz Posavine (Anonymus 1894b), no cjelokupni izgled pripada tadašnjemu, pomalo bajkovitom švicarskom stilu (Ivanuš 2022). Gradnja hotela počela je 1894., a završila je 1896. godine. Događen je 1921. godine, a u potpunosti je izgorio 1939. godine. O tome kao i općenito o gradnji na području Plitvičkih jezera iscrpno piše Ivanuš (2022) u monografiji *Plitvička jezera – stoljeće izgradnje*.

11 Josip Dryak bio je češki arhitekt koji je dio života proveo u Zagrebu (HBL).

Novakovića Brod and Waterfall, Source of the Korana

The postcard depicts Novakovića brod Lake, the Sastavci, and the source of the Korana River (Figure 26) at a time when no tourist infrastructure yet existed in the area. The numerous paths, stairways, and bridges constructed later prevented the natural growth of the Sastavci barrier. The postcard was produced from a photograph (Krapek 1886).

Plitvice Waterfall 78 m

The postcard depicts the Great Waterfall, here labeled Vodopad Plitvice (Plitvice Waterfall), with a cited height of 78 m (Figure 27). It appears that the water flowing from Novakovića brod Lake is intentionally not shown in full to emphasize the Great Waterfall across its entire vertical height, from the top of the canyon to the source of the Korana. According to LiDAR measurements of the area, the actual height of the Great Waterfall is 62 m to the base of the cliff and 87 m to the beginning of the Korana. Authors have cited the waterfall height, often reproducing earlier figures, yet none have proved accurate. An unknown photograph was used for this postcard.

1894, Josip Dryák, drawing of the future Hotel Plitvice

In the 1894 issue of the journal *Vienac*, a drawing or visualization of the façade (Figure 28) of a planned inn at the Plitvice Lakes was published (Anonymus 1894a), accompanied by a note indicating that both the illustration and the building would be discussed in the following issue. Although the drawing depicts only the appearance of the future structure, it is included here because the hotel dominated the architectural landscape above Lake Kozjak for many years.

Inn at the Plitvice Lakes

The explanation of the illustration in the subsequent issue of *Vienac* mentions that the design

Slika 28. Vizualizacija pročelja svratišta / društvenog hotela / Hotela Plitvice. Preuzeto iz Anonymus (1894a)

Figure 28. Visualization of the façade of the inn, community hotel and Hotel Plitvice. Reproduced from Anonymus (1894a).

by J. Dryák¹¹ was selected from a competition as the best project, with traditional elements of Posavina rural houses incorporated into the façade (Anonymus 1894b). Nevertheless, the overall appearance is characteristic of the contemporary, somewhat picturesque Swiss style (Ivanuš 2022). Construction of the hotel began in 1894 and was completed in 1896. It was further extended in 1921, but completely destroyed in a fire in 1939. These events and construction in general across the Plitvice Lakes area are discussed in detail by Ivanuš (2022) in the monograph *Plitvička jezera – stoljeće izgradnje* (Plitvica Lakes – A Century of Construction).

1896, Alexander Kircher, collage illustration in the journal Die Gartenlaube

The illustration *Plitvička jezera u Hrvatskoj* (Plitvica Lakes in Croatia) (Figure 29) was published alongside the article “Vodena čuda Plitvica” (Water Wonders of Plitvice) (in the Leipzig journal *Die Gartenlaube* (Sjenica) in 1896 (J. S. 1896). The article is signed with the initials J. S., while the caption

¹¹ Josip Dryák was a Czech architect who spent part of his life in Zagreb (HBL).

1896., Alexander Kircher, kolaž ilustracija u časopisu *Die Gartenlaube*

Ilustracija *Plitvička jezera u Hrvatskoj* (Slika 29.) objavljena je uz članak „Vodena čuda Plitvica“ u lajpciškom časopisu *Die Gartenlaube* (Sjenica) 1896. godine (J. S. 1896). Članak je potpisan inicijalima J. S., a pod ilustracijom se navodi da ju je iz prirode nacrtao A. Kircher.¹²

Die Plitvicer Seen in Kroatien (Plitvička jezera u Hrvatskoj)

Pet numeriranih motiva opisano je ispod kolaž ilustracije. To su: 1. Vodopad Plitvice. 2. Pogled na jezero Gornji Okrugljak. 3. Turistička kuća, hotel

Slika 29. Kircherov nestvarni prikaz Plitvičkih jezera.

Figure 29. Kircher's unrealistic depiction of the Plitvice Lakes.

i lječilište. 4. Milanovački slapovi. 5. Panorama Plitvičkih jezera.

Jesu li autor članka i ilustrator uopće bili na Plitvičkim jezerima? Uz opise ljepota Plitvičkih jezera, povijesti i turističkih planova, napisano je da se više može pročitati u knjizi *Die Plitvicer seen* (Buchwald 1896). Tekst članka sadrži samo one podatke koji se mogu naći i u knjizi, pa se može zaključiti da autor nije bio na Plitvičkim jezerima te je članak svojevrsni osvrt ili reklama za knjigu. Također, motivi na crtežima ne odražavaju pravo stanje. Iako piše da je autor „iz prirode nacrtao“, čini se da je ipak preuzeo motive s fotografija ili razglednica. Planine su predimenzionirane i gole poput Alpa, sedrene barijere bez razloga strše iz vode, a hotel je rastavljen na više dijelova. Kircherove slike mora, brodova i luka, vjerno prikazuju naslikano, pa se ipak može pretpostaviti kako slikar nije bio na jezerima. Takav crtež ne može dati realne podatke o tadašnjem izgledu, ali predstavlja romantično-avanturistički prikaz Plitvičkih jezera.

1896., Ewald Arndt Čepin, ilustracija u knjizi povodom tisuću godina Mađarske

Povodom tisuću godina Mađarske i tad upriličene milenijske izložbe u Budimpešti, izdana je knjiga *Az ezeréves Magyarország és a milleniumi kiállitás* (Laurencic 1896). U njoj su s jednom fotografijom i jednom ilustracijom predstavljena i Plitvička jezera. U impresumu se navodi da je ilustrator slikar Arthur Heyer, ali u odnosu na druge ilustracije na kojima je njegov potpis vidljivo je da on nije autor ove slike. U uvodnom dijelu teksta navodi se da su slike reproducirane iz raznih izdanja, a u kutu ove, kao i brojnih drugih ilustracija, nalazi se potpis grafičkog urednika. Ipak, sudeći prema ilustracijama istog motiva u časopisu *Nada* i u knjizi *Lika i Plitvička jezera* obrađenim dalje u tekstu, autor ilustracije je Ewald Arndt Čepin.¹³

12 Alexander Kircher (1867. – 1939.) bio je njemački akademski slikar i ilustrator rođen u Trstu. Najpoznatiji je po svojim slikama mora i brodova, a dio njegova opusa čuva se u Rovinju i Splitu (Istarska enciklopedija 2005).

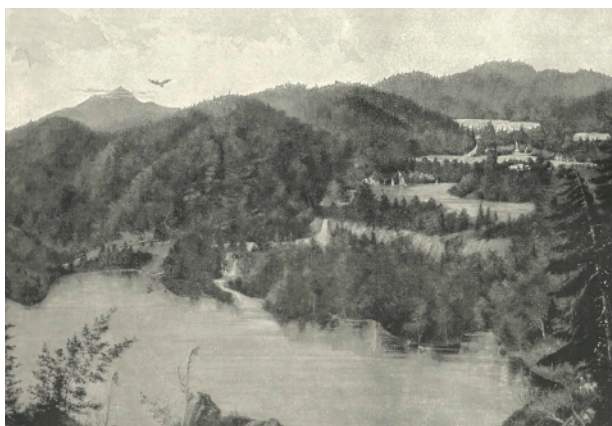
13 Ewald Arndt Čepin njemački je ilustrator (1865. – ?) te dugogodišnji umjetnik sa sarajevskom adresom koji je crtao za sarajevsku *Nadu* (Anonymus 1895) u razdoblju 1895. – 1903.

beneath the illustration states that it was produced in natural surroundings by A. Kircher.¹²

Die Plitvicer Seen in Kroatien (Plitvice Lakes in Croatia)

Five numbered motifs are listed beneath the collage illustration: 1) Plitvice Waterfall, 2) View of Lake Gornji Okrugljak, 3) Tourist House, hotel, and spa, 4) Milanovac waterfalls, and 5) Panorama of the Plitvice Lakes.

Had the author of the article or the illustrator actually visited the Plitvice Lakes? Accompanying the descriptions of the natural beauty, history, and tourist plans, the article refers readers to the book *Die Plitvicer Seen* (Buchwald 1896) for additional information. The article contains data found only in that publication, indicating that the author had not personally visited the lakes and that the article was more of a review or promotion of the book. Also, the motifs in the drawings do not reflect the actual state. Although it states that the drawing was made “in natural surroundings,” it seems that the artist utilized photographs or postcards. The mountains are exaggeratedly large and bare, like the Alps; the travertine barriers protrude unrealistically from

Slika 30. Stvaran prikaz dijela Gornjih jezera.

Figure 30. A realistic depiction of part of the Upper Lakes.

the water; and the hotel is fragmented into several parts. Kircher’s paintings of seas, ships, and harbors are known for their true representation, which further supports the premise that he did not visit the lakes. This kind of illustration cannot provide reliable information about the appearance of the area at that time; instead, it depicts a romanticized and adventure-like vision of the Plitvice Lakes.

1896, Ewald Arndt Čepelin, illustration in a book issued to mark the millennium of Hungary

To mark the one thousand years of Hungary and the associated millennium exhibition in Budapest, the book *Az ezeréves Magyarország és a milleniumi kiállítás* was published (Laurencic 1896). The Plitvice Lakes are presented in a single photograph and illustration. The imprint cites the illustrator as the painter Arthur Heyer; however, a comparison with other signed illustrations suggests he was not the author of the image. The introductory section states that the pictures were reproduced from various issues, and in the corner of this and many other illustrations is the graphic editor’s signature. Judging by illustrations of the same motif published in the journal *Nada* and in the book *Lika i Plitvička jezera* (Lika and Plitvica Lakes), treated later in the article, the author of this illustration is Ewald Arndt Čepelin.¹³

A Plitviczai tavak (Plitvice Lakes)

The illustration *Plitvička jezera* (Figure 30) was drawn on the slopes of Mount Stubica, not far from the path leading from Kozjak to Ciginovac. Gradinsko Lake occupies the foreground, followed in sequence by Galovac, Okrugljak, Vir, Batinovac, Veliko Lake, Malo Lake (?), Ciginovac, and Proščansko Lake. In the left background, Mount Plješivica can be seen.

12 Alexander Kircher (1867–1939) was a German academic painter and illustrator born in Trieste. He is best known for his paintings of the sea and ships, and part of his oeuvre is preserved in Rovinj and Split (Istarska enciklopedija 2005).

13 Ewald Arndt Čepelin was a German illustrator (1865–?), and a long-time artist based in Sarajevo, who produced drawings for the Sarajevo journal *Nada* (Anonymus 1895) in the period 1895–1903.

A Plitviczai tavak (Plitvička jezera)

Ilustracija Plitvička jezera (Slika 30.) nacrtana je s obronaka brda Stubica, nedaleko od staze koja vodi od Kozjaka do Ciginovca. U prvom je planu Gradinsko jezero za kojim slijede Galovac, Okrugljak, Vir, Batinovac, Veliko jezero, Malo jezero (?), Ciginovac i Prošćansko jezero. U pozadini s lijeve strane vidi se Plješivica.

1896., nepoznati autor, litografska razglednica Plitvica

Ova razglednica tiskana u Budimpešti (Slika 31.), a poslana 1896. najstarija je sačuvana razglednica koja je putovala poštom u Arhivi JUNP Plitvička jezera (Cindrić 2024). Na poleđini su dvojezični natpisi na mađarskom i hrvatskom, a autor crteža nije poznat. Glavni motiv razglednice prikazuje uobičajenu vedutu slikanu s Velike poljane, dok umetnute manje slike prikazuju Drugi koranski slap i Kozjačke mostove. Motiv Kozjačkih mostova slikan je s približno iste lokacije kao i gvaš Franza Jaschkea.

1897., Ewald Arndt Čepelin, ilustracija u časopisu *Nada*

U sarajevskom časopisu *Nada*, uz tekst Dragutina Hirca (Hirc 1897) o Plitvičkim jezerima, objavljene su tri fotografije te ilustracija Plitvička jezera Ewalda Arndta Čeplina (Slika 32.). Na crtežu nije vidljiv potpis autora, niti se on navodi, kao ni u godinu dana prije izdanoj knjizi povodom tisuću godina Mađarske (Slika 30.). Razlika između crteža u *Nadi* i onog objavljenog u knjizi *Lika i Plitvička jezera* (Slika 38.) jest samo u tome što je ovdje odrezan dio na kojem se nalazi autorov potpis.

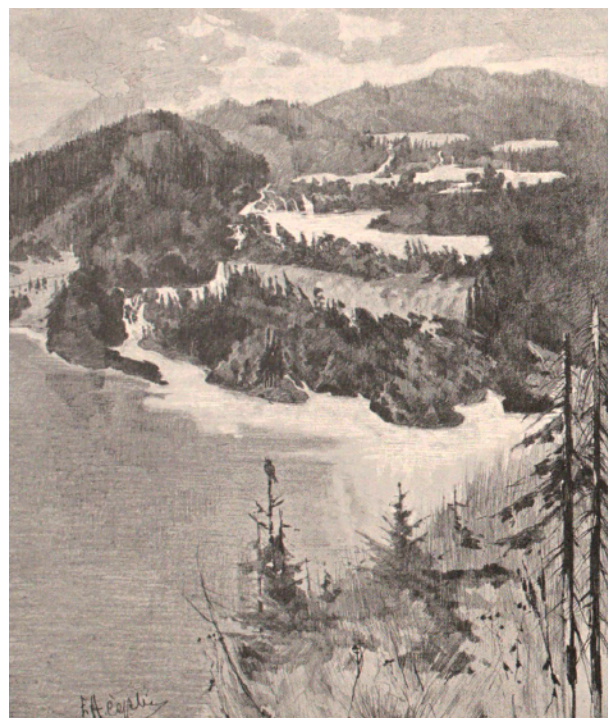
1898., nepoznati autor, litografska razglednica Plitvička jezera

Razglednica Plitvička jezera (Slika 33.) u nakladi Hinka Krapeka, izdana je nakon već spomenutog serijala njegovih razglednica. Nije poznato je li ova razglednica štampana zbog rasprodaje prijašnjih ili je tek njihova nadopuna. Na razglednici su

Slika 31. Razglednica Plitvičkih jezera poslana 28. 10. 1896. (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 31. Postcard of the Plitvice Lakes sent on 28 October 1896 (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

Slika 32. Verzija Čepelinove ilustracije objavljene u časopisu *Nada* (Hirc 1897).

Figure 32. Version of Čepelin's illustration published in the journal *Nada* (Hirc 1897).

prikazani Hotel Plitvice, Velika poljana te kupalište s drvenim objektima, gledani sa suprotne obale. Autor fotografskog predloška vjerojatno je Hinko Krapek, dok autor crteža nije poznat.

1896, unknown author, lithographic postcard Plitvica

This postcard, printed in Budapest (Figure 31) and sent in 1896, is the oldest preserved postcard actually circulated by postal services, now in the archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park (Cindrić 2024). The reverse side bears bilingual inscriptions in Hungarian and Croatian, while the author of the drawing is unknown. The central motif presents a typical veduta painted from Velika poljana, while smaller inset images depict the Second Korana Waterfall and the Kozjak bridges. The motif of the Kozjak bridges is rendered from approximately the same viewpoint as Franz Jaschke's gouache.

1897, Ewald Arndt Čepelin, illustration in the journal *Nada*

Published in the Sarajevo journal *Nada*, alongside a text by Dragutin Hirc (Hirc 1897) on the Plitvice Lakes, were three photographs and an illustration titled *Plitvička jezera* by Ewald Arndt Čepelin (Figure 32). The drawing has no visible signature, and the author remains unidentified, as was also the case in the volume published a year earlier to mark the millennium of Hungary (Figure 30). The difference between the illustration in *Nada* and the one published in the book *Lika i Plitvička jezera* (Figure 38) is that the portion containing the author's signature has been cut off here.

1898, unknown author, lithographic postcard *Plitvička jezera*

The postcard *Plitvička jezera* (Figure 33), published by Hinko Krapek, was issued after the previously mentioned series of his postcards. It is not known whether this postcard was produced after the sale of the earlier series or as a supplement. The image depicts Hotel Plitvice, Velika poljana, and the bathing area with wooden structures, viewed from the opposite shore. The author of the photographic original was most likely Hinko Krapek, while the author of the drawing remains unknown.

Slika 33. Razglednica poslana iz Slunja 2. 2. 1898., s kratkim i lijepim tekstom: "Čudim se zaista!" (Arhiva JUNP Plitvička jezera)

Figure 33. Postcard sent from Slunja on 2 February 1898, bearing a short and charming message: "I am truly amazed!" (Archive of the Public Institution Plitvice Lakes National Park).

1900, Václav Lev Anderle and Ewald Arndt Čepelin, five illustrations in the book *Lika i Plitvička jezera*

In Dragutin Hirc's book *Lika i Plitvička jezera* (Lika and the Plitvice Lakes) (1900), up to five illustrations of the Plitvice Lakes appear alongside the photographs. The imprint states that the drawings were by Václav Anderle.¹⁴ His visit to the Plitvice

¹⁴ Václav Lev Anderle (1859–1944), was a Czech illustrator who spent about ten years in Croatia, where he worked as a forester. By combining his knowledge of forestry, nature, and

1900., Vaclav Lev Anderle i Ewald Arndt Čeplin, pet ilustracija u knjizi *Lika i Plitvička jezera*

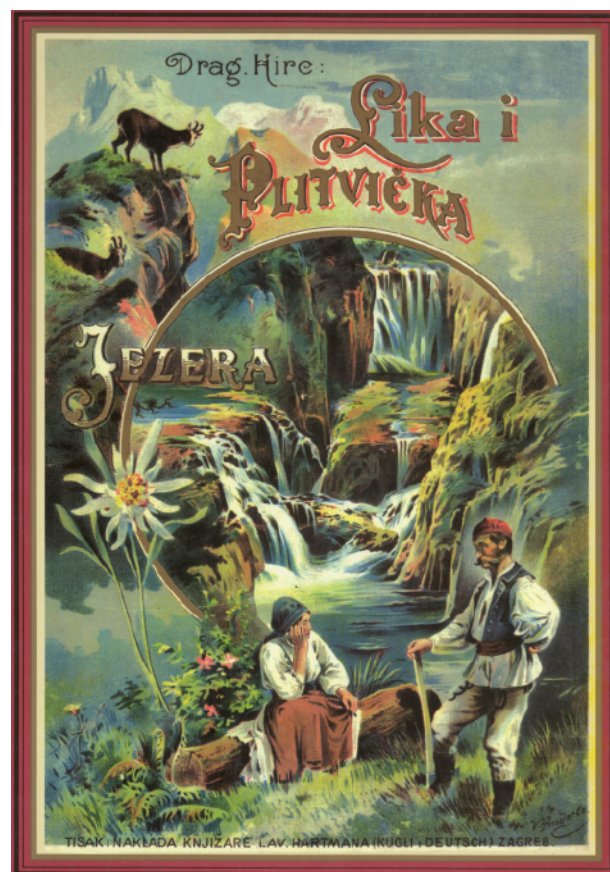
U knjizi *Lika i Plitvička jezera* Dragutina Hirca (1900) uz fotografije se nalazi čak pet ilustracija s Plitvičkih jezera. U impresumu knjige piše da je *slike risao Vaclav Anderle*.¹⁴ O tome da je uistinu bio na Plitvičkim jezerima, gdje je radio svoje crteže, svjedoči dio rakursa i motiva koji se ne mogu naći na fotografijama tog vremena. Posljednja ilustracija u knjizi oblikovno odstupa od prethodnih i nije djelo istog autora. Iako se u knjizi ne navodi, činjenicu da postoji i drugi ilustrator potvrđuje potpis u donjem kutu ilustracije. To je ilustracija Ewalda Arndta Čeplina već prije objavljena u časopisu *Nada* i nešto izmijenjena verzija ilustracije objavljene u knjizi milenijske obljetnice, obje opisane u ovom tekstu.

Naslovnica knjige *Lika i Plitvička jezera*

Središnji motiv naslovnice knjige *Lika i Plitvička jezera* prikazuje dio Velikog slapa i Sastavke, dok su na ostalim dijelovima ilustracije koje bi prema autoru trebale biti karakteristične za Liku. Osim muškarca i žene u narodnoj nošnji tu su i motivi planinskih područja: visoke planine, divokoze i runolist (Slika 34.).

Ljeskovac

Iako se često ne gleda tako, prostori uzvodno od Prošćanskog jezera, s potocima Crna rijeka, Bijela rijeka i Ljeskovac te sedrenim barijerama tog područja neodvojivi su dio Plitvičkih jezera. Selo Plitvički Ljeskovac, nalazi se na spoju tih triju potoka te je izgrađeno dijelom na fosilnim barijerama preko kojih voda više ne teče, a dijelom uz recentne barijere iskorištavajući energiju vode. Na ilustraciji Ljeskovac (Slika 35.), na glavnom se crtežu vidi dio

Slika 34. Naslovnica Hircove knjige. Preuzeto iz Hirc (1900).
Figure 34. Cover of Hirc's book. Reproduced from Hirc (1900).

sela i niski slapovi već spojene Crne i Bijele rijeke. Potok Kavga s jednim rukavcem Crne rijeke prolazi ispod suhozidanog mosta u lijevom kutu slike koji i danas postoji. Prva dva objekta na crtežu Delićeви su mlinovi čiji se temelji danas jedva raspoznaju. Također, više ne postoji nijedna od nacrtanih kuća, među kojima su bile i Kraljevska šumarija i gostionica, kao ni crkva svetog cara Lazara u umetnutom, manjem crtežu. Cijelo područje danas je obraslo gustom vegetacijom unutar koje se nekad kanalizirani tokovi ponovo razlijevaju.

Putnička kuća na Plitvičkim jezerima

S druge, nizvodne strane Prošćanskog jezera nalazi se Prošćanska barijera. Senjski trgovac Devčić ondje je 1890. napravio pilanu, hotel i prateće objekte, a cijelo je područje nazvao Devčićevcem. Prije toga

14 Vaclav Lev Anderle (1859. – 1944.) bio je češki ilustrator koji je desetak godina živio u Hrvatskoj radeći kao šumar. Spojivši šumarstvo, prirodu i lovstvo s crtanjem, u Hrvatskoj je napravio velik broj ilustracija za brojne časopise i knjige, dok se u Češkoj smatra ocem lovačke ilustracije (Frković 2009).

Lakes and the sketches he created on site are evidenced by specific viewpoints and motifs not found in the photographs from that period. The last illustration in the book is stylistically distinct from the others and is not by the same author. Although not mentioned in the book, a second illustrator is confirmed by the signature in the lower corner of the image. This is an illustration by Ewald Arndt Čepelin, previously published in the journal *Nada*, and it shows a slightly modified version of the illustration issued in the millennium volume, both of which are discussed earlier in this text.

Cover of the book *Lika i Plitvička jezera*

The central motif on the cover of the book *Lika i Plitvička jezera* depicts part of the Great Waterfall and the *Sastavci*, while the other sections feature illustrations typical of the Lika region, according to the author. In addition to a man and a woman in traditional costume, the illustration includes motifs of mountainous landscapes, such as high peaks, chamois, and edelweiss (Figure 34).

Ljeskovac

Although not always considered part of it, the areas upstream of Proščansko Lake, as well as the streams Crna rijeka, Bijela rijeka, and Ljeskovac, and the travertine barriers in that area, are inseparable from the Plitvice Lakes system. The village of Plitvički Ljeskovac lies at the confluence of these three streams and was built partly on fossil barriers that no longer carry water and partly alongside recent barriers that harness water power. In the illustration Ljeskovac (Figure 35), the main image shows part of the village and the low waterfalls formed by the Crna and Bijela rivers, already united. The Kavga stream, with a branch of the Crna rijeka, flows beneath a dry-stone bridge in the left corner of the image, which still exists today. The

Slika 35. Dio naselja Plitvički Ljeskovac. Preuzeto iz Hirc (1900).

Figure 35. Part of the settlement of Plitvički Ljeskovac. Reproduced from Hirc (1900).

first two structures depicted are Delić's mills, with foundations now barely discernible. The houses shown in the drawing have not survived, nor has the Royal Forestry Office, the inn, or the Church of Saint Prince Lazar depicted in the smaller inset illustration. Today, the entire area is overgrown with dense vegetation, through which watercourses that were once channeled flow again.

Travelers' Lodge at the Plitvice Lakes

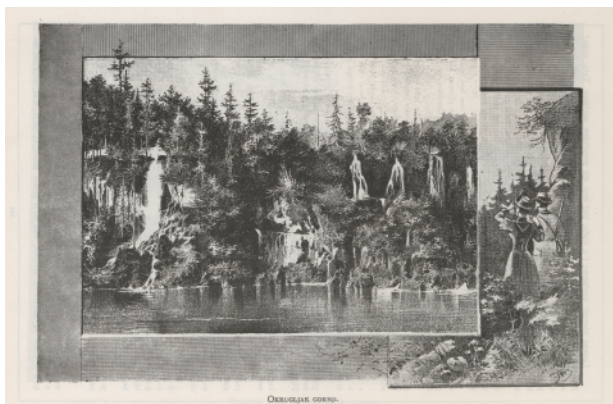
On the other, downstream side of Proščansko Lake is the Proščansko barrier. In 1890, the Senj merchant Devčić built a sawmill, a hotel, and accompanying buildings at the location, naming the entire area Devčićevac. Previously, he had dried out parts of the barrier by excavating a channel that diverted water from Proščansko Lake to an unnamed small lake above Batinovac. Following polemical debates over these works and in the press, he constructed a second channel to Ciginovac and smaller channels that directed water to several places along the barrier above Okrugljak. Photographic records of the area from the period 1890–1900, when the Devčić family were the owners (Franić 1910), are relatively scarce. The positions of the buildings are better known from photographs dating to Gustav Janeček's later ownership. The building in the foreground is the *Svratište k Plitvicam* (Inn at Plitvice),

hunting with drawing, he created a substantial number of illustrations for journals and books, while in Czechia, he is considered the founder of hunting illustrations (Frković 2009).

Slika 36. Izgled dijela Devčićevca. Preuzeto iz Hirc (1900).

Figure 36. View of part of Devčićevac. Reproduced from Hirc (1900).

Slika 37. Dio Prošćanske barijere. Preuzeto iz Hirc (1900).

Figure 37. Section of the Prošćansko barrier. Reproduced from Hirc (1900).

proveo je zahvate presušivanja barijere iskopavanjem kanala koji je vodu iz Prošćanskog jezera dovodio do neimenovanog jezerca iznad Batinovca. Nakon polemika oko njegovih radova vođenih i u novinama, napravio je i drugi kanal do Ciginovca te manjim kanalima doveo vodu i do više mjesta na barijeri iznad Okrugljaka. Fotografski zapisi tog područja u razdoblju 1890. – 1900., dok je obitelj Devčić bila vlasnik (Franić 1910), prilično su rijetki. Razmještaj objekata znatno je poznatiji s fotografija u vrijeme kasnijeg vlasnika Gustava Janečeka. Zgrada u prvom planu jest Svrtište k Plitvicam, čiji se natpis na kući jedva nazire. Djelomično se vide još dva objekta od kojih je niži objekt iza svrtišta vjerojatno staja. S obzirom na to da se putovalo

konjima i kočijama, staje za konje bile su neophodne. Glavna gospodarska zgrada Devčićevca bila je pilana izgrađena preko kanala kojim su dopremani trupci, čiji se djelić vidi u desnom kutu crteža. O tome da je pilana u to vrijeme u pogonu svjedoče trupci i ispiljene grede u prednjem planu. Ilustracija (Slika 36.) nalikuje fotografiji iz 1890., na kojoj se ne vidi treća zgrada te je crtež vjerojatno napravljen na licu mjesta.

Okrugljak gornji

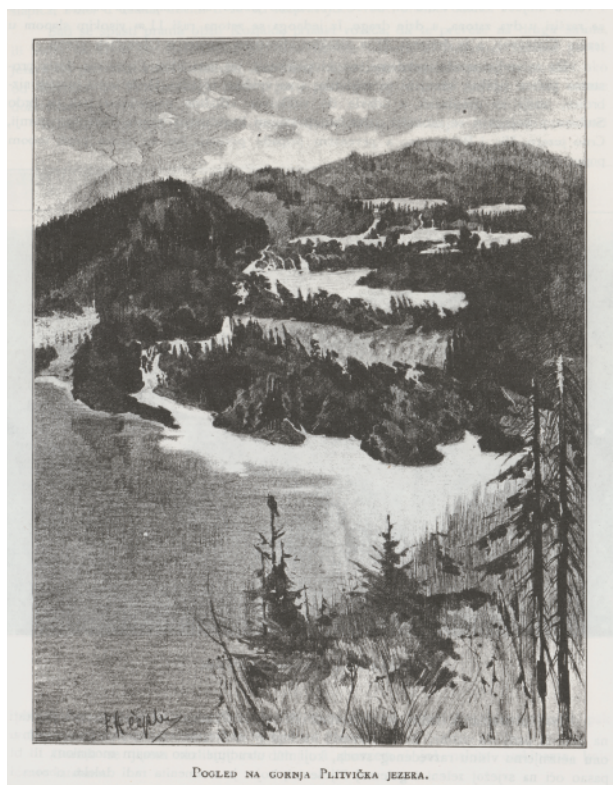
Prokopavanjem manjih kanala koji su vodili od glavnog kanala, ribnjaka i kanala prema Ciginovcu, voda se na više mjesta slijevala i prema Okrugljaku. Ilustracija *Okrugljak gornji* (Slika 37.) vjerojatno je rađena na licu mjesta i vjerno prikazuje to područje. Čak i danas taj dio barijere izgleda gotovo identično, a glavna je razlika u nižem vodostaju ondašnjeg Okrugljaka.

Pogled na gornja Plitvička jezera

Ilustracija je inačica crteža objavljenog u monografiji *Az ezeréves Magyarországnak és a milleniumi kiállitás* (Laurencic 1896) i časopisu *Nada* (Hirc 1897). Napravljena je s brda Stubica, na dijelu iznad Gradinskog jezera.

Druga polovina 19. stoljeća, nepoznati autor, tempera na kartonu

U fundusu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu nalazi se slika napravljena tehnikom tempere na kartonu za koju ne postoje nikakvi podaci. Uvidom je bilo jasno da prikazuje Plitvička jezera, odnosno Prošćansko jezero, Ciginovac, Okrugljak i Veliko jezero. Slika je nastala s Tomičeva pogledala na brdu Stubici, gdje je nedavno izgrađen i vidikovac zbog prekrasnog pogleda na dio Gornjih jezera. Premda je datirana u drugu polovinu 19. stoljeća, ono što je na njoj prikazano na onodobnom Devčićevcu može znatno preciznije odrediti njezin nastanak. U odnosu na fotografije i ilustracije s kraja 19. stoljeća na slici nedostaju ribnjak, voćnjak i jedna zgrada.

Slika 38. Potpisana verzija ilustracije Ewalda Arndta Čeplina. Preuzeto iz Hirc (1900).

Figure 38. Signed version of the illustration by Ewald Arndt Čepelin. Reproduced from Hirc (1900).

where the inscription on the house is hardly visible. Two additional structures are partially visible, one of which is the lower building behind the inn, likely a stable. Given that travel took place by horse and carriage, stables were necessary. The main economic building in Devčićevac was the sawmill, constructed over the channel that transported logs, a small part of which is visible in the right corner of the drawing. The presence of logs and sawn beams in the foreground indicates that the sawmill was operational at the time. The illustration (Figure 36) resembles a 1890 photograph, where the third building is not visible, indicating the drawing was probably created on site.

Upper Okrugljak

By excavating smaller channels running from the main channel, the fishpond and the channel

leading toward Ciginovac, water was directed at multiple places toward Okrugljak. The illustration *Okrugljak gornji* (Figure 37) was most likely created on site and faithfully depicts the area. Even today, this section of the barrier appears almost identical, with the main difference being the lower water level at Okrugljak at the time.

View of the Upper Plitvice Lakes

This illustration is a variant of the drawing published in the monograph *Az ezeréves Magyarország és a milleniumi kiállítás* (Laurencic 1896) and in the journal *Nada* (Hirc 1897). It was created at Mount Stubica, from a position above Gradinsko Lake.

Second half of the 19th century, unknown author, tempera on cardboard

A painting stored in the holdings of the Museum of Arts and Crafts in Zagreb, has been executed in tempera on cardboard with no available documentation. Upon examination, it clearly depicts the Plitvice Lakes, specifically the lakes Prošćansko, Ciginovac, Okrugljak, and Veliko Lake. The painting was created from Tomić's lookout on Mount Stubica, where a platform has recently been built for the great views over part of the Upper Lakes. Although approximately dated to the second half of the nineteenth century, the depiction at the then Devčićevac site allows for more precise dating. Compared with photographs and illustrations from the late nineteenth century, the painting lacks a fishpond, an orchard, and a building. Since a fishpond had not yet been set up in November 1890, and although fish farming is mentioned in May 1891, the painting was most likely created in 1890 or early 1891, which also corresponds to the period when the building was constructed, and the orchard was planted. The painting does not represent the landscape with fidelity, nor do the shape and size of the lakes correspond to what is seen from Tomić's lookout.

Slika 39. Slobodno interpretiran izgled dijela Gornjih jezera (Muzej za umjetnost i obrt, MUO 25452)

Figure 39. Freely interpreted depiction of part of the Upper Lakes (Museum of Arts and Crafts, MUO 25452).

Budući da u studenom 1890. još nije imao ribnjak, a da se o uzgoju riba piše u svibnju 1891., slika je mogla nastati 1890. ili početkom 1891., što se poklapa i s vremenom izgradnje građevine i sadnjom voćnjaka. Slika ne predstavlja stvarni krajolik, kao ni oblik ni veličinu jezera koji se mogu vidjeti s Tomićeva pogledala.

19. stoljeće, Karl Prestele, ulje na platnu

Slika nazvana *Plitvizka Jezera. Die Seen von Plitvice in Kroatien* (Slika 40.) pronađena je na internetskoj stranici za aukcije *Mutual Art*. Slika je prodana, a na aukciji je bila u travnju 2018. Datirana je u 19. stoljeće, a autor je njemački slikar Karl Prestele (1839. – ?), čiji se radovi mogu naći na većem broju internetskih aukcija. Slika je mješavina stvarnih i fiktivnih prizora, stoga nema dokumentarnu vrijednost. Najvjerojatnije je napravljena na temelju više fotografija. Kao i kod Kirchera (Slika 28.), prisutan je alpski ugođaj. Godišnja su doba izmiješana pa postoji snježni prekrivač na planini s desne strane, Plješivica nema snijega, dok je domaće stanovništvo, koje nešto prenosi, lagano odjeveno. Ipak, postoje dva detalja zbog kojih se može pomisliti da je autor ipak bio na Plitvičkim jezerima. To su lopusi smješteni uz put kojim ljudi prolaze i boja jezera, a oba su svojevrsni zaštitni znak Plitvičkih jezera.

Lopuh je vrlo česta biljka, pogotovo na barijerama, koja se na fotografijama tog vremena gotovo i ne primjećuje te nije, bar u tolikom broju, uobičajena za druga jezera. Franić (1910) opisuje osobito bogatstvo boja i tonova svakog pojedinog jezera, dok Prestele isto čini potezom kista.

Zaključak

Da slika vrijedi tisuću riječi, nije tek prazna fraza. Tijekom većeg dijela 18. stoljeća fotografija još nije postojala. Prve uspješne fotografske tehnike pojavile su se tek početkom 19. stoljeća, stoga su likovni prikazi tog vremena još vrijedniji zapis izgleda Plitvičkih jezera, vegetacije, načina odijevanja i životnih navika, naseljavanja područja, objekata, intervencija u prirodi i začetaka turizma. Oni pružaju uvid i u prirodne i u antropogene promjene sedrenih barijera, tvoraca jezera. Njihovom se analizom mogu steći dodatne spoznaje o Plitvičkim jezerima te mogu poslužiti kao svojevrsna nadopuna pisanoj riječi. Ništa manje bitno, ti prikazi imaju i umjetničku komponentu, svojevrsni pečat autora i vremena u kojem su nastale. Neki od autora svjetski su poznati (istina, ne zbog svog likovnog izričaja), dok su neki manje poznati ili zaboravljeni. Bez obzira na njihovu slavu ili vrijednosti njihova umjetničkog djela, svatko od njih dao je svoj doprinos likovnoj povijesti Plitvičkih jezera, koja je zaslužila biti zapamćena. Kao što je i navedeno za akvarele Adolfa Femena ili dio litografskih razglednica, ovaj pregled zasigurno nije finalan te su mogući novi likovni zapisi koji će oduševiti svojom izvedbom ili pružiti još nepoznate informacije o ovome svjetskom prirodnom biseru.

Zahvale

Zahvaljujem djelatnicima Službe zaštite JUNP Plitvička jezera Andrijani Brozinčević na zajedničkim terenskim obilascima lokacija i raspravama o tekstu, Jurici Cindriću na konstruktivnim primjedbama i Željku Renduliću na obradi slika te snimanju dronom.

19th century, Karl Prestele, oil on canvas

The painting titled *Plitvizka Jezera. Die Seen von Plitvice in Kroatien* (Figure 40) was found on the online auction website MutualArt. The painting was auctioned in April 2018. It is dated to the nineteenth century, and its creator is the German painter Karl Prestele (1839–?), whose works appear frequently in online auctions. The painting depicts a combination of real and imaginary scenes and therefore lacks documentary value. It was probably created from multiple photographic sources. As with Kircher (Figure 29), the Alpine atmosphere is evident. The presentation of the seasons is inconsistent: snow covers the mountain to the right, while Mount Plješivica is snow-free, and the local inhabitants, carrying objects, are lightly dressed. Nevertheless, two details suggest that the artist may have visited the Plitvice Lakes. These are butterbur (*Petasites*) along the path used by the figures, and the color of the lakes; both are emblematic of the Plitvice Lakes. Butterbur is a very common plant, particularly on travertine barriers, yet it is scarcely noticeable in photographs from the period and is not typically found in such abundance in other lake systems. Franić (1910) describes the remarkable richness of color and tonal

Slika 40. Iako prikaz nije realan, slika *Plitvizka Jezera* odražava duh Plitvičkih jezera (izvor u literaturi).

Figure 40. Although not a realistic depiction, the painting *Plitvizka Jezera* captures the spirit of the Plitvice Lakes (source in the literature).

variation in individual lakes, while Prestele does the same with his brush.

Conclusion

The saying that an image is worth a thousand words is more than just a common expression. For most of the 18th century, photography did not yet exist. The first successful photographic techniques only appeared at the beginning of the 19th century. As a result, visual representations from that period are an especially valuable record of the appearance of the Plitvice Lakes, their vegetation, modes of dress and everyday life, the settlement of areas, built structures, human interventions in the landscape, and the early stages of tourism. They also offer insight into both natural and human-induced changes affecting the travertine barriers, i.e., the formations that create the lakes. Analyzing them can yield more knowledge about the Plitvice Lakes, meaningfully complementing written sources. Similarly, these representations have an artistic aspect, showcasing both the unique styles of their creators and the historical context in which they were created. Some of the authors are internationally renowned, albeit not primarily for their artistic work, while others remain lesser known or have been largely forgotten. Regardless of their fame or the artistic value of their oeuvre, each has contributed to the visual history of the Plitvice Lakes, a history that deserves preservation. As already mentioned as to the watercolors of Adolf Femen and certain lithographic postcards, this overview is definitive. More visual content may still be uncovered, astonishing in their artistic execution or providing new insights into this globally important natural pearl.

Acknowledgments

I would like to thank the staff at the Protection Service of Public Institution Plitvice Lakes National Park: Andrijana Brozinčević for the joint field visits to the sites and discussions concerning the article, Jurica Cindrić for constructive comments, and Željko Rendulić for image processing and drone footage.

Literatura / Literature

- ANONYMUS. 1875. Plitvička jezera. *Hrvatska lipa* 22, 734–735.
- ANONYMUS. 1883. Plitvička jezera: Pad Galovca u Gradinsko jezero. *Vienac* 15, 45, 734–735.
- ANONYMUS. 1884. S Plitvičkih jezera. *Vienac* 16, 22, 353–354.
- ANONYMUS. 1893. Dopisnice g. Krapeka. *Svjetlo* 8, 5, Karlovac.
- ANONYMUS. 1894a. K slikama. *Vienac* 26, 33, 528, 532.
- ANONYMUS. 1894b. Svratište na Plitvičkim jezerima. *Vienac* 26, 34, 546–547.
- ANONYMUS. 1895. Slikarski umjetnici u Sarajevu. *Nada* 14, 275–275.
- BARTSCH, C. D. & VUKASSOVICH, D. 1783. Beschreibung des Karlstädter Generalats im Königreiche Kroatien. *Ungarisches Magazin* 3, 4, 24, 432–464.
- BOŽIČEVIĆ, S., SREMAC, J. & MARKOVIĆ, I. 2013. Plitvička jezera – desetljeća svjedočenja znanstvenika. *Vijesti Hrvatskoga geološkog društva*, 50, 1, 1–10.
- BUCHWALD, S. 1896. *Die Plitvicer Seen und ihr Vorland*. A. Reinhard's Verlag in Fiume, Fiume.
- BUCZYNSKI, A. 2021. Kuga, kontumaci i karantena: epidemiološke mjere u vojnoj krajini u 18. i 19. stoljeću. *Narodna umjetnost* 58, 1, 191–208.
- CINDRIĆ, J. 2024. *Plitvička jezera kroz razglednice od 1896. do 1940.* Nacionalni park Plitvička jezera.
- ČULINOVIĆ, F. 1958. Plitvička jezera u prošlosti. // *Nacionalni park Plitvička jezera*. / Šafar, J. (ur.). Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 21–48.
- DELIĆ, K. M. 1899. *Plitvička jezera i njihova okolina*. Srpska štamparija, Zagreb.
- FARKAŠ-VUKOTINOVIĆ, L. 1859. Die Plitvica-Seen in der oberen Militärgrenze in Kroatien. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Mathematisch Naturwissenschaftliche Classe 26, 268–276.
- FLATHE, H. T. 1878. Friedrich August II. // *Allgemeine Deutsche Biographie* 7, 790–791. (Online-Version); URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118917218.html#adbcontent>
- FRANIĆ, D. 1910. *Plitvička jezera i njihova okolica*. Zagreb.
- FRAS F. J. 1835. *Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze*. Franz Suppan, Agram.
- FRKOVIĆ, A. 2009. Vaclav Leo Anderle (1859. – 1944.), šumar i ilustrator – utemeljitelj češke lovačke ilustracije. *Šumarski list* 1–2, 629–635.
- GUŠIĆ, B. 1974. Čovjek i zaštita Plitvičkih jezera. // *Plitvička jezera – čovjek i priroda*. / Gušić, B. & Marković, M. (ur.). NP Plitvička jezera, Plitvička Jezera, 71–84.
- HACQUET, B. 1801. *Abbildung und Beschreibung der Südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven*, Leipzig.
- HIETZINGER, C. B. von. 1817. *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums ein Versuch 1*. Carl Gerold, Wien.
- HIRC, D. 1875. Putopisne crtice s gornje Krajine. *Napredak* 10, 148–151.
- HIRC, D. 1897. Plitvička jezera. *Nada* 14, 267–270.
- HIRC, D. 1900. *Lika i Plitvička jezera*. Hartman (Kugli i Deutsch), Zagreb.
- HORVAT, R. 1941. *Lika i Krbava II*. Matica hrvatska, Zagreb.
- IMAMOVIĆ, E. 1999. Historija bosanske vojske, *Art* 7, Sarajevo
- IVANUŠ, M. 2022. *Plitvička jezera – stoljeće izgradnje*. UPI-2M PLUS d.o.o., Zagreb
- J. S. 1896. Die Wasserwunder von Plitvice. *Die Gartenlaube* 48, 811–813.
- KEKEZ, H., SEKULIĆ, P. 2023. Tragom jedne misli Emilija Laszowskog: Krčingrad kao moguće prvobitno sjedište Drežničke županije. *Povijesni prilozi* 64, 53–84.
- KRAPEK, H. 1886. *Slunj, Plitvička jezera*. Universitäts-Buchdruckerei „Styria“, Graz.
- LAURENCIC, G. 1896. *Az ezeréves Magyarország és a milleniumi kiállitás*. Kunosy Vilmos és fia, Budapest.
- MALINAR, H. 2008. *Izvjješće o konzerviranju monoksila s Plitvičkih jezera*. Arhiva Javne ustanove Nacionalni park Plitvička jezera.
- MCLAUGHLIN, D. 2022. Local Publishers of Ottmar Zieher's Philatelic Post Cards. https://stampssa.africa/wp-content/uploads/2022/07/Local-publishers-of-Ottmar-Zieher-philatelic-post-cards_optimize.pdf
- NIKOLIĆ, D. 1978. *Odevanje graničara Vojne krajine u XVIII i XIX stoleću*. Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd.
- PETRIK, M. 1958. Prinosi hidrologiji Plitvica. // *Nacionalni park Plitvička jezera*. / Šafar, J. (ur.). Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 49–171.
- PLEŠE, T. 2010. Krčingradska branič-kula. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 43, 290–292.

- ROKSANDIĆ, D. 1988. *Vojna Hrvatska – La Croatie militaire 1*. Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb.
- SCHMIDT, J. 2000. Franz von Dombay, Austrian Dragoman at the Bosnian Border 1792–1800. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 90, 75–168.
- SCHNEIDER, M. 1971. *Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća*. Povijesni muzej Hrvatske, Katalog muzejskih zbirki V, Zagreb.
- SELJAN, D. 1843. *Zemljopis pokrajina ilirskih*. Tiskara Ljudevita Gaja, Zagreb.
- STANDL, I. 1870. *Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Štamparna Dragutina Albrechta u Zagrebu, Zagreb.
- ŠIROLA, S. 1894. *Na Plitvička jezera!* Tiskara i radionica Kaučuk-štamplija D. Hauptfelda, Karlovac.
- TAUBER, O. 1895. *Die Oesterreichische Armee 1700 – 1867*. Berté, Wien.
- TKALČEVIĆ, A. 1860. *Put na Plitvice*. Tiskara Ljudevita Gaja, Zagreb.
- VLAISAVLJEVIĆ, D. 2014. Franz Jaschke, slikar-dokumentarist. *Speleolog* 62, 102–102.

Mrežni izvori / Online sources

- DRYÁK, Josip. Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2026. Pristupljeno 6. 3. 2026. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/dryak-josip>.
- GORJANOVIĆ KRAMBERGER, Dragutin. Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2026. Pristupljeno 20. 1. 2026. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/7>.
- KIRCHER, ALEXANDER, Istarska enciklopedija (2005), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2026. Pristupljeno 3. 1. 2026. <https://istra.lzmk.hr/clanak/kircher-alexander>.
- LUKŠIĆ, Hugo. Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2026. Pristupljeno 2. 1. 2026. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/luksic-hugo>.

- Slika 17. <https://www.wiener-werkstaette-postkarten.com/de/produkt/litho-plitvicer-seen-ca-1900/#pid=1>
- Slika 22. <https://zagrebi.hr/plitvicka-jezera-neispricana-povijest-3-drustvo-za-uredjenje-plitvickih-jezera-gradi-prvi-hotel-i-zauvijek-mijenja-plitvice/>
- Slika 27. <https://www.darabanth.com/en/auction/448.0/Postcards/Croatia~1500009/Plitvicka-Jezera-Vodopad-Plitvice-Plitvitzer-Seen-Wasserfall-der-Plitviza-Plitvicei-tavak-vi~II2966264/>
- Slika 40. <https://www.mutualart.com/Artwork/Plitvicka-Jezera--Die-Seen-von-Plitvice-/A0AB63C8C02968B7>

Boris Trnski

boris.trnski1@gmail.com; HR – 10 000 Zagreb
Prethodno priopćenje / Preliminary communication
(primljeno / received 2. 10. 2025.)
(prihvaćeno / accepted 5. 11. 2025.)
UDK 355.48-057.36(497.562)“1804/1918“
355.09Tomičić, I.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu
pod međunarodnom licencom
Creative Commons Attribution 4.0

BRAĆA TOMIČIĆ – LIČKI GENERALI AUSTROUGARSKE VOJSKE

The Tomičić Brothers – Lika’s Generals in the Austro-Hungarian Army

Sažetak

Od ukupnog broja hrvatskih generala i admirala u vojsci Habsburške Monarhije između 1804. i 1918. čak jednu četvrtinu čine generali i admirali rodom ili podrijetlom s područja Like. Među njima postoji nekoliko primjera znamenite braće generala i admirala od kojih se ističu braća podmaršali Ivan i Ivan Juraj Tomičić. I oni su svoje generalske činove stekli najviše zahvaljujući uspjesima ostvarenim na bojnopolju, temeljem kojih su odlikovani visokim državnim odličjima koja su im priskrbila plemićke titule. Svoju odanost prema rodnom kraju iskazali su odabirom plemićkih pridjevaka, kao i svojim političkim i znanstveno-istraživačkim angažiranjem nakon umirovljenja. Odanost prema hrvatskoj domovini dokazali su pisanjem životopisa hrvatskih ratnih junaka i njihovim objavljivanjem u časopisu *Prosvjeta* i knjizi o hrvatskim generalima. Sve to im je osiguralo mjesto u čuvenoj knjizi o hrvatskim velikanima *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925*.

Ključne riječi: Lika, Ivan Tomičić, Ivan Juraj Tomičić, hrvatski general, austrougarska vojska.

Summary

Of the total number of Croatian generals and admirals in the Habsburg Monarchy’s army in the period from 1804 to 1918, a quarter were either born in or originated from the Lika region. Among them were several prominent brothers who attained the rank of general or admiral, of whom the brothers Feldmarschall-Leutnants Ivan and Ivan Juraj Tomičić, stand out. They, too, attained their rank of general through battlefield successes and were awarded high state decorations that bestowed noble titles. Loyalty to their home region became evident in their choice of nobiliary particles, as well as in their political and scholarly work upon retirement. Loyalty to the Croatian homeland was also expressed in the authoring of biographies of Croatian military heroes, published in the journal *Prosvjeta* and in a compendium on Croatian generals. These achievements secured them a place in the well-known compendium of Croatian notables, *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925*. (Famous and Meritorious Croats and Noteworthy Figures in Croatian History from 925 to 1925).

Keywords: Lika, Ivan Tomičić, Ivan Juraj Tomičić, Croatian general, Austro-Hungarian Army

Uvod

U radu se istražuju životopisi generala austrougarske vojske Ivana Tomičića, viteza (*Rittera*) od Gorice i Ivana Juraja Tomičića, plemenitog (*Edlera*) od Ričice, kao jedni od brojnih primjera braće generala i admirala vojske Habsburške Monarhije do 1918., koji su rodom ili podrijetlom s područja Like. Na njihovom primjeru potvrđuje se način stjecanja najviših vojnih činova kod hrvatskih časnika i njihov odnos prema rodnom kraju i hrvatskoj domovini. Njihovi životopisi izrađeni su u najvećoj mjeri temeljem raščlambe austrijskih (državni arhiv, časopisi i tisak) izvora. Osim toga, u radu se ukratko analizira pojava braće generala i admirala s područja Like. Kao glavni dio rada analiziraju se obiteljske prilike te vojne i političko-spisateljske karijere generala Ivana i Ivana Juraja Tomičića.

Braća generali i admirali habsburške vojske s područja Like

Sukladno rezultatima najnovijih istraživanja može se ustvrditi da je broj generala i admirala od 1804. do 1918. s tadašnjega hrvatskog ozemlja bio oko 400, što je približno 10 % od njihovoga ukupnog broja (Trnski, 2024: 136) na području Habsburške Monarhije. Na području Like do 1918. rođeno je preko 80 generala i admirala, a s njega vuče podrijetlo još njih dvadesetak (Trnski, 2024: 43). To je oko jedne četvrtine ukupnog broja generala i admirala s hrvatskog ozemlja do 1918.

Vojna služba je na velikom dijelu hrvatskog područja, a posebice na ličkom području, kao dijelu Vojne granice (krajine), bila tradicija i glavno zanimanje što dokazuje niz primjera ličkih časničkih obitelji. Tako primjerice, tijekom 18. i početkom 19. stoljeća, u samo dva naraštaja, obitelj Knežević iz Gračaca dala je osam časnika, od kojih su čak petorica postali generali (Brnardić, 2007: 289) i to otac Martin i njegova četiri sina: Vinko, Petar, Juraj i Ivan Karlo.

Vjerojatno najpoznatija braća ličkih generala bili su Josip i Franjo Filipović (Wurzbach, 1870: 210) podrijetlom iz Filipovića kraj Pazarišta, koji su

se istaknuli kao glavni provoditelji zaposjedanja Bosne i Hercegovine (1878.). Josip je bio glavni zapovjednik pohoda¹, dok je Franjo bio zapovjednik Glavnog zapovjedništva za Hrvatsku i Slavoniju², dakle zapovjednik hrvatske vojske koja je sudjelovala u pohodu. Obojica su stekli najviši generalski čin koji su mogli steći časnici neaustrijskog podrijetla, čin generala topništva (*Feldzeugmeister*).

Odmah uz braću Filipović nalaze se braća Maksimilijan i Viktor Njegovan, podrijetlom iz okolice Gospića. Maksimilijan je u činu admirala (*Admiral*) obnašao dužnost zapovjednika austrougarske ratne mornarice tijekom Prvoga svjetskog rata³ (od travnja 1917. do ožujka 1918.), dok je njegov brat Viktor kao zapovjednik 35. pješačke divizije⁴ bio ranjen u kolovozu 1914. u Galiciji, a stekao je čin generala pješaštva (*General der Infanterie*).

Vrlo značajni generali bili su braća Franjo-sin i Dragutin Vlašić, sinovi omiljenoga hrvatskog generala i bana Franje Vlašića-oca (Wurzbach, 1885: 106), koji vuku podrijetlo iz Brinja. Franjo-sin je u činu generala topništva od 1883. obnašao dužnost zapovjednika 10. korpusa, ujedno zapovjednika Moravske, sa sjedištem u Brnu.⁵ Njegov brat Dragutin je od 1883. u činu podmaršala (*Feldmarschall-Leutnant*) obnašao dužnost zapovjednika konjaničke divizije u Lavovu (Ukrajina).⁶

Također vrlo važna su i braća Vilim te Viktor Klobučar, podrijetlom iz Kosinja. Vilim je u činu generala konjaništva (*General der Kavallerie*) od 1905.

- 1 Philippovich von Philippsberg, Josef Frh. (1819–1889), Feldzeugmeister. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Philippovich-Philippsberg_Josef_1819_1889.xml (18. 9. 2025.)
- 2 Philippovich von Philippsberg, Franz Frh. (1820–1903), Feldzeugmeister. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Philippovich-Philippsberg_Franz_1820_1903.xml (18. 9. 2025.)
- 3 Njegovan, Maximilian (1858–1930), Admiral. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_N/Njegovan_Maximilian_1858_1930.xml (18. 9. 2025.)
- 4 Njegovan, Viktor von (1860–1925), Feldmarschalleutnant. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_N/Njegovan_Viktor_1860_1925.xml (18. 9. 2025.)
- 5 Kleine Chronik, *Wiener Zeitung*, 1883., 97., Wien, 2.
- 6 Notizen, *Militär-Zeitung*, 1883., 84., Wien, 674.

Introduction

This paper examines the biographies of the Austro-Hungarian generals Ivan Tomičić, Knight of Gorica (Ritter von Gorica), and Ivan Juraj Tomičić, Nobleman of Ričice (Edler von Ričice), as some of the many examples of brothers who attained the rank of general or admiral in the army of the Habsburg Monarchy before 1918, and either born in or originated from the Lika region. Their path to ranks shows how Croatian officers attained the highest military ranks, as well as their relationship to their native region and the Croatian homeland. Their biographies have been compiled primarily from an analysis of Austrian sources (state archives, journals, and the press). The paper briefly elaborates on the phenomenon of brothers holding the ranks of general and admiral from the Lika region. The main section of the study focuses on the family background, including the military, political and literary careers of Generals Ivan and Ivan Juraj Tomičić.

Brother generals and admirals of the Hapsburg Army from the Lika region

Based on the most recent research, the number of generals and admirals from the territory of present-day Croatia between 1804 and 1918 was approximately 400, or about 10 % of the total number within the Habsburg Monarchy (Trnski, 2024, p. 136). In all, at least 80 generals and admirals were born in the Lika region by 1918, while the origins of another twenty or so can be traced to it (Trnski, 2024, p. 43). This meant that about one quarter of the total number of generals and admirals were from Croatia up to 1918.

Military service was a tradition and the main occupation in many areas of Croatian territory, particularly in the Lika region, which was part of the Military Frontier (Vojna granica- krajine), as is evident by numerous examples of Lika officer families. For instance, during the eighteenth and early nineteenth centuries, in only two generations,

the Knežević family from Gračac provided eight officers, five of whom became generals (Brnardić, 2007, p. 289): the father Martin and his four sons, Vinko, Petar, Juraj, and Ivan Karlo.

The best-known brothers among the Lika generals were probably Josip and Franjo Filipović (Wurzbach, 1870, p. 210), who came from Filipovići near Pazarište and distinguished themselves as the main executors of the occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878. Josip served as the commander-in-chief of the campaign,¹ while Franjo held the position of commander of the High Command for Croatia and Slavonia,² meaning the commander of the Croatian army participating in the campaign. Both attained the highest general rank available to officers of non-Austrian origin, that of General of Artillery (Feldzeugmeister).

Standing alongside the Filipović brothers were Maksimilijan and Viktor Njegovan, originally from the Gospić area. Holding the rank of admiral, Maksimilijan served as commander of the Austro-Hungarian Navy during the First World War³ (from April 1917 to March 1918), while his brother Viktor, as commander of the 35th Infantry Division,⁴ was wounded in Galicia in August 1914 and attained the rank of General of Infantry (General der Infanterie).

Highly prominent generals were also the brothers Franjo Vlašić (son) and Dragutin Vlašić, sons of the distinguished Croatian general and Ban Franjo Vlašić (father) (Wurzbach, 1885, p. 106), who originated from Brinje.⁵ From 1883, Franjo (son),

1 Philippovich von Philippsberg, Josef Frh. (1819–1889), Feldzeugmeister. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Philippovich-Philippsberg_Josef_1819_1889.xml (accessed 18 September 2025)

2 Philippovich von Philippsberg, Franz Frh. (1820–1903), Feldzeugmeister. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Philippovich-Philippsberg_Franz_1820_1903.xml (accessed 18 September 2025)

3 Njegovan, Maximilian (1858–1930), Admiral. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_N/Njegovan_Maximilian_1858_1930.xml (accessed 18 September 2025)

4 Njegovan, Viktor von (1860–1925), Feldmarschalleutnant. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_N/Njegovan_Viktor_1860_1925.xml (accessed 18 September 2025)

5 Kleine Chronik, *Wiener Zeitung*, 1883, 97, Wien, 2.

Slika 1. Podmaršal Ivan Tomičić vitez od Gorice
Figure 1. Feldmarschall-Leutnant Ivan Tomičić,
Ritter von Gorica

obnašao dužnost zapovjednika Kraljevskoga ugarskog domobranstva u Budimpešti.⁷ Njegov brat Viktor je u činu generala topništva od 1902. obnašao dužnost zamjenika zapovjednika Kraljevskoga ugarskog domobranstva.⁸

Značajna su i braća Ivan i Emil Grivičić,⁹ podrijetlom iz Perušića. Ivan je prigodom umirovljenja stekao čin generala pješaštva, a u činu podmaršala od 1905. obnašao je dužnost zapovjednika 7. pješačke divizije u Osijeku.¹⁰ Njegov brat Emil je od 1904. u činu general-bojnika (*Generalmajor*) obnašao dužnost zapovjednika 30. pješačke brigade u Miškolcu (Mađarska).¹¹

Treba spomenuti i braću Ivana i Lazara Cvitkovića. Ivan je rođen u Gračacu, a u činu podmaršala

od 1906. obnašao je dužnost zapovjednika 27. pješačke divizije u Košicama (Slovačka).¹² Njegov brat Lazar je rođen u Svetom Roku, a u činu podmaršala službovao je od 1911. u zapovjedništvu 9. korpusa u Josefovu (Češka).¹³

Na kraju, no ne manje važni su braća Đuro i Stjepan Babić. Đuro je u činu podmaršala¹⁴ od 1888. obnašao dužnost zamjenika zapovjednika 4. korpusa u Budimpešti. Njegov brat Stjepan je nakon umirovljenja promaknut u počasni čin generala pješaštva, a u činu podmaršala od 1898. obnašao je dužnost zapovjednika 3. pješačke divizije¹⁵ u Linzu (Austrija).

Ivan Tomičić, podmaršal i vitez od Gorice

Obiteljske prilike

Ivan Tomičić, podmaršal i vitez od Gorice (Slika 1.), koji se u austrijskim izvorima spominje pod nazivom *Tomičić von Gorica, Johann Ritter* (Schmidt-Brentano, 2007: 188), rođen je 7. lipnja 1835. u Razbojinama kraj Ričica. Potječe iz graničarske časničke obitelji bunjevačkog podrijetla, čiji su se preci koncem 17. stoljeća doselili iz Mrzlog Dola kraj Senja na poziv popa Marka Mesića, koji je 1691. oslobodio Liku od Osmanlija i osnovao Ričice.

Sin je časnika austrijske vojske (Gerba, 1908: 40) Juraja „Juce“ Tomičića i Ivke „Ike“ Tomičić te brat podmaršala Ivana Juraja Tomičića, plemenitog od Ričice i poručnika austrougarske vojske Polde (Leopolda) Tomičića, koji je poginuo u dobi od 28 godina. Njegov brat Polde i kasnije preminula majka Ika sahranjeni su iza župne crkve sv. Marije Magdalene u Ričicama gdje se i danas vide skromni

7 FML Klobucar. Der neue ungarische Landwehr-Oberkommandant. *Die Zeit*, 1905., 1009., Wien, 2.

8 Personalnachrichten. *Deutsches Volksblatt*, 1902., 4972., Wien, 6.

9 Johann von Grivičić. <https://www.geni.com/people/Johann-von-Grivičić/6000000025537131800> (18. 9. 2025.)

10 Armee und Marine. *Sport und Salon*, 1905., 30., Wien, 5.

11 Das November-Avancement. *Neues Wiener Tagblatt*, 1904., 302., Wien, 9.

12 Aus dem Verordnungsblatte für das k. und k. Heer. *Neue Freie Presse*, 1906., 15152., Wien, 26.

13 Aus Heer und Marine. *Reichspost*, 1911., 147., Wien, 8.

14 Das November-Avancement. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1888., 252., Wien, 19.

15 Aus der Armeeverordnungsblatte. *Neues Wiener Journal*, 1898., 1639., Wien, 3.

holding the rank of General of Artillery, served as commander of the 10th Corps and at the same time as commander of Moravia, with headquarters in Brno. His brother Dragutin, holding the rank of Feldmarschall-Leutnant, served as commander of a cavalry division in Lviv (Ukraine) from 1883.⁶

Also important were the brothers Vilim and Viktor Klobučar, who came from Kosiinj. From 1905, Vilim, with the rank of General of Cavalry (General der Kavallerie), served as commander of the Royal Hungarian Army (Honvéd) in Budapest.⁷ His brother Viktor, holding the rank of General of Artillery, served as deputy commander of the Royal Hungarian Army (Honvéd) from 1902.⁸

Also worth mentioning are the brothers Ivan and Emil Grivičić,⁹ who came from Perušić. Upon retiring, Ivan attained the rank of General of Infantry, and from 1905, as Feldmarschall-Leutnant, served as commander of the 7th Infantry Division in Osijek.¹⁰ His brother Emil, with the rank of Major General (Generalmajor), held the post of commander of the 30th Infantry Brigade in Miskolc (Hungary) from 1904.¹¹

The brothers Ivan and Lazar Cvitković should also be noted. Ivan was born in Gračac and, from 1906, in the rank of Feldmarschall-Leutnant, served as commander of the 27th Infantry Division in Košice (Slovakia).¹² His brother Lazar was born in Sveti Rok and, from 1911, likewise holding the rank of Feldmarschall-Leutnant, commanded the 9th Corps in Josefov (Czechia).¹³

Finally, though no less important, were the brothers Đuro and Stjepan Babić. From 1888, Đuro, as Feldmarschall-Leutnant,¹⁴ was the deputy commander of the 4th Corps in Budapest. His brother Stjepan was promoted to the honorary rank of General of Infantry upon retirement, and from 1898, as Feldmarschall-Leutnant, was commander of the 3rd Infantry Division¹⁵ in Linz (Austria).

Ivan Tomičić, Feldmarschall-Leutnant and Ritter von Gorica

Family Background

Ivan Tomičić, Feldmarschall-Leutnant and Ritter von Gorica (Figure 1), referred to in Austrian sources as Tomičić von Gorica, Johann Ritter (Schmidt-Brentano, 2007, p. 188), was born on 7 June 1835 in Razbojine near Ričice. He came from a Military Frontier officer family in the Bunjevac area, whose ancestors migrated at the end of the seventeenth century from Mrzli Dol near Senj, at the invitation of the priest Marko Mesić, who in 1691 liberated Lika from Ottoman rule and founded Ričice.

He was the son of the Austrian army officer (Gerba, 1908, p. 40) Juraj “Juce” Tomičić and Ivka “Ika” Tomičić, and the brother of Feldmarschall-Leutnant Ivan Juraj Tomičić, Nobleman of Ričice, and of Austro-Hungarian army lieutenant Polde (Leopold) Tomičić, who was killed at the age of twenty-eight. His brother Polde and his mother Ika, who died later, were buried behind the parish church of St Mary Magdalene in Ričice, where simple gravestones, damaged during church renovations, are still visible today.¹⁶

Ivan Tomičić, Feldmarschall-Leutnant and Nobleman from Gorica (Ritter von Gorica), married Edla Klotilda Marija Luzia Simić, thirteen years

6 Notizen, *Militär-Zeitung*, 1883, 84, Wien, 674.

7 FML Klobučar. Der neue ungarische Landwehr-Oberkommandant. *Die Zeit*, 1905, 1009, Wien, 2.

8 Personalnachrichten. *Deutsches Volksblatt*, 1902, 4972, Wien, 6.

9 Johann von Grivičić. <https://www.geni.com/people/Johann-von-Grivičić/6000000025537131800> (accessed 18 September 2025)

10 Armee und Marine. *Sport und Salon*, 1905, 30, Wien, 5.

11 Das November-Avancement. *Neues Wiener Tagblatt*, 1904, 302, Wien, 9.

12 Aus dem Verordnungsblatte für das k. und k. Heer. *Neue Freie Presse*, 1906, 15152, Wien, 26.

13 Aus Heer und Marine. *Reichspost*, 1911, 147, Wien, 8.

14 Das November-Avancement. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1888, 252, Wien, 19.

15 Aus der Armeeverordnungsblatte. *Neues Wiener Journal*, 1898, 1639, Wien, 3.

16 Ričički podmaršali. https://www.licke-novine.hr/ljudi_18/ljudi_18.html (accessed 23 September 2025)

nadgrobnim spomenicima koji su oštećeni prilikom obnove crkve.¹⁶

Ivan Tomičić, podmaršal i vitez od Gorice bio je oženjen za 13 godina mlađu Edlu Klotildu Mariju Luziju Simić, plemenitu od Majdangrada,¹⁷ kćerku general-bojnika austrougarske vojske Petra Simića, plemenitog od Majdangrada, rođenog u Ličkom Lešću kraj Otočca.

Vojna i spisateljska karijera

Vojnu karijeru započeo je kao kadet u Pješačkoj kadetskoj školi u Grazu, koju je završio 1852.,¹⁸ nakon čega je promaknut u čin poručnika (*Leutnant*) i raspoređen u 9. pješačku pukovnicu u Stryju (Ukrajina). U toj postrojbi 1857. promaknut je u čin natporučnika (*Oberleutnant*).¹⁹

Njegova pukovnica je u sastavu divizije pod zapovjedništvom podmaršala Đure Jelačića 1859. sudjelovala u Drugom ratu za nezavisnost Italije (1859. – 1861.). Posebice se istaknuo u bitkama kod Turbiga (3. lipnja 1859.) i kod Magente (4. lipnja 1859.), u kojoj je bio lakše ranjen i zarobljen od francuske vojske te zatočen u Bloisu (Francuska). Za postignuća iskazana na bojnom polju 11. srpnja 1859. pohvaljen je od cara.²⁰ Nakon povratka iz zarobljeništva vraćen je u matičnu postrojbu, u kojoj je 1. studenog 1863. promaknut u čin satnika II. klase (*Hauptmann II. Classe*) i premješten u Ličku graničarsku pukovnicu u Gospiću.²¹ U sastavu te pukovnije borio se protiv razbojničkih bandi u Dalmaciji i Bosni. U čin satnika I. klase (*Hauptmann I. Classe*) promaknut je 1. svibnja 1866.²² Tijekom 1866. djelovao je u južnoj Dalmaciji, gdje je domaće

Slika 2. Red željezne krune III. klase s ratnom dekoracijom.

Figure 2. Order of the Iron Crown, Third Class with War Decoration.

stanovništvo organizirao u oružane postrojbe koje su pomagale regularnoj vojsci u suzbijanju razbojništva, tzv. „Narodnu milicu“, nakon čega je upućen u kratku diplomatsku misiju u Crnu Goru (Laszowski ur., 1925: 265). „U znak priznanja za zasluge u suzbijanju razbojništva u dijelu Vojne granice“ 1. svibnja 1871. pohvaljen je od cara.²³ Tijekom 1872. operativno je obnašao dužnost zapovjednika bojne u Gospiću iz sastava Ličke graničarske pukovnije (Laszowski ur., 1925: 265).

Zbog razvojačenja Vojne granice (krajine) i ukidanja graničarskih pukovnica, u činu satnika I. klase 1. kolovoza 1873. premješten je u 80. pješačku pukovnicu u Złoczówu (Ukrajina).²⁴ U toj postrojbi 1. studenog 1875. promaknut je u čin bojnika (*Major*), nakon čega je premješten u 68. pješačku pukovnicu u Szolnoku (Mađarska)²⁵, u čijem sastavu je sudjelovao u operaciji zaposjedanja Bosne i Hercegovine (1878.). Tu se posebice istaknuo te je kratko vrijeme bio zapovjednik zbornog mjesta (garnizona) u Višegradu (Laszowski ur., 1925: 265). Za uspjehe postignute na bojnom polju 10. prosinca 1878.

16 Ričički podmaršali. https://www.licke-novine.hr/ljudi_18/ljudi_18.html (23. 9. 2025.)

17 Edle Klotilda Maria Luzia Simić von Majdangrad. <https://www.geni.com/people/Edle-Klotilda-Maria-Luzia-Simic-von-Majdangrad/6000000084571829784> (23. 9. 2025.)

18 Tomičić, Ivan. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tomicic-ivan-1835-1909> (23. 9. 2025.)

19 Isto.

20 Amtlicher Theil. *Salzburger Zeitung*, 1859., 154., Salzburg, 1.

21 Personal-Nachrichten. *Militär-Zeitung*, 1863., 87., Wien, 879.

22 Tagesneuigkeiten. *Neues Fremden-Blatt*, 1866., 113., Wien, 2.

23 Veränderungen in der k. k. Armee. *Fremden-Blatt*, 1871., 122., Wien, 11.

24 Verordnungen des k. k. Reichs-Kriegsministeriums. *Die Zeit*, 1873., 230., Wien, 5.

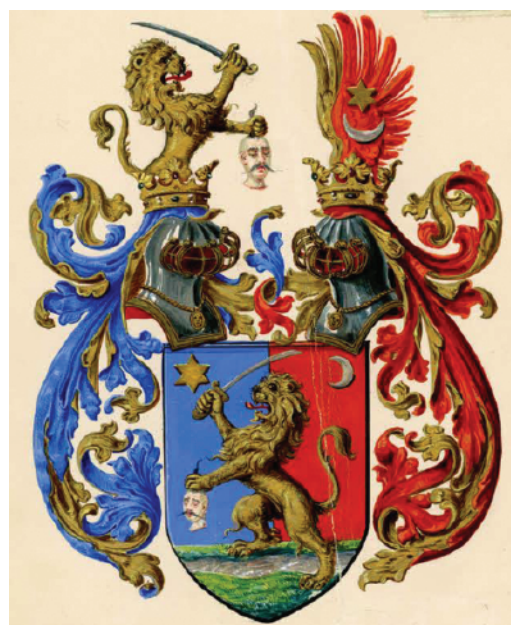
25 Amtlicher Theil. *Wiener Zeitung*, 1875., 247., Wien, 308.

his junior, Edle von Majdangrad,¹⁷ the daughter of Austro-Hungarian Major General Petar Simić, Edler von Majdangrad, who was born in Ličko Lešće near Otočac.

Military and Literary Career

He began his military career as a cadet at the Infantry Cadet School in Graz, graduating in 1852,¹⁸ after which he was commissioned as a lieutenant (Leutnant) and assigned to the 9th Infantry Regiment in Stryi (Ukraine). In this unit, he was later promoted to first lieutenant (Oberleutnant) in 1857.¹⁹

In 1859, his regiment, as part of a division under the command of Feldmarschall-Leutnant Đuro Jelačić, took part in the Second Italian War of Independence (1859–1861). He distinguished himself particularly in the battles of Turbigo (3 June 1859) and Magenta (4 June 1859); in the latter, he was slightly wounded, captured by French forces, and subsequently held in captivity in Blois (France). In recognition of his achievements on the battlefield, he was commended by the emperor on 11 July 1859.²⁰ After returning from captivity, he was reassigned to his parent unit, and on 1 November 1863, promoted to the rank of captain, second class (Hauptmann II. Classe), and transferred to the Lika Border Regiment in Gospić.²¹ As part of this regiment, he fought against brigand bands in Dalmatia and Bosnia. He was promoted to captain, first class (Hauptmann I. Classe) on 1 May 1866.²² During 1866, he operated in southern Dalmatia, where he organized the local population into armed units that assisted the regular army in

Slika 3. Viteški grb Ivana Tomičića

Figure 3. Coat of arms of Ivan Tomičić

suppressing brigandage, the so-called “Narodna milicija” (People’s Militia), after which he was sent on a short diplomatic mission to Montenegro (Laszowski, ed., 1925, p. 265). “In recognition of his merits in suppressing brigandage in a section of the Military Frontier,” he was again commended by the emperor on 1 May 1871.²³ In 1872, he performed the operational duties of battalion commander in Gospić in the Lika Border Regiment (Laszowski, ed., 1925, p. 265).

As a result of the demilitarization of the Military Frontier (Vojna granica – krajina) and the abolition of the Border regiments, holding the rank of captain, first class, he was transferred to the 80th Infantry Regiment in Złoczów (Ukraine) on 1 August 1873.²⁴ Within this unit, he was promoted to the rank of major (Major) on 1 November 1875, after which he was reassigned to the 68th Infantry Regiment in

17 Edle Klotilda Maria Luzia Simić von Majdangrad. <https://www.geni.com/people/Edle-Klotilda-Maria-Luzia-Simić-von-Majdangrad/6000000084571829784> (accessed 23 September 2025)

18 Tomičić, Ivan. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tomicic-ivan-1835-1909> (accessed 23 September 2025)

19 Ibid.

20 Amtlicher Theil. *Salzburger Zeitung*, 1859, 154, Salzburg, 1.

21 Personal-Nachrichten. *Militär-Zeitung*, 1863, 87, Wien, 879.

22 Tagesneuigkeiten. *Neues Fremden-Blatt*, 1866, 113, Wien, 2.

23 Veränderungen in der k. k. Armee. *Fremden-Blatt*, 1871, 122, Wien, 11.

24 Verordnungen des k. k. Reichs-Kriegsministeriums. *Die Zeit*, 1873, 230, Wien, 5.

Slika 4. Zapovjednički križ Reda Franje Josipa
Figure 4. Commander's Cross of the Order of Franz Joseph

Slika 5. Francuski Zapovjednički križ Reda legije časti
Figure 5. French Commander's Cross of the Legion of Honour

Slika 6. Dio članka Ivana Tomičića o hrvatskim vojskovođama u austrijskom časopisu.
Figure 6. Excerpt from Ivan Tomičić's article on Croatian military leaders in an Austrian journal.

odlikovan je Redom željezne krune III. klase s ratnom dekoracijom (*der Orden der Eisernen Krone III. Classe mit der Kriegsdekoration*) (Slika 2.),²⁶ temeljem čega je 6. lipnja 1879. stekao titulu austrijskog

viteza s pridjevkom „von Gorica“²⁷ s pravom na grb (Slika 3.).

Dana 2. travnja 1880. imenovan je za člana Dragovoljne medicinske službe njemačkoga rimokatoličkog vjerskog „Reda teutonskih vitezova doma svete Marije Jeruzalemske“.²⁸ U čin dopukovnika (*Oberstleutnant*) promaknut je 1. svibnja 1881., kada je i premješten u 78. pješačku pukovnicu u Osijeku.²⁹ U toj postrojbi službovao je četiri godine, nakon čega je 1. svibnja 1885. promaknut u čin pukovnika (*Oberst*) i imenovan za zapovjednika oružničkog korpusa u Bosni i Hercegovini sa sjedištem u Sarajevu.³⁰ Za uspješno obnašanje te zahtjevne dužnosti 8. siječnja 1889. odlikovan je Zapovjedničkim križem Reda Franje Josipa³¹ (*das Comthur-Kreuz des Franz Joseph-Ordens*) (Slika 4.). Dana 8. travnja 1890. imenovan je za zapovjednika 7. brdske brigade u Sarajevu.³² Na toj dužnosti 1. svibnja 1891. promaknut je u čin general-bojnika (*Generalmajor*).³³

26 Tagesneuigkeiten. *Pester Lloyd*, 1878., 284., Budapest, 7.

27 Tomić, Johann. <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4318200> (24. 9. 2025.)

28 Armee-Nachrichten. *Militär-Zeitung*, 1880., 25., Wien, 206.

29 Das Mai-Avancement. *Neue Freie Presse*, 1881., 5984., Wien, 4.

30 Amtlicher Theil. *Wiener Zeitung*, 1885., 96., Wien, 2.

31 Personalien. *Militär-Zeitung*, 1889., 4., Wien, 28.

32 Tages-Neuigkeiten. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1890., 81., Wien, 3.

33 Das Mai-Avancement. *Prager Tagblatt*, 1891., 117., Prag, 2.

Slika 7. Naslovnica knjige o hrvatskim generalima čiji je koautor Ivan Tomičić.

Figure 7. Title page of the book on Croatian generals co-authored by Ivan Tomičić.

Szolnok (Hungary),²⁵ within which he took part in the occupation of Bosnia and Herzegovina (1878). There for a short time, he served as commander of the muster station (garrison) in Višegrad and distinguished himself (Laszowski, ed., 1925, p. 265). For his achievements on the battlefield, he was awarded, on 10 December 1878, the Order of the Iron Crown, Third Class with War Decoration (der Orden der Eisernen Krone III. Classe mit der Kriegsdekoration) (Figure 2),²⁶ on the basis of which he was granted, on 6 June 1879, the title of Austrian Ritter with the nobiliary particle “von Gorica”²⁷ and the right to a coat of arms (Figure 3).

On 2 April 1880, he was appointed a member of the Voluntary Medical Service of the German Roman Catholic religious order, the Order of the Teutonic Knights of St. Mary’s Hospital in Jerusalem.²⁸ He was promoted to lieutenant colonel (Oberstleutnant) on 1 May 1881, at which time he was also transferred to the 78th Infantry

Regiment in Osijek.²⁹ He served in this unit for four years, after which he was promoted to the rank of colonel (Oberst) on 1 May 1885 and appointed commander of the gendarmerie corps in Bosnia and Herzegovina, headquartered in Sarajevo.³⁰ For the successful undertaking of this demanding duty, he was awarded, on 8 January 1889, the Commander’s Cross of the Order of Franz Joseph³¹ (das Comthur-Kreuz des Franz Joseph-Ordens) (Figure 4). On 8 April 1890, he was appointed commander of the 7th Mountain Brigade in Sarajevo.³² While holding this post, he was promoted to Major General (Generalmajor) on 1 May 1891.³³ With this rank and in the same position, he was awarded the French Commander’s Cross of the Legion of Honor (Commandeur de la Légion d’honneur) on 10 January 1894 (Figure 5).³⁴

He was retired at his own request as commander of the 7th Mountain Brigade on 1 November 1894 and was then promoted to the honorary rank

25 Amtlicher Theil. *Wiener Zeitung*, 1875, 247, Wien, 308.

26 Tagesneuigkeiten. *Pester Lloyd*, 1878, 284, Budapest, 7.

27 Tomičić, Johann. <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4318200> (accessed 24 September 2025)

28 Armee-Nachrichten. *Militär-Zeitung*, 1880, 25, Wien, 206.

29 Das Mai-Avancement. *Neue Freie Presse*, 1881, 5984, Wien, 4.

30 Amtlicher Theil. *Wiener Zeitung*, 1885, 96, Wien, 2.

31 Personalien. *Militär-Zeitung*, 1889, 4, Wien, 28.

32 Tages-Neuigkeiten. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1890, 81, Wien, 3.

33 Das Mai-Avancement. *Prager Tagblatt*, 1891, 117, Prag, 2.

34 Fremde Orden. *Die Presse*, 1894, 8, Wien, 9.

U tom činu i na istoj dužnosti 10. siječnja 1894. odlikovan je francuskim Zapovjedničkim križem Reda legije časti (*Commandeur de la Légion d'honneur*) (Slika 5.).³⁴

Na dužnosti zapovjednika 7. brdske brigade i na osobni zahtjev umirovljen je 1. studenog 1894., kada je i promaknut u počasni čin podmaršala (*Feldmarschall-Leutnant*) te za uspješnu vojnu karijeru pohvaljen od cara.³⁵ Kada je službovao u Sarajevu bio je poštovan od svih slojeva pučanstva, za što je 12. studenog 1894. proglašen za počasnog građanina Sarajeva. Budući da je dugo vremena službovao u Bosni i Hercegovini zbog zasluga je proglašen i za počasnog građanina Tuzle, Višegrada, Bihaća, Zvornika, Cazina i Bosanskog Šamca.³⁶ Osim spomenutim odličjima odlikovan je i Zlatnom medaljom za vojne zasluge, Srebrnom medaljom za vojne zasluge, Ratnom medaljom, Časničkim križem za dugotrajnu službu II. klase i Jubilarnom medaljom za oružane snage.³⁷ Nakon umirovljenja u Beču se bavio istraživanjem hrvatskih časnika i junaka, želeći prikazati njihova junačka djela cijelom svijetu (Gerba, 1908: 39). Tijekom 1907. i 1908. objavljivao je stručne članke o hrvatskim vojskovođama u austrijskom časopisu *Wiener Bilder* (Slika 6.).³⁸

Zajedno s bratom, podmaršalom Ivanom Jurajem Tomičićem, pisao je životopise hrvatskih ratnih junaka koje je na hrvatskom jeziku objavljivao u *Prosvjeti: listu za zabavu, znanost i umjetnost*,³⁹ a bio je i član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Laszowski ur., 1925: 265). Godine 1908. izdao je knjigu *Ogledalo junaštva* koja je, uz ostale njegove stručne članke, u velikoj mjeri korištena u pisanju knjige *Za kralja i dom – slike, životopisi i crtice 230 hrvatskih generala* (Gerba, 1908:

39), zbog čega se uz podmaršala Radeta Gerbu, tadašnjeg zapovjednika 13. korpusa u Zagrebu, navodi kao njezin koautor (Slika 7.).

Posljednje godine života proveo je u Beču, gdje je obnašao dužnost zamjenika predsjednika Udruge umirovljenih časnika i vojnih službenika.⁴⁰ Nakon duge i teške bolesti umro je 21. svibnja 1909. (Schmidt-Brentano, 2007: 188) u svom stanu u Beču. Uz tradicionalne vojne počasti, nazočnost članova obitelji te vojnog vrha, predvođenog glavnim inspektorom generalom Eugenom Alborijem te hrvatskim generalima i to ravnateljem Ratnog arhiva u Beču, generalom Emilom Vojnovićem i zapovjednikom austrougarskog oružništva, generalom Mijom Tišljarem, pokopan je na Središnjem groblju u Beču.⁴¹

Pripadao je skupini iznimnih Hrvata, zbog čega je osigurao mjesto u knjizi o hrvatskim velikanima *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925*, u kojoj piše da je „volio Hrvatsku i uvijek volio govoriti hrvatski te ljubio puk i pomagao ga.“ (Laszowski ur., 1925: 265).

Ivan Juraj Tomičić, podmaršal i plemeniti od Ričice

Obiteljske prilike

Ivan Juraj Tomičić, podmaršal i plemeniti od Ričice (Slika 8.), koji se u austrijskim izvorima spominje pod nazivom *Tomičić von Ričice, Georg* (Schmidt-Brentano, 2007: 188), rođen je 30. listopada 1843. u Razbojinama kraj Ričice. Potječe iz graničarske časničke obitelji, bunjevačkog podrijetla.⁴² Sin je časnika austrijske vojske (Gerba, 1908: 40) Juraja „Juce“ Tomičića i Ivke „Ike“ Tomičić te mlađi brat podmaršala Ivana Tomičića, viteza od Gorice i stariji brat poručnika austrougarske vojske Polde

34 Fremde Orden. *Die Presse*, 1894., 8., Wien, 9.

35 Tagesneuigkeiten. *Tages-Post*, 1894., 241., Linz, 2.

36 Neueste Nachrichten. *Sarajevoer Tagblatt*, 1909., 134., Sarajevo, 5.

37 Tagesbericht. *Reichspost*, 1909., 141., Wien, 4.

38 Der Heldenspiegel Kroatiens. *Wiener Bilder*, 1907., 38., Wien, 7.

39 Tomičić, Ivan. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tomicic-ivan-1835-1909> (24. 9. 2025.)

40 Sterbefall. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1909., 117., Wien, 9.

41 Kleine Chronik. *Wiener Zeitung*, 1909., 118., Wien, 6.

42 Ričički podmaršali. https://www.licke-novine.hr/ljudi_18/ljudi_18.html (25. 9. 2025.)

of Feldmarschall-Leutnant and commended by the emperor for his successful military career.³⁵ While serving in Sarajevo, the entire population respected him, and on account of which he was proclaimed an honorary citizen of Sarajevo on 12 November 1894. Given his long service in Bosnia and Herzegovina, he was also granted honorary citizenship of Tuzla, Višegrad, Bihać, Zvornik, Cazin, and Bosanski Šamac in recognition of his merits.³⁶

In addition to the mentioned decorations, he was also awarded the Gold Military Merit Medal, the Silver Military Merit Medal, the War Medal, the Officer's Cross for Long Service, Second Class, and the Jubilee Medal for the Armed Forces.³⁷ After retiring, in Vienna, he began researching Croatian officers and military heroes, with the intention of making their heroic deeds known to the wider world (Gerba, 1908, p. 39). During 1907 and 1908, he published scholarly articles on Croatian military leaders in the Austrian journal *Wiener Bilder* (Figure 7).³⁸

Alongside his brother, Feldmarschall-Leutnant Ivan Juraj Tomičić, he authored biographies of Croatian war heroes and published them in Croatian in *Prosvjeta: list za zabavu, znanost i umjetnost* (Prosvjeta: a journal for entertainment, science, and the arts),³⁹ while also a member of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts (Laszowski, ed., 1925, p. 265). In 1908, he published the book *Ogledalo junaštva* (Mirror of Heroism), which, along with his other scholarly articles, was extensively used in writing the book *Za kralja i dom – slike, životopisi i crtice 230 hrvatskih generala* (For King and Homeland – Portraits, Biographies and Sketches of 230 Croatian Generals) (Gerba, 1908, p. 39), and in which he is listed, alongside

Feldmarschall-Leutnant Rade Gerba, then commander of the 13th Corps in Zagreb, as the co-author (Figure 6).

He spent his last years in Vienna, acting as vice president of the Association of Retired Officers and Military Officials.⁴⁰ He died on 21 May 1909 after a long and serious illness (Schmidt-Brentano, 2007, p. 188) in his apartment in Vienna. With the usual traditional military honors, in the presence of family members and the military leadership, headed by Inspector General Eugen Albori and Croatian generals, specifically the director of the War Archive in Vienna, General Emil Vojnović, and the commander of the Austro-Hungarian gendarmerie, General Mijo Tišljar, he was buried at the Vienna Central Cemetery.⁴¹

He belonged to the group of exceptional Croats, securing him a place in the compendium *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925* (Famous and Meritorious Croats and Noteworthy Figures in Croatian History from 925 to 1925), where it says he “loved Croatia and always liked to speak Croatian, and cherished and assisted the common people” (Laszowski, ed., 1925, p. 265).

Ivan Juraj Tomičić, Feldmarschall-Leutnant and Edler von Ričice

Family Background

Ivan Juraj Tomičić, Feldmarschall-Leutnant and Edler von Ričice (Figure 8), referred to in Austrian sources as Tomičić von Ričice, Georg (Schmidt-Brentano, 2007, p. 188), was born on 30 October 1843 in Razbojine near Ričice. He came from a Military Frontier officer family of Bunjevac origin.⁴² He was the son of the Austrian army officer (Gerba, 1908, p. 40) Juraj “Juce” Tomičić and Ivka “Ika”

35 Tagesneuigkeiten. *Tages-Post*, 1894, 241, Linz, 2.

36 Neueste Nachrichten. *Sarajevoer Tagblatt*, 1909, 134, Sarajevo, 5.

37 Tagesbericht. *Reichspost*, 1909, 141, Wien, 4.

38 Der Heldenspiegel Kroatiens. *Wiener Bilder*, 1907, 38, Wien, 7.

39 Tomičić, Ivan. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tomicic-ivan-1835-1909> (accessed 24 September 2025)

40 Sterbefall. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1909, 117, Wien, 9.

41 Kleine Chronik. *Wiener Zeitung*, 1909, 118, Wien, 6.

42 Ričički podmaršali. https://www.licke-novine.hr/ljudi_18/ljudi_18.html (accessed 25 September 2025)

(Leopolda) Tomičića.⁴³ Ivan Juraj Tomičić, podmaršal i plemeniti od Ričice bio je oženjen, a iz njegovog braka rodila su se tri sina, od kojih su dvojica bili austrougarski časnici, i jedna kćer.⁴⁴

Vojna i političko-spisateljska karijera

Vojnu karijeru započeo je u Tehničkoj vojnoj akademiji, smjer topništvo u Louki kraj Znojma (Češka), koju je završio 1. rujna 1864., kada je promaknut u čin poručnika (*Leutnant*) i raspoređen u 8. pukovniciju lakog topništva u Veroni (Italija).⁴⁵

S postrojbom je sudjelovao u Austrijsko-pruskom ratu (1866.) na području Češke, nakon kojeg je istupio iz vojske. Nakon toga pridružio se krugu Iliraca i pripremao za nastavnika matematike na Zagrebačkom sveučilištu (Laszowski ur., 1925: 265). Međutim, ipak je u činu poručnika 1870. vraćen u djelatnu vojnu službu te raspoređen u Hrvatsko-slavonsko kraljevsko domobranstvo i to u njegovu 10. husarsku domobranksu pukovniciju u Varaždinu.⁴⁶ Nakon toga imenovan je za zapovjednika novoustrojene strojničke bitnice u Zagrebu.⁴⁷ Na toj dužnosti tijekom 1871. držao je vrlo zanimljiva i posjećena predavanja vojne tematike na Pravnom fakultetu u Zagrebu.⁴⁸ U čin natporučnika (*Oberleutnant*) promaknut je 1. svibnja 1873.⁴⁹ U tom činu od 1874. pohađao je Ratnu školu u Beču (Laszowski ur., 1925: 265), po čijem završetku 1876. je kao perspektivni časnik dodijeljen Glavnom stožeru austrougarske vojske. Nakon toga promaknut je u čin satnika II. klase (*Hauptmann II. Classe*) i vraćen u Hrvatsko-slavonsko kraljevsko domobranstvo u kojem je imenovan za pobočnika u Zapovjedništvu VII. hrvatsko-slavonskog

Slika 8. Podmaršal Ivan Juraj Tomičić plemeniti od Ričice.

Figure 8. Feldmarschall-Leutnant Ivan Juraj Tomičić, Edler von Ričice.

domobranskog okružja u Zagrebu.⁵⁰ Godine 1878. imenovan je za nastavnika na Temeljnem tečaju za domobranske stožerne časnike⁵¹ na Ludovici, Ugarskoj domobranskoj akademiji u Budimpešti (Horel, 2015: 88).

U čin satnika I. klase (*Hauptmann I. Classe*) promaknut je 1. svibnja 1880., nakon čega je vraćen u Zapovjedništvo VII. hrvatsko-slavonskog domobranskog okružja u Zagrebu, u kojem je ostao do 1886. (Laszowski ur., 1925: 265). Za vrijeme službe u tom zapovjedništvu promaknut je u čin bojnika (*Major*). Nakon toga službovao je u ugarskim domobranskim postrojbama (Laszowski ur., 1925: 265). U čin dopukovnika (*Oberstleutnant*) promaknut je 1. svibnja 1889., nakon čega je imenovan za nastavnika na Naprednom tečaju za domobranske stožerne časnike na Ugarskoj domobranskoj akademiji u Budimpešti (Laszowski ur., 1925: 265). U čin pukovnika (*Oberst*) promaknut je 1. svibnja 1892.⁵² nakon čega je imenovan za zapovjednika 24. domobranske pješačke pukovnije u Braşovu (Rumunjska).⁵³ Nakon tri godine, 5. rujna 1895. imenovan je za zapovjednika 8. pješačke pukovnije u Brnu (Češka).⁵⁴ Za uspješno zapovijedanje tom pu-

43 Isto.

44 Kroatien. *Grazer Volksblatt*, 1916., 576., Graz, 7.

45 Personal-Nachrichten. *Militär-Zeitung*, 1864., 69., Wien, 563.

46 Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916., 230., Wien, 14.

47 Isto.

48 Inland. *Der Kamerad*, 1871., 151., Wien, 4.

49 Das Mai-Avancement in der Honved-Armee. *Pester Lloyd*, 1873., 100., Budapest, 11.

50 Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916., 230., Wien, 14.

51 Isto.

52 Audienzen. *Die Presse*, 1892., 261., Wien, 9.

53 Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916., 230., Wien, 14.

54 Aus dem Verordnungsblatte für das. k. k. Heer. *Grazer Tagblatt*, 1895., 245., Graz, 2.

Tomičić, the younger brother of Feldmarschall-Leutnant Ivan Tomičić, Ritter von Gorica, and the older brother of Austro-Hungarian army lieutenant Polde (Leopold) Tomičić.⁴³ Ivan Juraj Tomičić, Feldmarschall-Leutnant and Edler von Ričice, was married and had three sons, two of whom became Austro-Hungarian officers, and one daughter.⁴⁴

Military and Political-Literary Career

He began his military career at the Technical Military Academy, artillery branch, in Louka near Znojmo (Czechia), where he graduated on 1 September 1864, upon which he was commissioned as a lieutenant (Leutnant) and assigned to the 8th Light Artillery Regiment in Verona (Italy).⁴⁵

He and his unit took part in the Austro-Prussian War (1866) in Bohemia (Czechia) and subsequently left military service. He joined the Illyrian movement and was preparing to take a position as a mathematics lecturer at the University of Zagreb (Laszowski, ed., 1925, p. 265). However, in 1870, he returned to active military service as a lieutenant and was assigned to the Royal Croatian-Slavonian Home Guard, specifically to its 10th Hussar Home Guard Regiment in Varaždin.⁴⁶ He was then appointed commander of a newly established machine-gun battery in Zagreb.⁴⁷ In this capacity, during 1871, he held interesting and popular lectures on military courses at the Faculty of Law in Zagreb.⁴⁸ He was promoted to first lieutenant (Oberleutnant) on 1 May 1873.⁴⁹ From 1874, he attended the War School in Vienna in this rank (Laszowski, ed., 1925, p. 265), and after completing in 1876, as a promising officer, he was assigned to the General Staff of the Austro-Hungarian Army.

He was later promoted to captain, second class (Hauptmann II. Classe) and returned to the Royal Croatian-Slavonian Home Guard, where he was appointed aide-de-camp at the Command of the VII Croatian-Slavonian Home Guard District in Zagreb.⁵⁰ In 1878, he was appointed instructor at the Basic Course for Honvéd Staff officers⁵¹ at the Ludoviceum (Royal Hungarian Honvéd Academy in Budapest) (Horel, 2015, p. 88).

He was promoted to captain, first class (Hauptmann I. Classe) on 1 May 1880, after which he was reassigned to the Command of the VII Croatian-Slavonian Home Guard District in Zagreb, where he remained until 1886 (Laszowski, ed., 1925, p. 265). During his service in the Command, he was promoted to the rank of major (Major). He later served in Hungarian Home Guard units (Laszowski, ed., 1925, p. 265). On 1 May 1889, he was promoted to lieutenant colonel (Oberstleutnant) and subsequently appointed as instructor at the Advanced Course for Home Guard Staff officers at the Hungarian Royal Home Guard Academy in Budapest (Laszowski, ed., 1925, p. 265). He was promoted to colonel (Oberst) on 1 May 1892⁵² and then appointed commander of the 24th Home Guard Infantry Regiment in Braşov (Romania).⁵³ After three years, on 5 September 1895, he was appointed commander of the 8th Infantry Regiment in Brno (Czechia).⁵⁴ Due to his successful command of this regiment and achievements during his career, he was awarded, on 10 November 1896, the Order of the Iron Crown, Third Class (der Orden der Eisernen Krone III. Classe) (Figure 9). From 17 April 1898, he served as commander of the 96th Infantry

43 Ibid.

44 Kroatien. *Grazer Volksblatt*, 1916, 576, Graz, 7.

45 Personal-Nachrichten. *Militär-Zeitung*, 1864, 69, Wien, 563.

46 Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916, 230, Wien, 14.

47 Ibid.

48 Inland. *Der Kamerad*, 1871, 151, Wien, 4.

49 Das Mai-Avancement in der Honved-Armee. *Pester Lloyd*, 1873, 100, Budapest, 11.

50 Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916, 230, Wien, 14.

51 Ibid.

52 Audienzen. *Die Presse*, 1892, 261, Wien, 9.

53 Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916, 230, Wien, 14.

54 Aus dem Verordnungsblatte für das. k. k. Heer. *Grazer Tagblatt*, 1895, 245, Graz, 2.

Slika 9. Red željezne krunice III. klase.

Figure 9. Order of the Iron Crown, Third Class.

Slika 10. Viteški križ Leopoldova reda.

Figure 10. Knight's Cross of the Order of Leopold.

kovnijom i uspjehe postignute tijekom karijere 10. studenog 1896. odlikovan je Redom željezne krunice III. klase (*der Orden der Eisernen Krone III. Classe*) (Slika 9.). Od 17. travnja 1898. obnašao je dužnost zapovjednika 96. pješačke brigade⁵⁵ u Zadru, gdje je kao hrvatski domoljub stekao simpatije pučanstva u cijeloj Dalmaciji (Laszowski ur., 1925: 265). Na toj dužnosti 1. svibnja 1898. promaknut je u čin general-bojnika (*Generalmajor*).⁵⁶

U tom činu imenovan je za zapovjednika 5. brdske topničke brigade u Zadru (Laszowski ur., 1925: 265). Na toj dužnosti 1. studenog 1902. promaknut je u čin podmaršala (*Feldmarschall-Leutnant*) (Schmidt-Brentano, 2007: 188) i imenovan za zapovjednika 43. pješačke divizije u Lavovu (Ukrajina)⁵⁷. U toj službi i na osobni zahtjev umirovljen je 1. rujna 1903. (Schmidt-Brentano, 2007: 188). Za uspjehe postignute u dugogodišnjoj karijeri prigodom umirovljenja odlikovan je Viteškim križem Leopoldova

reda (Slika 10.).⁵⁸ Nakon umirovljenja nastanio se u Zagrebu te sudjelovao u političkim i kulturnim događanjima toga doba (Laszowski ur., 1925: 265). Budući da je bio odlikovan dvama visokim državnim odličjima 6. srpnja 1904. stekao je titulu ugarskog plemića s pridjevkom „von Ričice“⁵⁹ i pravo na grb (Slika 11.).

Zajedno s bratom podmaršalom Ivanom Tomičićem, kako je ranije spomenuto, pisao je životopise hrvatskih ratnih junaka te ih objavljivao u *Prosvjeti: listu za zabavu, znanost i umjetnost*.⁶⁰ Bio je član Hrvatske stranke prava⁶¹, a 1906. izabran je za saborskog zastupnika za Gospić kao predstavnik hrvatsko-srpske koalicije. Njegov zastupnički rad bio je ispunjen skrbi za uži rodni kraj i za izgradnju ličko-dalmatinske željeznice (Laszowski ur., 1925: 265). U Friedjungovom procesu⁶² se solidarizirao sa svojim zastupničkim kolegama te je svojim istupom na sebe skrenuo pozornost svjetskoga, poglavito engleskog tiska (Laszowski ur., 1925: 265).

Od 1910. živio je u svom stanu u ulici Reisnerstrasse 35⁶³ u Beču gdje je nakon šest godina 18. kolovoza 1916. (Schmidt-Brentano, 2007: 188) umro nakon duge i teške bolesti. Pokopan je na Središnjem groblju u Beču uz vojne počasti koje su odale pješačka bojna iz 84. pješačke pukovnije i topnička bitnica iz 4. pukovnije lakih haubica te uz

55 Militär-Personalnachrichten. *Prager Tagblatt*, 1898., 106., Prag, 4.

56 Das Mai-Avancement. *Wiener Allgemeine Zeitung*, 1898., 6043., Wien, 4.

57 Das November-Avancement. *Wiener Allgemeine Zeitung*, 1902., 7391., Wien, 5.

58 Aus dem Landwehrverordnungsblatt. *Die Zeit*, 1903., 330., Wien, 3.

59 Tomicic de Ricice György. https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a057_71_1045/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ0b21pY2ljlIn0 (26. 9. 2025.)

60 Tomičić, Ivan. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tomicic-ivan-1835-1909> (26. 9. 2025.)

61 Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916., 230., Wien, 14.

62 Friedjungov proces je bio sudski proces održan u Beču od 9. do 22. 12. 1909. na temelju optužbe Hrvatsko-srpske koalicije i Frana Supila, a protiv austrijskog povjesničara Heinricha Friedjunga, koji je u novinskim napisima tijekom proljeća 1909. optužio članove Koalicije za suradnju sa srbijskom vladom u cilju rušenja Austro-Ugarske Monarhije. (Friedjungov proces. <https://proleksis.lzmk.hr/22210/>) (26. 9. 2025.)

63 Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916., 230., Wien, 14.

Brigade⁵⁵ in Zadar, where, as a Croatian patriot, he gained the sympathies of the population throughout Dalmatia (Laszowski, ed., 1925, p. 265). While holding this post, he was promoted to the rank of Major General (Generalmajor) on 1 May 1898.⁵⁶

In this rank, he was appointed commander of the 5th Mountain Artillery Brigade in Zadar (Laszowski, ed., 1925, p. 265). While holding this post, he was promoted on 1 November 1902 to the rank of Feldmarschall-Leutnant (Schmidt-Brentano, 2007, p. 188) and appointed commander of the 43rd Infantry Division in Lviv (Ukraine).⁵⁷ In this position, and at his own request, he was retired on 1 September 1903 (Schmidt-Brentano, 2007, p. 188). Upon his retirement, and in recognition of achievements in his long-standing career, he was awarded the Knight's Cross of the Order of Leopold (Figure 10).⁵⁸ After retiring, he lived in Zagreb, taking part in political and cultural life (Laszowski, ed., 1925, p. 265). Having been decorated with two high state honors, he was granted, on 6 July 1904, the title of Hungarian noble with the nobiliary particle "von Ričice"⁵⁹ and the right to a coat of arms (Figure 11).

As previously noted, he wrote, together with his brother, Feldmarschall-Leutnant Ivan Tomičić, biographies of Croatian war heroes, which he published in *Prosvjeta: list za zabavu, znanost i umjetnost* (Prosvjeta: a journal for entertainment, science, and the arts).⁶⁰ He was a member of the Croatian Party of Rights,⁶¹ and in 1906, he

Slika 11. Plemički grb Ivana Juraja Tomičića.

Figure 11. Coat of arms of Ivan Juraj Tomičić.

was elected as a parliamentary representative for Gospić as part of the Croatian-Serbian Coalition. His parliamentary work was characterized by his focus on his native region and his efforts in constructing the Lika–Dalmatia railway (Laszowski, ed., 1925, p. 265). During the Friedjung Trial,⁶² he showed solidarity with his fellow representatives, and his intervention attracted the attention of the international press, particularly in England (Laszowski, ed., 1925, p. 265).

From 1910, he lives in his apartment at Reisnerstrasse 35⁶³ in Vienna, where, after six years, he died on 18 August 1916 (Schmidt-Brentano, 2007, p. 188) following a prolonged and serious illness. He was buried at the Vienna Central Cemetery with military honors presented by an infantry battalion of the 84th Infantry Regiment and an artillery battery of the 4th Light Howitzer Regiment, in the presence of the officer corps led by the representative of the Minister of War, Dr Karl Luxard, and the representative of the Austrian Emperor, Arnold Fröhlich.⁶⁴ In addition to his wife, his daughter and a son attended

55 Militär-Personalnachrichten. *Prager Tagblatt*, 1898, 106, Prag, 4.

56 Das Mai-Avancement. *Wiener Allgemeine Zeitung*, 1898, 6043, Wien, 4.

57 Das November-Avancement. *Wiener Allgemeine Zeitung*, 1902, 7391, Wien, 5.

58 Aus dem Landwehrverordnungsblatt. *Die Zeit*, 1903, 330, Wien, 3.

59 Tomicic de Ricice György. https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/hu_mnl_ol_a057_71_1045/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ0b21pY2Jln0 (26. 9. 2025.)

60 Tomičić, Ivan. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tomicic-ivan-1835-1909> (accessed 26 September 2025)

61 Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916, 230, Wien, 14.

62 The Friedjung trial was a court case held in Vienna from December 9 to 22, 1909, based on charges brought by the Croatian-Serbian Coalition and Frano Supilo, against Austrian historian Heinrich Friedjung, who in newspaper articles during the spring of 1909, accused members of the Coalition of collaborating with the Serbian government to overthrow the Austro-Hungarian Monarchy; see the "Friedjung process," <https://proleksis.lzmk.hr/22210/> (accessed 26 September 2025).

63 Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916, 230, Wien, 14.

64 FML Tomicic v. Ricice. *Reichspost*, 1916, 388, Wien, 5.

nazočnost časničkog zbora predvođenog izaslaničkom ministra rata dr. Karlom Luxardom i izaslaničkom austrijskog cara Arnoldom Fröhlichem.⁶⁴ Osim supruge na sahrani su nazočili kćer i jedan sin, dok su se ostala dvojica sinova nalazila na bojištu.⁶⁵ Bio je značajna osoba toga vremena pa je kao i njegov brat Ivan uvršten u knjigu o hrvatskim velikanima *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925*.

Zaključak

Hrvati imaju slavnu i bogatu ratnu te vojnu povijest i tradiciju, što najbolje dokazuje broj hrvatskih generala i admirala u europskim vojskama. Samo u razdoblju između 1804. i 1918. od ukupnog broja generala i admirala vojske Habsburške Monarhije, njih preko 400, što je oko deset posto od ukupnog broja, rođeno je ili vuče podrijetlo s tadašnjega hrvatskog ozemlja. Čak oko jedne četvrtine od toga broja odnosi se na generale i admirale s područja Like. Među njima nalazi se nekoliko braće generala

i admirala među kojima se ističu braća podmaršali Ivan i Ivan Juraj Tomičić. Kao i ostali hrvatski generali i oni su svoje generalske činove stekli najviše zahvaljujući uspjesima ostvarenim na bojnopolju, temeljem kojih su odlikovani visokim državnim odličjima koja su im priskrbila plemićke titule. Kod odabira plemićkih pridjevaka iskazali su svoju odanost prema rodnom kraju. Istu odanost dokazali su svojim političkim i spisateljskim angažiranjem nakon umirovljenja. Odanost prema hrvatskoj domovini dokazali su pisanjem životopisa hrvatskih ratnih junaka i njihovim objavljivanjem u listu za zabavu, znanost i umjetnost *Prosvjeta* i knjizi o hrvatskim generalima. Sve to im je osiguralo mjesto u čuvenoj knjizi o hrvatskim velikanima *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925*. Da je generalska tradicija u obitelji Tomičić nastavljena do današnjeg doba dokazuje primjer umirovljenoga brigadnog generala HV-a Frane Tomičića, rođenog u Ričicama⁶⁶, aktualnog potpredsjednika Hrvatskog generalskog zbora.

64 FML Tomićić v. Ricice. *Reichspost*, 1916., 388., Wien, 5.

65 Feldmarschalleutnant Tomićić v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916., 230., Wien, 14.

66 General Frane Tomičić. <https://www.licke-novine.hr/vremeplov/vremeplov.htm> (27. 9. 2025.)

the funeral, while his other two sons were at the front.⁶⁵ He was a prominent figure of his time and, like his brother Ivan, was included in the compendium *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925* (Famous and Meritorious Croats and Noteworthy Figures in Croatian History from 925 to 1925).

Conclusion

Croats possess a distinguished and rich military history and tradition, best demonstrated by the number of Croatian generals and admirals who have served in European armies. In the period between 1804 and 1918 alone, of the total number of generals and admirals in the army of the Habsburg Monarchy, more than 400 or approximately ten percent, were either born in or originated from the territory of present-day Croatia. Approximately one quarter of this number consisted of generals and admirals from the Lika region. Among them are a number of brothers who attained the rank of general or admiral, among whom are Feldmarschall-Leutnants Ivan and Ivan Juraj Tomičić, who stand out in particular. Like

other Croatian generals, they attained their ranks through battlefield successes, for which they were awarded high state decorations that brought them noble titles. Their choice of nobiliary particles revealed loyalty to their native region. That loyalty was also evident in their political and literary engagements after retirement. Their commitment to the Croatian homeland was further noted in authoring biographies of Croatian war heroes and their publication in *Prosvjeta: list za zabavu, znanost i umjetnost* (*Prosvjeta*: a journal for entertainment, science, and the arts) and in a book on Croatian generals. All of this afforded them a place in the well-known compendium *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925* (Famous and Meritorious Croats and Noteworthy Figures in Croatian History from 925 to 1925). The tradition of producing generals within the Tomičić family continues to the present day, as demonstrated by the retired Brigadier General of the Croatian Armed Forces Frane Tomičić, born in Ričice,⁶⁴ who currently serves as Vice President of the Croatian Generals Association.

65 Feldmarschalleutnant Tomičić v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916, 230, Wien, 14.

66 General Frane Tomičić. <https://www.licke-novine.hr/vremeplov/vremeplov.htm> (accessed 27 September 2025.)

Literatura / Literature

- Amtlicher Theil. *Salzburger Zeitung*, 1859., 154., Salzburg, 1.
- Amtlicher Theil. *Wiener Zeitung*, 1875., 247., Wien, 308.
- Amtlicher Theil. *Wiener Zeitung*, 1885., 96., Wien, 2.
- Armee und Marine. *Sport und Salon*, 1905., 30., Wien, 5.
- Armee-Nachrichten. *Militär-Zeitung*, 1880., 25., Wien, 206.
- Audienzen. *Die Presse*, 1892., 261., Wien, 9.
- Aus dem Landwehrverordnungsblatt. *Die Zeit*, 1903., 330., Wien, 3.
- Aus dem Verordnungsblatte für das k. und k. Heer. *Neue Freie Presse*, 1906., 15152., Wien, 26.
- Aus dem Verordnungsblatte für das k. k. Heer. *Grazer Tagblatt*, 1895., 245., Graz, 2.
- Aus der Armeeverordnungsblatte. *Neues Wiener Journal*, 1898., 1639., Wien, 3.
- Aus Heer und Marine. *Reichspost*, 1911., 147., Wien, 8.
- BRNARDIĆ, VLADIMIR. 2007. Hrvatska vojnička obitelj – Kneževići od Svete Helene. *Povijesni prilozi*, 33, Zagreb, 289–309,
- Das Mai-Avancement in der Honved-Armee. *Pester Lloyd*, 1873., 100., Budapest, 11.
- Das Mai-Avancement. *Neue Freie Presse*, 1881., 5984., Wien, 4.
- Das Mai-Avancement. *Prager Tagblatt*, 1891., 117., Prag, 2.
- Das Mai-Avancement. *Wiener Allgemeine Zeitung*, 1898., 6043., Wien, 4.
- Das November-Avancement. *Neues Wiener Tagblatt*, 1904., 302., Wien, 9.
- Das November-Avancement. *Welt-Blatt*, 1888., 252., Wien, 19.
- Das November-Avancement. *Wiener Allgemeine Zeitung*, 1902., 7391., Wien, 5.
- Der Heldenspiegel Kroatiens. *Wiener Bilder*, 1907., 38., Wien, 7.
- Der Heldenspiegel Kroatiens. *Wiener Bilder*, 1908., 12., Wien, 9.
- Feldmarschalleutnant Tomicic v. Ricice. *Neues Wiener Tagblatt*, 1916., 230., Wien, 14.
- FML Klobucar. Der neue ungarische Landwehr-Oberkommandant. *Die Zeit*, 1905., 1009., Wien, 2.
- FML Tomicic v. Ricice. *Reichspost*, 1916., 388., Wien, 5.
- Fremde Orden. *Die Presse*, 1894., 8., Wien, 9.
- GERBA, RADE; TOMIČIĆ, IVAN. 1908. *Za kralja i dom – slike, životopisi i crtice 230 hrvatskih generala*. Bjelovar: Knjižara Lav. Weiss.
- HOREL, CATHERINE. 2015. *Vojnici između nacionalnih fronti – Ukidanje Vojne krajine i razvoj Kraljevskoga ugarskog domobranstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1868. – 1914*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Inland. *Der Kamerad*, 1871., 151., Wien, 4.
- Kleine Chronik. *Wiener Zeitung*, 1883., 97., Wien, 2.
- Kleine Chronik. *Wiener Zeitung*, 1909., 118., Wien, 6.
- Kroatien. *Grazer Volksblatt*, 1916., 576., Graz, 7.
- LASZOWSKI, EMILIJ (urednik/editor). 1925. *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925*. Zagreb: Odbor za izdanje knjige „Zaslužni i znameniti Hrvati 925–1925.“.
- Militär-Personalnachrichten. *Prager Tagblatt*, 1898., 106., Prag, 4.
- Neueste Nachrichten. *Sarajevoer Tagblatt*, 1909., 134., Sarajevo, 5.
- Notizen. *Militär-Zeitung*, 1883., 84., Wien, 674.
- Personalien. *Militär-Zeitung*, 1889., 4., Wien, 28.
- Personal-Nachrichten. *Der Kamerad*, 1863., 83., Wien, 681.
- Personalnachrichten. *Deutsches Volksblatt*, 1902., 4972., Wien, 6.
- Personal-Nachrichten. *Militär-Zeitung*, 1864., 69., Wien, 563.
- SCHMIDT-BRENTANO, ANTONIO. 2007. *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität (1816–1918)*. Wien: Österreichisches Staatsarchiv.
- Sterbefall. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1909., 117., Wien, 9.
- Tagesbericht. *Reichspost*, 1909., 141., Wien, 4.
- Tagesneuigkeiten. *Neues Fremden-Blatt*, 1866., 113., Wien, 2.
- Tages-Neuigkeiten. *Neuigkeits-Welt-Blatt*, 1890., 81., Wien, 3.
- Tagesneuigkeiten. *Pester Lloyd*, 1878., 284., Budapest, 7.
- Tagesneuigkeiten. *Tages-Post*, 1894., 241., Linz, 2.

- TRNSKI, BORIS. 2024. Generali Kulmer i Wagner u hrvatskom kulturnom krugu. *Godišnjak njemačke zajednice, Zemaljske udruge Podunavskih Švaba u Hrvatskoj*, 31, Osijek, 135–148.
- TRNSKI, BORIS. 2024. Lički general Martin Vrkljan od Pilara (1860. – 1937.). *MemorabiLika: znanstveni časopis za ličku i opću zavičajnost*, 7/1, Gospić, 39–56.
- Veränderungen in der k. k. Armee. *Fremden-Blatt*, 1871., 122., Wien, 11.
- Verordnungen des k. k. Reichs-Kriegsministeriums. *Die Zeit*, 1873., 230., Wien, 5.
- WURZBACH, CONSTANTIN VON. 1870. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.

Mrežni izvori / Online sources

- Commandeur de la Légion d'honneur. https://static.wikia.nocookie.net/aigles-etlys/images/3/35/L%C3%A9gion_d%27honneur_%28Commandeur%2C_Ve_R%C3%A9publique%29.png/revision/latest?cb=20160824161355&path-prefix=fr (pristupljeno/accessed 24 September 2025)
- Comthur-Kreuz des Franz Joseph-Ordens. <https://ehrenzeichenkunde.at/kaiserlich-oesterreichische-kaiser-franz-joseph-i-orden> (pristupljeno/accessed 24 September 2025)
- Edle Klotilda Maria Luzia Simić von Majdangrad. <https://www.geni.com/people/Edle-Klotilda-Maria-Luzia-Simić-von-Majdangrad/6000000084571829784> (pristupljeno/accessed 24 September 2025)
- Friedjungov proces. <https://proleksis.lzmk.hr/22210/> (pristupljeno/accessed 26 September 2025)
- General Frane Tomičić. <https://www.licke-novine.hr/vremeplov/vremeplov.htm> (accessed 27 September 2025)
- Johann von Grivičić. <https://www.geni.com/people/Johann-von-Grivičić/6000000025537131800> (pristupljeno/accessed 18 September 2025)
- Leopoldorden. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leopoldorden_%28%C3%96sterreich%29.png (pristupljeno/accessed 26 September 2025.)
- Njegovan, Maximilian (1858–1930), Admiral. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_N/Njegovan_Maximilian_1858_1930.xml (pristupljeno/accessed 18 September 2025)
- Njegovan, Viktor von (1860–1925), Feldmarschalleutnant. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_N/Njegovan_Viktor_1860_1925.xml (pristupljeno/accessed 18 September 2025)
- Orden der Eisernen Krone. https://de.wikipedia.org/wiki/Orden_der_Eisernen_Krone_%28%C3%96sterreich%29#/media/Datei:Ridder_in_de_Orde_van_de_IJzeren_Kroon_Oostenrijk.gif (pristupljeno/accessed 26 September 2025)
- Orden der Eisernen Krone. <https://en.militaria-wien.com/product-page/orden-der-eisernen-krone> (pristupljeno/accessed 24 September 2025)
- Philippovich von Philippsberg, Franz Frh. (1820–1903), Feldzeugmeister. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Philippovich-Philippsberg_Franz_1820_1903.xml (pristupljeno/accessed 18 September 2025)
- Philippovich von Philippsberg, Josef Frh. (1819–1889), Feldzeugmeister. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Philippovich-Philippsberg_Josef_1819_1889.xml (pristupljeno/accessed 18 September 2025)
- Ričički podmaršali. https://www.licke-novine.hr/ljudi_18/ljudi_18.html (pristupljeno/accessed 24 September 2025)
- Tomicic de Ricice György. https://archives.hungaricana.hu/en/libiregii/hu_mnl_ol_a057_71_1045/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ0b21pY2ljln0 (pristupljeno/accessed 26 September 2025)
- Tomicic, Johann. <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4318200> (pristupljeno/accessed 24 September 2025)
- Tomičić György. https://archives.hungaricana.hu/en/libiregii/view/hu_mnl_ol_a057_71_1045/?image=0&pg=966&bbox=-106%2C-2122%2C1627%2C-1225 (pristupljeno/accessed 26 September 2025)
- Tomičić, Ivan. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tomicic-ivan-1835-1909> (pristupljeno/accessed 23 September 2025)
- Za kralja i dom – slike, životopisi i crtice 230 hrvatskih generala. <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X01654> (pristupljeno/accessed 24 September 2025)
- Der Heldenspiegel Kroatiens. *Wiener Bilder*, 1908., 12., Wien, 9.
- Orden der Eisernen Krone. <https://en.militaria-wien.com/product-page/orden-der-eisernen-krone> (pristupljeno/accessed 24. 9. 2025.)
- Tomicic, Johann. <https://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=4318200&DEID=10&SQNZNR=1> (pristupljeno/accessed 24. 9. 2025.)

- Comthur-Kreuz des Franz Joseph-Ordens. <https://ehrenzeichenkunde.at/kaiserlich-oesterreichische-kaiser-franz-joseph-i-orden> (pristupljeno/accessed 24. 9. 2025.)
- Commandeur de la Légion d'honneur. https://static.wikia.nocookie.net/aigles-etlys/images/3/35/L%C3%A9gion_d%27honneur_%28Commandeur%2C_Ve_R%C3%A9publique%29.png/revision/latest?cb=20160824161355&path-prefix=fr (pristupljeno/accessed 24. 9. 2025.)
- Der Heldenspiegel Kroatiens. *Wiener Bilder*, 1907., 38., Wien, 7.
- <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X01654> (pristupljeno/accessed 24. 9. 2025.)
- Der Heldenspiegel Kroatiens. *Wiener Bilder*, 1908., 12., Wien, 9.
- Orden der Eisernen Krone. https://de.wikipedia.org/wiki/Orden_der_Eisernen_Krone_%28%C3%96sterreich%29#/media/Datei:Ridder_in_de_Orde_van_de_IJzeren_Kroon_Oostenrijk.gif (pristupljeno/accessed 26. 9. 2025.)
- Leopoldorden. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leopoldorden_%28%C3%96sterreich%29.png (pristupljeno/accessed 26. 9. 2025.)
- Tomičić György. https://archives.hungaricana.hu/en/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_71_1045/?image=0&pg=966&bbox=-106%2C-2122%2C1627%2C-1225 (pristupljeno/accessed 26. 9. 2025.)

Iva Baburić

ivababuric75@gmail.com; HR – 53 000 Gospić

Stručni članak / Professional paper

(primljeno / received 9. 12. 2025)

(odobreno / accepted 29. 12. 2025.)

UDK 338.48:008(497.562)

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0

Ivana Crljenko

icrljenko@unizd.hr; HR – 53 000 Gospić

Odjel za nastavničke studije u Gospiću Sveučilišta u Zadru /

Department of Teacher Education Studies in Gospić, University of Zadar

TURISTIČKA PREZENTACIJA BAŠTINE SREDNJE LIKE

The Presentation of Central Lika's Heritage in Tourism

Sažetak

U radu se tematizira odnos baštine Srednje Like i njezine turističke prezentacije. Srednja Lika obuhvaća jedinice lokalne samouprave Grad Gospić, Općinu Lovinac i Općinu Perušić. Pokrivenost više od trećine površine Srednje Like zaštićenim prirodnim područjima te vrlo mali udio ukupnih nacionalnih kulturnih dobara smještenih u Srednjoj Lici upućuje na znatno veću naglašenost zaštite prirodne baštine u odnosu na kulturnu, što se djelomično objašnjava općenito slabom izgrađenosti prostora, odnosno prostranim očuvanim prirodnim okolišem. Ciljevi rada su kvantitativnom i kvalitativnom analizom turističke prezentacije baštine istražiti kakav je odnos zastupljenosti prirodne i kulturne baštine predstavljene prevladavajućim motivima u turističkim promidžbenim publikacijama te otkriti je li taj odnos sukladan udjelima zaštićenih prirodnih područja i kulturnih dobara u Srednjoj Lici. U tu su svrhu kao reprezentativne vrste turističkih publikacija analizirane razglednice, tiskane brošure i mrežne stranice turističkih zajednica. Rezultati pokazuju da se stvarna veća zastupljenost zaštićene prirodne baštine u Srednjoj Lici najviše odražava u brošurama, dok mrežne stranice uravnoteženije predstavljaju prirodnu i kulturnu baštinu. Pokazalo se također da je odnos između prezentirane prirodne i kulturne baštine sukladan udjelima zaštićenih prirodnih područja i kulturnih dobara.

Glavne riječi: prirodna i kulturna baština, turistička prezentacija, Srednja Lika

Summary

This paper examines the presentation of Central Lika's heritage in its tourism. Central Lika comprises the local self-government units of the City of Gospić, the Municipality of Lovinac, and the Municipality of Perušić. The fact that more than one-third of Central Lika is covered by protected natural areas, with only a small share of the total national cultural goods, suggests a stronger emphasis on the protection of natural heritage than on cultural heritage. This is partly due to the low level of urbanization and extensive preservation of natural environments. The paper investigates, using quantitative and qualitative analysis, the presentation of heritage in tourism, the relative presentation of natural and cultural heritage as reflected in the predominant motifs in promotional tourism publications, and determines whether this connection corresponds to the actual ratio of protected natural areas and cultural goods located in Central Lika. For this purpose, postcards, printed brochures, and tourist board websites were analyzed as typical forms of tourism publications. The results show that a greater presence of protected natural heritage in Central Lika is mostly found in tourism brochures, whereas websites offer a more balanced overview of both natural and cultural heritage. Moreover, the connection between the presented natural and cultural heritage corresponds to the actual ratio of protected natural areas and cultural goods in Central Lika.

Keywords: natural and cultural heritage, tourist presentation, Central Lika

Uvod

Među najistaknutijim identitetskim sastavnicama nekoga prostora svakako je njegova prirodna i kulturna baština. U područjima u kojima je važan pokretač gospodarskoga razvoja – osobito turističkoga, u kojem je često temeljna atrakcija za kreiranje specifičnih proizvoda i razlikovanje turističkoga odredišta – baština postaje sve ugroženija ako je taj razvoj neplanski, nekontroliran i neodrživ. Stihijski brzorastući masovni turizam često se navodi kao primjer upravo takva nepoželjnoga razvoja u kojem se odnos turizam – baština percipira kao isključivo negativan za baštinu. Istodobno, baština je upravo zbog različitih oblika prijetnji, tako i onih izazvanih turizmom, sve zaštićenija. Još od 19. st. se štiti, najprije pojedinačno na nacionalnoj razini, a potom i na međunarodnoj razini (osobito osnivanjem UNESCO-a 1945.). Ako je baština shvaćena kao temeljna turistička atrakcija kojom je za potrebe širega gospodarskog i društvenog razvoja nužno promišljeno, organizirano i odgovorno upravljati, održiva turistička valorizacija može oblikovati i razvijati kolektivnu svijest o potrebi njezina očuvanja te posljedično podržati konkretne aktivnosti u smjeru njezine zaštite.

S obzirom na iznimnu bioraznolikost, georaznolikost i pejzažnu raznolikost te određene kulturne različitosti unutar nacionalnoga prostora, u Hrvatskoj je različitim oblicima i razinama zaštite 2025. zaštićeno 410 prirodnih područja (URL 1) i 6944 kulturnih dobara (URL 2), što predstavlja veliki potencijal za turističku valorizaciju baštine. Primjerice, u najvećoj se hrvatskoj županiji, Ličko-senjskoj županiji, nalaze 32 zaštićena prirodna područja (ili 7,8 % svih zaštićenih prirodnih područja Hrvatske), koja zauzimaju visokih 32,5 % površine Županije, i 281 kulturno dobro (ili 4,0 % svih kulturnih dobara). Slični se udjeli mogu pretpostaviti i za pojedine subregije unutar Županije, osobito one u njezinu kontinentalnom području. Tako Srednja Lika, koja prema administrativnoj podjeli obuhvaća tri jedinice lokalne samouprave – Grad Gospić,

Općinu Perušić i Općinu Lovinac (Jovanić, 2017; Hamzić, Fuerst-Bjeliš, Pahernik, 2020), odnosno 1696,2 km² (Državna geodetska uprava, 2021.), zahvaća dijelove ili u potpunosti obuhvaća područja 11 zaštićenih prirodnih područja (ili 2,7 % u Hrvatskoj), koja zahvaćaju čak 607,72 km² ili 35,8 % površine Srednje Like, te 85 kulturnih dobara (ili 1,2 % u Hrvatskoj), većina kojih je nepokretno pojedinačno dobro uglavnom sakralne baštine. Izniman udio zaštićene prirode djelomično se može objasniti općenito slabom izgrađenosti prostora, odnosno prostranim očuvanim prirodnim okolišem. Zaštićena prirodna područja Srednje Like su park prirode Velebit (dijelovi kojega su nacionalni park Paklenica i spomenik prirode Velnačka glavica), značajni krajobraz Risovac-Grabovača (čiji su dijelovi spomenici prirode Amidžina pećina, Budina ledenica, Medina pećina, Petrićeva pećina i Samogradska pećina) te spomenici prirode Ostrovića i Pčelinja pećina (URL 1, URL 2).

Pokrivenost Srednje Like zaštićenim prirodnim područjima (oko trećine područja) i odnos udjela zaštićene prirodne i kulturne baštine upućuje na veću naglašenost zaštite prirodne baštine u odnosu na kulturnu, pa bi se moglo očekivati da isti uvid obilježava i turističku prezentaciju baštine Srednje Like. Upravo je cilj ovoga rada analizom turističke prezentacije baštine Srednje Like odgovoriti na pitanja: Kakav je odnos zastupljenosti prirodne i kulturne baštine predstavljene prevladavajućim motivima u turističkim promidžbenim publikacijama? Je li taj odnos sukladan udjelima zaštićenih prirodnih područja i kulturnih dobara u Srednjoj Lici?

Turistička prezentacija baštine, kojoj je osnovna namjera predstaviti, informirati i educirati posjetitelje, nedvojbeno je važna za uspješnu turističku valorizaciju nekog područja. Kako u svom radu o turističkoj prezentaciji kulturne baštine Međimurja na temelju spoznaja drugih autora sažima Robert Slunjski (2019.), a ovdje se prilagođava jer navedeno vrijedi i za prirodnu baštinu, turistička prezentacija podrazumijeva predstavljanje turističkih

Introduction

Some of the most prominent elements of a region's identity are its natural and cultural heritage. In areas where a key driver of economic development, especially tourism, is important, heritage becomes increasingly threatened if such development is unplanned, uncontrolled, and unsustainable, as local heritage is often the fundamental attraction for creating specific products and differentiating tourist destinations. Rapid and largely unregulated mass tourism is frequently cited as an example of this type of undesirable development, in which the connection between tourism and heritage is perceived as solely detrimental to heritage. On account of the various threats to which it is exposed, including those stemming from tourism, heritage is receiving greater protection. These efforts date back to the nineteenth century, first at the national level and then at the international level, particularly after the establishment of UNESCO in 1945. When heritage is understood as a fundamental tourism attraction that must be managed in a planned, organized, and responsible manner for broader economic and social development, the valorization of sustainable tourism helps shape and reinforce a collective awareness of the need for its preservation and, consequently, supports specific measures to protect it.

The biodiversity, geodiversity, and various landscapes, as well as different cultures in Croatia, account for the 410 natural areas (URL 1) and 6,944 cultural goods (URL 2) that are protected as of 2025. All this offers great potential for the valorization of heritage. For example, Lika-Senj County, Croatia's largest county, has 32 protected natural areas (7.8 % of all protected natural areas in Croatia), covering up to 32.5 % of the County's territory, including 281 cultural goods (4.0 % of all national cultural goods). Similar ratios apply to individual subregions in the County, particularly those in its hinterland. According to its administrative division, Central Lika comprises three local self-government units: the City of Gospić,

the Municipality of Perušić, and the Municipality of Lovinac (Jovanić, 2017; Hamzić, Fuerst-Bjeliš and Pahernik, 2020), covering an area of 1,696.2 km² (State Geodetic Administration, 2021). It also includes parts of, or entirely encompasses, 11 protected natural areas (or 2.7 % of the total in Croatia), which extend over as much as 607.72 km², or 35.8 % of the total area of Central Lika, as well as 85 cultural goods (or 1.2 % of the total in Croatia), the majority of which are immovable individual properties, predominantly of a sacral nature. The exceptionally high proportion of protected natural areas is partly attributable to the generally low level of urbanization, i.e., extensive preservation of natural areas. The protected natural areas of Central Lika include: Velebit Nature Park (parts of which comprise Paklenica National Park and the Velnačka glavica natural monument), the significant landscapes of Risovac–Grabovača (parts of which include natural monuments, such as Amidžina Cave, Budina Ice Cave, Medina Cave, Petrićeva Cave, and Samograd Cave), as well as the Ostrovica and Pčelinja Cave as natural monuments (URL 1; URL 2).

The extent to which Central Lika is covered by protected natural areas (approximately one-third of its territory), together with the ratio of protected natural to cultural heritage, suggests a greater emphasis on protecting natural heritage than cultural heritage. Therefore, it is expected that this imbalance is also evident in how Central Lika's heritage is presented to tourists. The aim of this paper is to analyze the tourism presentation (presentation to tourists) of Central Lika's heritage and answer the following questions: What is the connection between how natural and cultural heritage are represented through dominant motifs in tourism promotional materials? Does this connection reflect the proportion of protected natural areas and cultural goods in Central Lika?

The presentation of heritage in tourism, with the primary purpose of presenting, informing, and educating visitors, is crucial to the proper

atrakcija (u ovom slučaju prirodne i kulturne baštine) te informiranje posjetitelja o njima (o baštini). Kvalitetna prezentacija zasigurno povećava vrijednost same baštine.

Kada je glavna namjera privlačenje turista i izgradnja imidža odredišta utemeljenoga na baštini te postavljanje baštine na turističko tržište, riječ je o njezinoj turističkoj promociji, tj. o skupu aktivnosti lokalne zajednice kojima se potiču interesi i „prodaja“ baštine kao turističkoga proizvoda usmjerenog ponajviše na privlačenje turista koji svoju odluku o boravku u nekom odredištu temelje na baštini. Turistička se promocija baštine nekoga mjesta može shvatiti i kao komunikacijski proces između lokalne zajednice s jedne strane, koja predstavlja, promovira i za potrebe turističkoga tržišta komodificira (pretvara u robu) svoju baštinu, i s druge strane možebitnih posjetitelja, koji je posjećuju, upoznavaju, odnosno „konzumiraju“. U tom je procesu turistička promocija baštine mjesta jedan od ključnih čimbenika stvaranja imidža mjesta i oblikovanja identiteta mjesta. Slijedeći ideje koje je Ivan Zupanc (2010) istaknuo u svojoj doktorskoj disertaciji *Pristup analizi prezentacije i vrednovanja baštine – primjer Istre*, mjesta, odnosno lokalne zajednice, služe se imidžima koje stvaraju (potencijalni) turisti i ikonama („slikama“) koji su s tim mjestom povezane kako bi istaknule svoju jedinstvenost te osnažile vlastiti imidž, pri čemu su te ikone i imidži izrazi njihova identiteta. Ovome se može dodati kako promoviranjem odabranih ikona (primjerice onih prirodne i/ili kulturne baštine) zajednica zapravo izravno ili neizravno upućuje na vlastitu percepciju o lokalnom ili regionalnom prostoru i samoj sebi, što posjetitelji također mogu prepoznati kao dio turističke ponude. Slično tomu Zupanc (2010: 45) naglašava da „turistička promocija ne prezentira samo turistički proizvod, atrakcije, suvenire i dr. nego kroz njih i čitavo društvo ili zajednicu i kulturu u kojoj su stečeni“.

Prilikom donošenja odluke o odabiru turističkoga odredišta, turistički promidžbeni materijali

najčešće su prvi formalni nositelji informacija o odredištu. Pomoću njih lokalne zajednice predstavljaju turističku ponudu svojega okoliša i zajednice tako što odabiru sadržaje iz prirode i društva koje smatraju vrijednima isticanja, pri čemu je gotovo uvijek riječ o dijelovima baštine, dajući im tako moć odlučujućega čimbenika pri odabiru destinacije i/ili važnoga, katkad i nezaobilaznoga informativnog medija. Osim toga, bogatim fotografskim sadržajem turističke publikacije nerijetko doprinose stvaranju prepoznatljivoga vizualnog identiteta područja. U širem smislu potiču njegovanje lokalne tradicije, zaštitu baštine i stvaranje specifičnoga identiteta vlastitoga prostora.

Suvremeni trendovi upućuju na sve češću uporabu digitalnih oblika turističke promidžbe, najčešće putem mrežnih stranica, a odnedavno i profila turističkih zajednica na društvenim mrežama (o istraživanju prezentacije kulturne baštine Istre i Kvarnera na društvenim mrežama: Dabo, Jakopović, Gluvačević, 2025). Unatoč tomu, tiskane publikacije poput brošura, plakata, razglednica ili novinskih oglasa i dalje imaju određenu ulogu u turističkom marketingu. Za potrebe ovoga rada kvantitativno i kvalitativno se analiziraju najrašireniji oblici turističkih publikacija – tiskane brošure, razglednice i mrežne stranice turističkih zajednica. Kriterij odabira tiskanih brošura i razglednica je da su izrađene i/ili trenutno dostupne u turističkim zajednicama jedinica lokalne i regionalne samouprave s područja Srednje Like, tj. u ustanovama kojima je osnovna svrha razvoj turizma i turistička promocija toga kraja. Pretpostavlja se, naime, da se „prosječni“ turisti o željenoj destinaciji još uvijek u većoj mjeri informiraju putem službenih komunikacijskih kanala koje nude turističke zajednice. Stoga su izostavljene razglednice koje se pronalaze na drugim mjestima, kao što su knjižare, poštanski uredi, trgovine i dr. U obzir su uzete samo tiskane brošure jer je izvorna namjena takvih publikacija informiranje putem tiskanih (fizičkih), a ne digitalnih medija. Stoga se nisu analizirale brošure koje

valorization of local tourism. As Robert Slunjski (2019) summarizes in his study on presenting Međimurje's cultural heritage in tourism, and drawing on the insights of other authors, and as adapted here to include natural heritage, respective presentations in tourism include tourist attractions (in this specific case, natural and cultural heritage) and provide relevant information to visitors. A high-quality presentation undoubtedly improves the value of the heritage in question.

When the main goal is to attract tourists, build a destination image founded in heritage, and position heritage within the tourism market, it comes down to tourism promotion, in other words, local community activities to stimulate interest in and the "sale" of heritage as a tourism product, primarily targeting visitors whose decision to visit a destination is based on its heritage. The promotion of a place's heritage in tourism is also a communicative process between the local community, responsible for presenting, promoting, and commodifying its heritage (transforming heritage into a marketable product) for the purposes of the tourism market, and potential visitors, who visit, experience, and effectively "consume" it. In this process, promoting heritage in tourism is key to creating the image of the local place and shaping its identity. Following the ideas advanced by Ivan Zupanc (2010) in his doctoral dissertation *Approach to Analyzing the Presentation and Evaluation of Heritage – The Case of Istria*, places and local communities utilize images created by tourists and icons (images) associated with those places to emphasize the uniqueness and strengthen their own image, where these icons and images are expressions of the local identity. Moreover, by promoting selected icons, such as those related to natural or cultural heritage, a community directly or indirectly conveys its own perception of the local or regional space and itself, which visitors identify as belonging to the tourism offer. Similarly, Zupanc (2010, p. 45) points out that "tourism promotion does not present only the

tourism product, attractions, and souvenirs, but also, through them, the entire society or community and the culture in which they were created."

When selecting a tourist destination, tourism promotional materials are most often the first formal sources of information. Local communities present the tourism offered in their environment and community by selecting elements of nature and society they consider important, while almost always incorporating elements of heritage. In doing so, they empower these elements as decisive factors in choosing the destination or serving as an important, sometimes unavoidable, informational medium. Moreover, their rich photographic content often helps tourism publications create a recognizable visual identity for a locality. In a broader sense, they also encourage the preservation of local traditions, the protection of heritage, and the formation of a distinctive local identity.

Modern trends suggest an increasing use of digital tourism promotion, most often through websites and, more recently, the social media profiles of tourist boards (for research on the presentation of the cultural heritage of Istria and the Kvarner region on social media, see Dabo, Jakopović, and Gluvačević, 2025). Nevertheless, printed publications such as brochures, posters, postcards, and newspaper advertisements continue to play a role in tourism marketing. For this study, the most widely used tourism publications, such as printed brochures, postcards, and tourist board websites, are analyzed both quantitatively and qualitatively. The selection criterion for printed brochures and postcards was that they were produced by or currently available from the tourist boards of local and regional self-government units in the area of Central Lika, i.e., in institutions with the primary role of developing tourism and promoting tourist regions. The assumption is that "average" tourists continue to obtain information about their planned destination primarily through official communication channels provided by tourist boards. Postcards

se kao digitalizirane publikacije tiskanih formata mogu, poput ostalih digitalnih sadržaja, preuzeti i/ili pregledavati na mrežnim stranicama turističkih zajednica.

Istraživanje koje se predstavlja u ovom radu oslanja se na neke slične analize provedene za područje cijele Hrvatske (mrežne stranice; Lah, 2016), Istre (razglednice, tiskane brošure, mrežne stranice; Zupanc, 2010) i Međimurja (razglednice, tiskane brošure, mrežne stranice; Slunjski, 2019). Ono počiva na kvantitativnoj obradi prikupljenih brošura prema više kriterija (format i vrsta preklopa, motivi u vizualnom dijelu publikacije) te kvalitativnoj analizi razglednica (izgled i motivi) i mrežnih stranica (izgled, struktura i motivi). Istraživanje je provedeno u razdoblju od svibnja do listopada 2025.

Kako je već napomenuto, područje istraživanja je Srednja Lika, odabrano ponajprije zbog boljšega poznavanja prostora i želje za nadgradnjom spoznaja o tom prostoru. To je položajno i društvenim značenjem središnji dio Ličko-senjske županije. Iako ne obuhvaća potpuno isto područje, prostor se u znanstvenoj i stručnoj literaturi najčešće imenuje dvama sličnim toponimima – Srednja Lika i Središnja Lika. Toponim Srednja Lika upotrebljavao je Dane Pejnović u knjizi *Srednja Lika: socijalnogeografska transformacija* (1985) pišući o području koje se prostorno u najvećoj mjeri podudara s teritorijem današnjih triju jedinica lokalne samouprave. Isti toponim za zajedničko područje navedenih jedinica lokalne samouprave u svojim doktorskim disertacijama upotrebljavaju Anita Bušljeta Tonković (2014) i Marta Jovanić (2017). Analizirajući tipove krajolika Srednje Like, Marta Hamzić, Borna Fuerst-Bjeliš i Mladen Pahernik (2020) također se služe toponimom Srednja Lika. U svojoj *Geografiji Hrvatske* (2013) Damir Magaš širi lički prostor dijeli u tri subregionalne cjeline (Gacka, Središnja Lika, Južna Lika). Pritom za okvirno područje Srednje Like rabi pojam Središnja Lika, naglašavajući središnjost toga dijela Like, koja proizlazi iz činjenice da je na tom prostoru smješteno

najveće i najvažnije ličko središte – Gospić. U knjizi *Održivi razvoj Središnje Like: prinosi analizi ljudskog i socijalnog kapitala* Anita Bušljeta Tonković (2015) upotrebljava isti toponim. Kako se uočava, postoji opravdanje za uporabu oba pojma jer se ona obuhvatom i značenjem uglavnom podudaraju. Ovdje se dosljedno upotrebljava toponim Srednja Lika jer je prostorno blizak trima jedinicama lokalne samouprave te očito ima dugu tradiciju uporabe. Osim toga, implicira geografski položaj regije u odnosu na ostatak Like (sredina).

Razglednice

S obzirom na sve manju potrebu kupovanja razglednica zbog sve veće dostupnosti fotografija, osobito na različitim mrežnim stranicama i društvenim mrežama, te lakoće snimanja pomoću sveprisutnih mobitela (Zupanc, 2010; Slunjski, 2019), ne čudi činjenica da se u turističkim zajednicama jedinica lokalne samouprave turistički slabije razvijenih područja poput Srednje Like pronalazi tek nekoliko razglednica. Tako se u gradu Gospiću u listopadu 2025. moglo dobiti tek njih pet, a u općinama Srednje Like niti jedna.

Svih pet razglednica ukupno prikazuje devet fotografija, pri čemu samo jedna sadrži pet fotografija – jednu veću i četiri manje, a ostale imaju po jednu veliku fotografiju. Sve sadrže i tekstualni dio: „Pozdrav iz Gospića“, „Grad Gospić“, „Jesen u Gospiću“ i „lički sir škripavac“. Dvije sadrže isključivo poznatu ličku gastronomsku ponudu (ličke pole, slanina, sirevi, kolači, jabuke, dunje, zelje) postavljenu na ukrašenim stolovima pa svojim motivima nisu ograničene isključivo na Gospić već predstavljaju cijelu Liku. Dvije prikazuju panorame Gospića – dnevnu zimi i noćnu ukrašenoga grada također zimi, vjerojatno uslikanu tijekom božićnih blagdana. Sadržajno je najbogatija kolaž-razglednica „Pozdrav iz Gospića“ podijeljene prednje strane na kojoj se uz veću fotografiju katedrale Navještenja Blažene Djevice Marije i dijela obližnjega trga nalaze četiri manje fotografije s gradskim motivima

available in other locations, such as bookstores, post offices, shops, and similar outlets, were excluded from the analysis. Only printed brochures were analyzed, as the primary goal of these publications is to inform through printed (physical) rather than digital media. Brochures in digitalized form available on tourist board websites, like other digital content that can be downloaded or viewed online, were not included in the analysis.

The research presented in this paper conducts several comparable analyses for the territory of Croatia (websites; Lah, 2016), Istria (postcards, printed brochures, websites; Zupanc, 2010), and Međimurje (postcards, printed brochures, websites; Slunjski, 2019). It involves the quantitative processing of the collected brochures based on multiple criteria (format and type of fold, motifs of the publication visuals), and also includes a qualitative analysis of postcards (layout and motifs) and websites (layout, structure, and motifs). The research was carried out from May to October 2025.

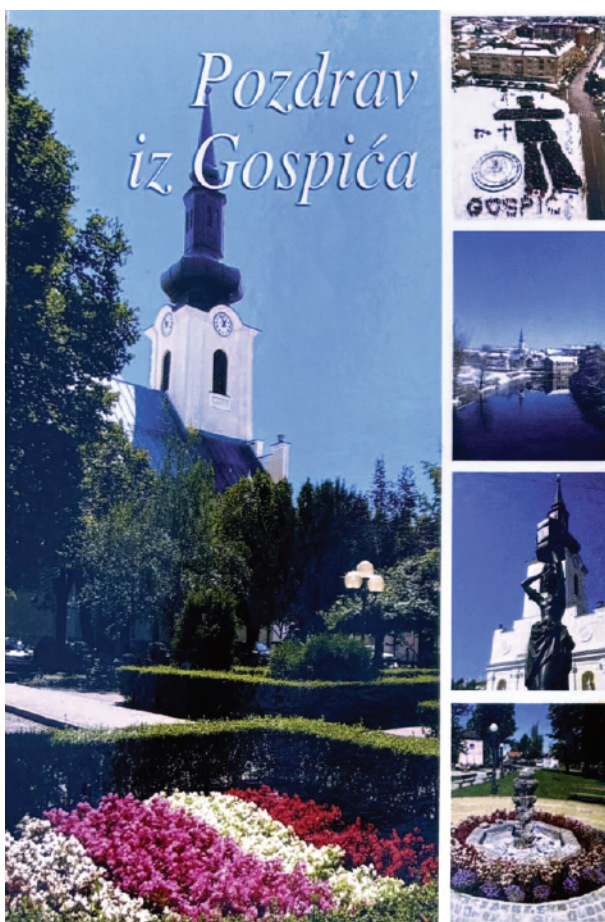
The area in question in this research is Central Lika, chosen in part due to the author's familiarity with the region and intention to gain a deeper insight into it. The region's geographical position and social significance make it the center of the Lika-Senj County. Although it does not entirely coincide with the area, this region is commonly referred to in scholarly and professional literature by two similar toponyms, Srednja Lika and Središnja Lika (both Central Lika). The toponym Srednja Lika was used by Dane Pejnović in his book *Srednja Lika: socijalnogeografska transformacija* (Central Lika: socio-geographical transformation) (1985), referring to an area approximately corresponding to the territory of today's three local self-government units. The same toponym for the common area of these self-government units is also found in the doctoral dissertations of Anita Bušljeta Tonković (2014) and Marta Jovanić (2017). In analyzing the types of landscapes in Central Lika, Marta Hamzić, Borna Fuerst-Bjeliš, and Mladen Pahernik (2020) also

used the toponym Srednja Lika. In his *Geografija Hrvatske* (Geography of Croatia) (2013), Damir Magaš divides the wider Lika region into three sub-regional units: Gacka, Središnja Lika, and Južna Lika (Southern Lika). He uses the term Središnja Lika to refer to the proximate area of Central Lika, emphasizing its centrality in Lika because Gospić, as the largest and most important urban center of Lika, is located there. In the book *Održivi razvoj Središnje Like: prinosi analizi ljudskog i socijalnog kapitala* (Sustainable development of Central Lika: contributions to the analysis of human and social capital), Anita Bušljeta Tonković (2015) utilizes the same toponym. The justification for using both terms is obvious, as they coincide in scope and meaning. In this paper, however, the toponym Srednja Lika will be used, as it is closely tied to the territory of the three local self-government units and has a long-standing tradition of usage. It also reflects the geographical position relative to the rest of Lika, indicating its central position.

Postcards

Postcards are less common due to widespread availability of photographs, especially those shown on websites and in social media, and the ability to take photographs on mobile devices (Zupanc, 2010; Slunjski, 2019). Consequently, only some postcards are available at the Tourist Boards, especially in areas with less developed tourism, as is the case in Central Lika. In all, only five postcards were available in the City of Gospić in October 2025, and none in the Central Lika municipalities.

All five postcards display a total of nine different photographs. Only one contains five photographs, a larger one and four smaller ones, whereas the others each feature a single large photograph. All include a caption: "Greetings from Gospić," "City of Gospić," "Autumn in Gospić," and "Lika škripavac Cheese". Two postcards depict only the well-known Lika gastronomy: ličke pole, bacon, cheeses, cakes, apples, quinces, and cabbage, all

Slika 1. Kolaž-razglednica Gospića. Turistička zajednica Grada Gospića

Figure 1. Postcard collage of Gospić. City of Gospić Tourist Board

(Sl. 1.). Osobito je zanimljiva fotografija u gornjem desnom kutu koja je zapravo zračna milenijska fotografija Šime Strikomana „Gospić šalje snijeg Vancouveru“ snimljena u veljači 2010. tijekom 21. Zimskih olimpijskih igara u Vancouveru koja prikazuje oblik Ilanaaqa, službenoga logotipa te olimpijade (URL 3). Ispod nje su prema dolje poredane: panorama Gospića, fontana „Marta vodarica“ s katedralom u pozadini te cvijećem okružena fontana u parku Kolakovcu. Budući da tri gospićke razglednice na sedam fotografija prezentiraju samo naselje Gospić, ne iznenađuje izostanak motiva prirodne baštine. Čak pet fotografija prikazuje njegova zaštićena kulturna dobra (kulturno-povijesna

cjelina grada, fontana „Marta vodarica“, katedrala Navještenja Blažene Djevice Marije; URL 2). Ostale dvije fotografije predstavljaju nezaštićenu kulturnu baštinu (park Kolakovac) i kulturni događaj (milenijska fotografija).

Tiskane brošure

Kao tiskani promidžbeni materijal, brošure pružaju uvid u turistički potencijal regije i, ako su dobro strukturirane i dizajnirane, informativne i vizualno privlačne, ostavljaju pamtljiv prvi dojam na potencijalnoga posjetitelja, koji može biti presudan u procesu odabira turističkoga odredišta. Prema Zupancu (2010), osnovna je svrha turističkih brošura informativna. Stoga brošure, osim fotografija, uglavnom sadrže informacijama bogat tekstualni dio. Njihova namjena može biti i naglašenije promotivna. U tom slučaju mogu sadržavati više fotografija jer se njima lakše stvara imidž odredišta. Poseban su tip edukativne brošure kojima je osnovna zadaća poučiti posjetitelje o destinaciji. Ipak, često brošure imaju više namjena. U turističkim zajednicama Grada Gospića i Općine Perušić dostupno je 12 tiskanih brošura različitih formata i vrsta preklopa, opsega, dizajna i područja koje predstavlja brošura (Sl. 2). Najviše brošura obuhvaća područje Ličko-senjske županije, a tek dvije, odnosno tri Grad Gospić i Općinu Perušić. Namjena većine brošura je informativna i promotivna.

Analiza tiskanih brošura prema formatu, vrsti preklopa i opsegu (Tabl. 1.) ukazuje na to da se najčešće tiskaju preklopne brošure, i to klasične, *leparello* preklopne i kombinirane s turističkom kartom. Preklopne brošure čine više od polovice prikupljenih brošura (7). Knjižice su zastupljene u nešto manjoj mjeri (5). Preklopne brošure tiskane su na dvije stranice, a knjižice su znatno dulje (26 – 48 stranica). Najopsežnija je knjižica koja predstavlja prirodnu i kulturnu baštinu Grada Gospića (48 str.), što je očekivano ne samo zbog prostrane površine Grada koja zahvaća velike dijelove prirodnoga okoliša, nego i duge povijesti Gospića,

arranged on decorated tables. Their motifs are not limited only to Gospić but represent the entire Lika region. Two postcards show panoramic views of Gospić: a daytime winter scene and a nighttime view of the decorated town, also in winter, likely photographed during the Christmas holidays. The most content-rich postcard is the collage type with “Greetings from Gospić,” with an allocated front side, alongside a larger photograph of the Cathedral of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary and part of the adjacent square, including four smaller photographs depicting urban motifs (Fig. 1). Particularly interesting is the photograph in the upper right corner, an aerial “Millennium” series photograph taken by Šime Strikoman and titled “Gospić Sends Snow to Vancouver,” taken in February 2010 during the 21st Winter Olympic Games in Vancouver, showing the shape of Ilanaaq, the official logo of those Games (URL 3). Below it, arranged vertically, are: a panorama of Gospić, the “Marta Vodarica” fountain with the cathedral in the background, and the fountain in Kolakovac Park surrounded with flowers. As three Gospić postcards, comprising seven photographs, depict

only the settlement of Gospić, the absence of natural-heritage motifs is not surprising. As many as five photographs show the town’s protected cultural goods: the historic urban ensemble, the “Marta Vodarica” fountain, and the Cathedral of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary (URL 2). The remaining two photographs show the unprotected cultural heritage (Kolakovac Park) and a cultural event (the “Millennium” series photograph).

Printed brochures

Brochures, as printed promotional materials, offer insight into a region’s tourism potential and, with a good layout and design, are informative and visually appealing, making a memorable first impression on potential visitors that can be decisive when selecting a tourist destination. According to Zupanc (2010), the primary function of tourist brochures is informational. Consequently, in addition to photographs, brochures generally contain text rich in information. The purpose of brochures can also be promotional in nature, when incorporating a larger number of photographs, which more effectively contribute to creating the destination’s image. A

Slika 2. Primjeri brošura Turističke zajednice Grada Gospića i Općine Perušić

Figure 2. Examples of brochures Tourist Boards of the City of Gospić and Municipality of Perušić

Tablica 1. Formati, vrste preklopa i opseg tiskanih brošura turističkih zajednica

Naziv publikacije	Format i vrsta preklopa	Broj stranica
Turistička karta 10+1 – Ličko-senjska županija	Preklopna brošura, turistička karta	2
10+1 razlog za skretanje s autoceste i upoznavanje regije	Knjižica	28
Planinarenje, pješčačenje, trekking – Ličko-senjska županija	Knjižica	36
Biciklističke staze Ličko-senjske regije	Knjižica	30
Gospić – toliko blizu, toliko raznoliko	Knjižica	48
Biciklističke staze Grada Gospića	Preklopna brošura	2
Premužičeva staza	Preklopna brošura (<i>leporello</i>)	2
Uvala Zavrtnica	Preklopna brošura (<i>leporello</i>)	2
Povijesno interpretacijska ruta	Preklopna brošura	2
Pećinski park Grabovača (Cave park)	Knjižica	26
Općina Perušić – turistička karta (Perušić Municipality Tourist Map)	Preklopna brošura, turistička karta	2
Otkrij neočekivano – Perušić (Discover undiscovered)	Preklopna brošura	2

Izvor: Turistička zajednica Grada Gospića, Turistička zajednica Općine Perušić, Javna ustanova Park prirode Velebit, Javna ustanova Pećinski park Grabovača

njegova urbanoga karaktera i dugotrajne središnje uloge koju ima u širem području.

Analiza vizualnih dijelova brošura, najčešće fotografija, pokazala je da su u 12 brošura ukupno prikazana 363 motiva (ili sadržaja) s područja Ličko-senjske županije; najveći se dio odnosi na njezin lički dio (Plitvička jezera, Velebit, Srednja Lika). Motivi prirodne baštine zastupljeni su u dvije trećine (66,4 %) svih prikazanih sadržaja (Tabl. 2.). Među njima najviše je onih koji se svrstavaju u kategoriju prirodnih pejzaža (32,0 %). Očito se u zajednici, ali i među turistima, prirodni pejzaži percipiraju kao najprivlačniji elementi turističke atrakcijske osnove Like, pa se najviše promoviraju. S područja Srednje Like to su, primjerice, pejzaži Velebita, jezera Kruščice, brda Zira, Ličkoga polja, šume Dulibe. Rjeđe su zastupljene fotografije speleoloških objekata (najčešće iz Pećinskog parka Grabovače), rijeka i izvora vode (npr. Gacka, Lika) i životinja (npr. medvjed, konj, ovce); najrjeđe se pojavljuju sadržaji iz biljnoga svijeta (npr. jela Car).

U kategoriji *Ostalo* nalaze se sadržaji koji se dominantno povezuju s boravkom u prirodi pa su svrstani u kategoriju motiva prirodne baštine. Prikazuju različite aktivnosti u prirodi (planinarenje, biciklizam, kajakarenje i sl.), čime doprinose stvaranju raznovrsne i aktivne turističke ponude utemeljene ponajprije na prirodnoj baštini.

Kulturna se baština kao prevladavajući motiv pojavljuje u trećini svih analiziranih sadržaja (Tabl. 3.). Najčešći kulturni motivi prikazuju muzejske, arheološke i povijesne lokalitete (11,8 %), poput Memorijalnoga centra „Nikola Tesla“, Muzeja Like, fontane „Marta Vodarica“, Staroga grada Perušića, Kosinjskoga mosta, Spomen doma dr. Ante Starčevića. Slijede sakralni motivi (katedrala Navještenja Blažene Djevice Marije u Gospiću i druge mjesne crkve) te fotografije gastronomskih delicija (npr. slanina, pole, domaća pogača, kupus s rebarcima, krumpir, rakija), koje se očito smatraju važnim identitetskim obilježjima ličkoga kraja. Najrjeđe su zastupljeni etnografski sadržaji (npr.

Table 1. Formats, fold types and length of printed brochures from the Tourist boards

Title of Publication	Format and Fold Type	Number of Pages
Tourist Map 10+1 – Lika-Senj County	Folded brochure, tourist map	2
10+1 Reasons to Exit the Motorway and Explore the Region	Booklet	28
Hiking, Walking, Trekking – Lika-Senj County	Booklet	36
Cycling Routes of the Lika-Senj Region	Booklet	30
Gospić – So Close, So Diverse	Booklet	48
Cycling Routes of the City of Gospić	Folded brochure	2
Premužić Trail	Folded brochure (Leporello)	2
Zavratnica Cove	Folded brochure (Leporello)	2
Historical Interpretation Trail	Folded brochure	2
Grabovača Cave Park (Cave Park)	Booklet	26
Perušić Municipality Tourist Map	Folded brochure, tourist map	2
Discover undiscovered – Perušić	Folded brochure	2

Source: Tourist Board of the City of Gospić; Tourist Board of the Municipality of Perušić; Public Institution Velebit Nature Park; Public Institution Grabovača Cave Park

distinct category is educational brochures, with the primary goal of informing and instructing visitors about the destination. Brochures often have a number of uses. In the tourist boards of the City of Gospić and the Municipality of Perušić, a total of 12 printed brochures are available, varying in format and type of fold, length, design, and the area they present (Fig. 2). The majority of brochures cover the wider area of Lika-Senj County, while only two or three specifically cover the City of Gospić and the Municipality of Perušić. Most of the brochures are both informational and promotional.

An analysis of printed brochures by format, fold type, and length (Table 1) indicates that folded brochures are the most common, including standard folded formats, Leporello folds, and those including a tourist map. Folded brochures account for more than half of the sample (7). Booklets are somewhat less common (5). Folded brochures are printed on two pages, whereas booklets are considerably longer (26–48 pages). The most extensive publication is the booklet presenting the natural

and cultural heritage of the City of Gospić (48 pages), as expected, given the City's large territory, encompassing significant portions of the natural environment, but also its long history, urban character, and its long-standing central role across the wider region.

An analysis of the visual elements of the brochures, ordinarily photographs, shows that a total of 363 motifs (or items) from the area of Lika-Senj County are presented in one way or another in the 12 brochures. Most of the photographs relate to the Lika region (Plitvice Lakes, Velebit, Central Lika). Natural heritage motifs account for two-thirds (66.4 %) of all depicted content (Table 2). The most prevalent among these are the natural landscapes (32.0 %). Evidently, both the local community and tourists perceive natural landscapes as the most attractive elements of Lika's tourism, which explains their prevalence in promotional content. Within Central Lika, these include, for example, the landscapes of Velebit, Lake Kruščica, Zira Hill, Lika Field, and the Duliba forests. Less often shown

Tablica 2. Motivi prirodne baštine u tiskanim brošurama

Prirodna baština	Broj motiva	Udio u ukupnom broju motiva (%)
Prirodni pejzaž	116	32,0
Speleološki objekti	21	5,8
Rijeke i izvori vode	19	5,3
Životinje	18	5,0
Biljni svijet	8	2,2
Ostalo	59	16,3
UKUPNO	241	66,4

Izvor: Turistička zajednica Grada Gospića, Turistička zajednica Općine Perušić, Javna ustanova Park prirode Velebit, Javna ustanova Pećinski park Grabovača

Tablica 3. Motivi kulturne baštine u tiskanim brošurama

Kulturna baština	Broj motiva	Udio u ukupnom broju motiva (%)
Arheološki, povijesni i muzejski lokaliteti	43	11,8
Sakralni motivi	27	7,4
Gastronomija	26	7,2
Etnografski motivi	11	3,0
Manifestacije	3	0,8
Ostalo	12	3,3
UKUPNO	122	33,6

Izvor: Turistička zajednica Grada Gospića, Turistička zajednica Općine Perušić, Javna ustanova Park prirode Velebit, Javna ustanova Pećinski park Grabovača

lička kapa, narodna nošnja, pletene košare, glineni vrčevi) i manifestacije (npr. Jesen u Lici). U kategoriju *Ostalo* uvrštene su primjerice zaštićene zgrade i kuće (npr. mlinovi), znameniti ljudi i sl.

Analiza motiva prikazanih u brošurama upućuje na to da se, slično kao i cijela Lika, i Srednja Lika želi prikazati ponajprije kao regija velike bioraznolikosti, atraktivnih prirodnih pejzaža, krških oblika, rijeka, šuma i životinjskoga svijeta. Priroda se ističe kao glavna prednost područja, tj. ono što je razlikuje od drugih turističkih odredišta. Slika regije gradi se oko ideje mira, bijega od gradske svakodnevice i povezanosti s okolišem. S druge strane, kulturni motivi i dalje imaju važnu ulogu u promociji područja. Znatno su rjeđe zastupljeni pa se stječe

dojam da se smatraju dopunskim atrakcijama koje, uz prirodne ljepote, turistima nude iskustvo lokalne kulture, osobitoga (ponajprije ruralnoga) načina života i povijesne baštine. Najčešće uključuju prikaze povijesnih lokaliteta, žive muzejske aktivnosti, sakralnih objekata, lokalne hrane, običaja i tradicijskih elemenata.

Osam od dvanaest analiziranih tiskanih brošura ima samo inačicu na hrvatskom jeziku, tri su dostupne na hrvatskom i engleskom, dok je samo jedna višejezična (hrvatski, engleski, njemački, talijanski i francuski), što upućuje na zaključak da je većina brošura namijenjena domaćim posjetiteljima. Nepristupačnost informacija stranim turistima zasigurno umanjuje promotivni potencijal i doseg

Table 2. Natural heritage motifs in printed brochures

Natural heritage	Number of motifs	Share of total number of motifs (%)
Natural landscapes	116	32.0
Speleological features	21	5.8
Rivers and water sources	19	5.3
Animals	18	5.0
Plant life	8	2.2
Other	59	16.3
TOTAL	241	66.4

Source: Tourist Board of the City of Gospić; Tourist Board of the Municipality of Perušić; Public Institution Velebit Nature Park; Public Institution Grabovača Cave Park

Table 3. Cultural heritage motifs in printed brochures

Cultural heritage	Number of motifs	Share of total number of motifs (%)
Archaeological, historical, and museum sites	43	11,8
Sacral motifs	27	7,4
Gastronomy	26	7,2
Ethnographic motifs	11	3,0
Events	3	0,8
Other	12	3,3
TOTAL	122	33,6

Source: Tourist Board of the City of Gospić; Tourist Board of the Municipality of Perušić; Public Institution Velebit Nature Park; Public Institution Grabovača Cave Park

are photographs depicting speleological features (mostly from the Grabovača Cave Park), rivers and water sources (the Gacka and Lika rivers), and animals (bears, horses, and sheep), while content related to plant life (the fir tree “Car”) appears rarely. The category “Other” includes content associated with activities in nature and, therefore, classified under natural heritage motifs. They depict various outdoor activities, such as hiking, cycling, kayaking, and similar, portraying a diverse and active tourism based on natural heritage.

Cultural heritage is the dominant motif in one-third of all analyzed content (Table 3). The most frequent cultural motifs depict museum, archaeological, and historical sites (11.8 %), such as the

Nikola Tesla Memorial Center, the Lika Museum, the Marta Vodarica fountain, the Old Town of Perušić, the Kosinj Bridge, and the Dr. Ante Starčević Memorial House. Next are sacral motifs, such as the Cathedral of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary in Gospić and other local churches, as well as photographs of gastronomic specialties (bacon, pole, homemade flatbread, cabbage with ribs, potatoes, rakija), regarded as important to the regional identity of Lika. Ethnographic content (Lika cap, traditional costumes, woven baskets, clay jugs) and seasonal events (Autumn in Lika) are less prevalent. The Other section presents protected buildings and houses (mills), renowned persons, and similar content.

na inozemnim tržištima. U smislu povezanosti s digitalnim kanalima, gotovo sve brošure, njih 11, sadrže QR kôd ili mrežnu poveznicu koja korisnika upućuje na dodatne internetske izvore informacija.

Dizajnom, strukturom i vizualnošću sve su brošure promišljeno koncipirane i estetski privlačne. Tekst je kratak i jasan, a raspored sadržaja prilagođen korisnicima, tj. osmišljen tako da se informacije lako pronađu. U nekim je brošurama tekst podijeljen u manje cjeline, uz oznake ili simbole koji olakšavaju snalaženje. Bogate su mnogim fotografijama koje često zauzimaju cijele stranice. Stoga ih se može smatrati vizualno i sadržajno usklađenim prikazom prostora Like (i Srednje Like), u kojem se prirodni i kulturni elementi nadopunjuju u stvaranju identiteta ličke regije.

Mrežne stranice

Mrežne stranice vezane uz turističke sadržaje ne samo da informiraju i promoviraju određeno turističko odredište, nego i stvaraju želju za napuštanjem monitora i fizičkim posjetom destinaciji te omogućuju uspoređivanje turističkih atrakcija (Zupanc, 2010). Za razliku od tiskanih publikacija koje su u svojoj biti ograničene nakladom i brojem stranica te statične, mrežne stranice imaju neograničenu nakladu, rentabilnije su, nude gotovo neograničen prostor za prezentaciju informacija te imaju znatno veće mogućnosti, odnosno oblike prezentacije sadržaja (npr. podržavaju postavljanje više teksta i fotografija, imaju interaktivna sučelja i karte) te omogućavaju stalna osvježavanja i dopune sadržaja, pa su naširoko prihvaćen medij turističke promidžbe. Budući da ovise o broju posjetitelja stranice, moraju biti strukturirane tako da su intuitivne i prilagođene korisnicima, tj. da olakšavaju pretraživanje i potiču posjetitelje na dulje zadržavanje. Međutim, one imaju i nedostatke koji se uglavnom tiču tehničkih preduvjeta potrebnih za njihovo posjećivanje (zahtijevaju kompatibilne internetske preglednike, ovise o dostupnosti poslužitelja te brzini mrežne povezanosti s poslužiteljem).

Osim toga, može biti upitna vjerodostojnost i relevantnost prezentiranih podataka (Slunjski, 2019). Stoga se u potrazi za pouzdanim informacijama korisnici najčešće služe službenim mrežnim stranicama turističkih zajednica. Za potrebe ovoga istraživanja opisno su analizirani izgled, struktura i motivi mrežnih stranica turističkih zajednica Ličko-senjske županije, Grada Gospića i Općine Perušić te udruge Općine Lovinac.

Mrežna stranica Turističke zajednice Ličko-senjske županije

Turistička zajednica Ličko-senjske županije koristi jednu primarnu mrežnu stranicu (URL 4) i dvije specijalizirane stranice – Lika Active (URL 5) i Lika Gastro (URL 6). Specijaliziranim se stranicama pristupa izravno ili putem primarne mrežne stranice; koncipirane su na sličan način s pojednostavljenim pretraživanjem; sadržaji su informativno-promotivnoga karaktera; na njima su funkcionalni linkovi kao dio teksta i sadržaja. Sve navedene stranice imaju hrvatsku i englesku inačicu (Turistička zajednica Ličko-senjske županije i Institut za turizam, 2025).

Primarna mrežna stranica strukturirana je prema logičnim i korisnički pristupačnim tematskim kategorijama *Što raditi*, *Planiranje putovanja*, *Upoznajte regiju* te *Kontakt*, koje imaju svoje podizbornike. *Administrativni izbornik* na dnu stranice služi za transparentno informiranje o aktualnim događajima, natjecajima i relevantnim dokumentima. Hijerarhijski jasna organizacija sadržaja osigurava preglednost i jednostavnu uporabu.

U kategoriji *Što raditi* naglasak je stavljen na ponudu aktivnosti usmjerenih na aktivni turizam i iskustvene doživljaje (biciklizam, pješčačenje, planinarenje, lov i ribolov, speleo-turizam, adrenalinski i zimski sportovi te sportovi na vodi). Od pojedinih mjesta s područja Srednje Like navode se Pećinski park Grabovača, rijeka Lika i jezero Kruščica te Kosinjski most. Sadržaj kategorije *Planiranje putovanja* čine praktične informacije vezane uz dolazak

An analysis of the motifs in the brochures suggests that, just like Lika in general, Central Lika is portrayed as a region of great biodiversity, attractive natural landscapes, karst features, rivers, forests, and wildlife. Nature is presented as the regional feature that distinguishes it from other tourist destinations. The image of the region is based on tranquility, the opportunity to escape everyday urban life, and to establish a connection with nature. Also, cultural motifs play an important role in promoting the region. Given that they are less represented, they appear as supplementary attractions which, alongside natural beauty, allow visitors to experience the local culture, a distinctive and predominantly rural way of life, imbued with historical heritage. They most commonly include depictions of historical sites, live museum activities, sacral buildings, local cuisine, customs, and traditional content.

Eight of the twelve printed brochures are available only in the Croatian language, three are available in both Croatian and English, and only one brochure is published in a multilingual version in Croatian, English, German, Italian, and French, suggesting that most of the brochures are intended for domestic visitors. The fact that foreign tourists are unable to get information lessens the promotional potential and reach of the brochures in international markets. Regarding integration of information with digital channels, almost all brochures (11) include a QR code or a website link directing users to additional online sources.

The design, structure, and visuals of all the brochures have been carefully planned and are aesthetically appealing. The textual content is concise and clear, while the layout is user-friendly for easy access to information. In some brochures, the text is divided into smaller sections, accompanied by markers or symbols that make navigation easier. The brochures are rich in photographs, often taking up full pages. These presentations are visually and conceptually well thought-out presentations

of the Lika region (and Central Lika), where the natural and cultural content complement one another in creating the regional identity.

Websites

Websites on tourism inform and promote a destination, creating the desire to leave the screen and visit it in person, while also providing an opportunity to compare tourist attractions (Zupanc, 2010). Unlike printed publications, constrained by print runs, page numbers and being static, websites have an unlimited reach, are more cost-effective, offer virtually unlimited space for presenting information and provide significantly greater possibilities and formats for presenting content, by providing larger amounts of text and images, as well as interactive interfaces and maps. The ability to continuously update and expand content is why websites have become a widely adopted medium for promoting tourism. As success is measured by the number of website visitors, they must be structured to be intuitive and user-friendly, providing easy navigation and encouraging users to remain engaged longer. However, there are also certain drawbacks, primarily the technical requirements for providing access, such as compatible web browsers, server availability and network connection speed. In addition, the reliability and relevance of the information presented at times are questionable (Slunjski, 2019). Users most often rely on the official websites of Tourism Boards when seeking trustworthy information. For the purposes of this study, the layout, structure, and motifs of the websites of the Tourist Boards of Lika-Senj County, the City of Gospić, and the Municipality of Perušić, as well as the Municipality of Lovinac association, were analyzed descriptively.

Website of the Lika-Senj County Tourist Board

The Lika-Senj County Tourist Board has one main website (URL 4) and two specialized websites called Lika Active (URL 5) and Lika Gastro (URL 6). The

i boravak u Županiji (prijevoz i smještaj). Osobita je vrijednost ove kategorije mogućnost preuzimanja višejezičnih brošura i vodiča. U kategoriji *Upoznajte regiju*, uz opće i geografske podatke o Županiji, predstavljene su izdvojene turističke atrakcije, od kojih se u Srednjoj Lici nalaze dio Parka prirode Velebit, Pećinski park Grabovača, Gospić, Perušić, Lovinac, Memorijalni centar „Nikola Tesla“, Spomen dom dr. Ante Starčevića i Muzej Like. *Kontakt* nudi adrese i brojeve telefona turističkih zajednica korisne kako lokalnim djelatnicima, tako i turistima koji žele pratiti događanja i planirati svoj posjet u skladu s njima.

Sve su turističke atrakcije predstavljene fotografijama i kratkim popratnim tekstom. Od prikazanih motiva prirodne baštine Županije najviše se ističu: Plitvička jezera, Park prirode Velebit, Nacionalni park Sjeverni Velebit, Pećinski park Grabovača, rijeka Lika, jezero Kruščica, uvala Zavrtnica i rijeka Gacka. Među najvažnijim kulturno-povijesnim motivima Županije ističe se rodna kuća Nikole Tesle. Unatoč razmjerno bogatoj ponudi događanja, koji su popisani u podizborniku *Kultura*, uočava se da su tradicionalne manifestacije, folklor, lokalni način života i sportski kulturni događaji slabije prezentirani sadržaji turističke ponude u odnosu na ostale atrakcije, osobito prirodne. S obiljem fotografija, u vizualnom smislu stranica je privlačna.

Mrežna stranica Turističke zajednice Grada Gospića

Mrežna stranica Turističke zajednice Grada Gospića (URL 7) ima hrvatsku i englesku inačicu. Funkcionalnost stranice vrlo je visoka; struktura je jasna, bez suvišnih navigacijskih alata; kategorije su logično posložene; sadržaj je pregledan. Na naslovnici je dinamičan gornji okvir; izdvojeno je sedam tematskih kategorija (*Doživite*, *Novosti*, *Gastronomija*, *Sport i rekreacija*, *Smještaj*, *Istražite*, *Dokumenti*), od kojih neke sadrže podizbornike. Kategorija *Doživite* vizualno je i sadržajno najupečatljivija. U njoj su opisani i fotografijama

prikazani ključni lokaliteti kulturne i prirodne baštine (Memorijalni centar „Nikola Tesla“, Spomen dom dr. Ante Starčevića, Muzej Like, povijesni lokaliteti, uključujući trgove i spomenike, Park prirode Velebit); nudi mogućnost preuzimanja višejezičnih brošura. Kategorija *Novosti* pruža ažurirane informacije o kulturnim i sportskim događajima, izložbama, koncertima, festivalima i manifestacijama (npr. Dan Grada Gospića, Advent u srcu Like, Jesen u Lici). U kategoriji *Gastronomija* promoviraju se lokalni restorani, konobe i obiteljska poljoprivredna gospodarstva, uz detaljan opis tradicionalnih ličkih jela i pića. *Sport i rekreacija* prezentira mogućnosti planinarenja, biciklizma, jahanja, ribolova, lova, parajedrilicarstva i drugih adrenalinskih aktivnosti. *Smještaj* donosi pregled dostupnih smještajnih kapaciteta po vrstama. U kategoriji *Istražite* nude se praktične informacije, uključujući osnovne informacije o Gradu Gospiću, kontakte turističke zajednice, turističko-informativnoga centra, turističkih agencija i ostalih s turizmom povezanih institucija, te informacije o poznatim Gospićanima. Postavljene su i višejezične brošure. *Dokumenti* nude izbor ključnih službenih dokumenata turističke zajednice poput statuta, plana upravljanja destinacijom, programa rada i izvješća te natječaja.

Prezentacija prirodne i kulturne baštine temelji se na vizualnom doživljaju pa su postavljene mnoge profesionalne fotografije i multimedijski sadržaji, a tekstovi služe kao informativna dopuna. Najzastupljeniji su motivi kulturne i prirodne baštine. Nematerijalna baština, poput folklor, narodnih običaja i zanata, čini se zadovoljavajuće prisutnom. Uglavnom se prezentira putem informacija o manifestacijama i gastronomiji.

Mrežna stranica Turističke zajednice Općine Perušić

Mrežna stranica Turističke zajednice Općine Perušić (URL 8), koja ima hrvatsku i englesku inačicu, otvara se uvodnom fotografijom s porukom „Dobrodošli u zemlju špilja i bogate prošlosti!“.

specialized websites are accessed either directly on the web or from links from the main website. They have common web design approaches: simplified navigation with informative and promotional content. Functional links can be found in the text and other sections of content. The websites are available in Croatian and translated into English (Lika-Senj County Tourist Board and the Institute for Tourism, 2025).

The structure of the main website incorporates logical and user-friendly thematic sections: Things to Do, Plan Your Trip, Explore the Region (About Lika), and Contact, each with the option of submenus. An admin menu in the page footer contains transparent information on current events, tenders, and relevant documents. The hierarchically structured content ensures both clarity and ease of use.

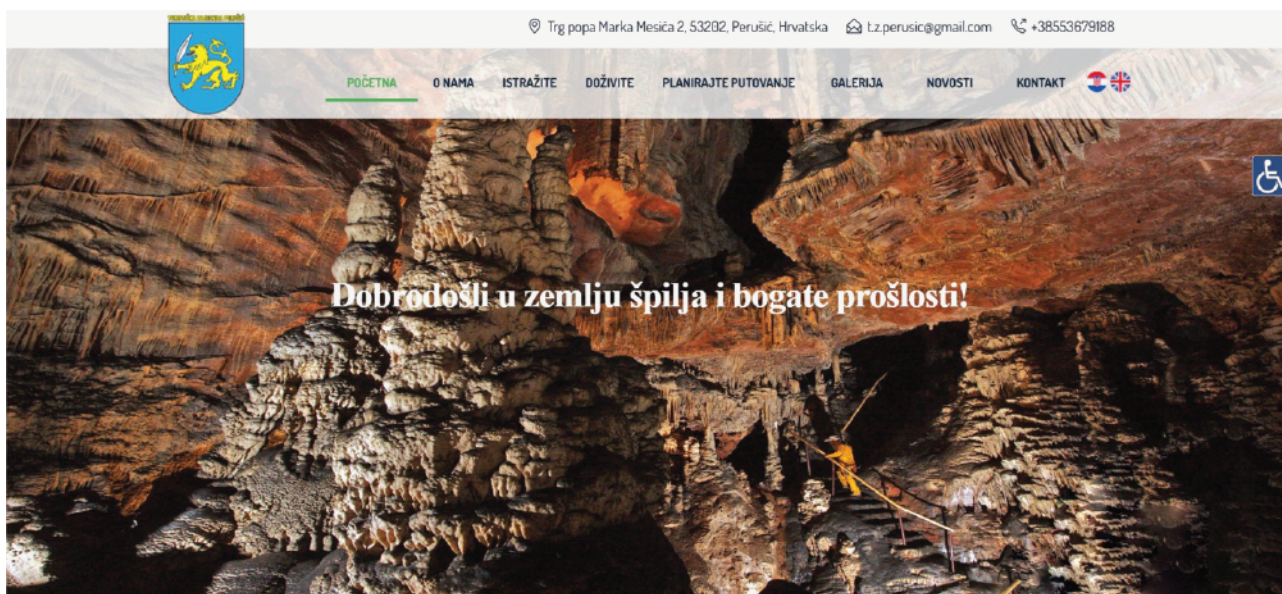
In the Things to Do section, activities related to active tourism and outdoor recreational activities, such as cycling, walking, hiking, hunting and fishing, speleotourism, adrenaline and winter sports, and water-based activities. The highlighted locations in Central Lika are the Grabovača Cave Park, the Lika River and Lake Kruščica, and the Kosinj Bridge. The Plan Your Trip section has practical information on traveling and staying in the County (transport and accommodation), in particular, the ability to download multilingual brochures and guides. The Explore the Region (About Lika) section presents tourist attractions, including general and geographical information about the County, as well as special tourist attractions: the Velebit Nature Park, the Grabovača Cave Park, Gospić, Perušić, Lovinac, the Nikola Tesla Memorial Center, the Dr Ante Starčević Memorial House, and the Lika Museum. The Contact section provides the addresses and telephone numbers of Tourist Boards, which are useful for local workers and visitors who want to follow events and plan their stay.

All tourist attractions are presented in photographs, each accompanied by a caption. The most

prominent of the motifs depicting the County's natural heritage are the Plitvice Lakes, Velebit Nature Park, Northern Velebit National Park, Grabovača Cave Park, the Lika River, Lake Kruščica, Zavrtnica Cove, and the Gacka River. Regarding the County's most significant cultural and historical motifs, particular emphasis is placed on Nikola Tesla's birthplace. Despite a relatively long list of events under the Culture submenu, traditional manifestations, folklore, local ways of life, and sports-cultural events are less prominently represented in the tourism offer compared to other attractions, particularly those related to natural heritage. The website is visually appealing because it has a lot of photographic content.

Website of the Gospić Tourist Board

The Gospić Tourist Board website (URL 7) is in both Croatian and English. It is very functional: a clear structure, logically organized sections, well-structured content, and easy navigation. The homepage features a dynamic header and highlights seven thematic sections, such as Experience, News, Gastronomy, Sport and Recreation, Accommodation, Explore, and Documents, with some submenus. The Experience section is the most prominent both visually and content-wise. It presents key cultural and natural heritage sites with descriptive text and photographs, such as the Nikola Tesla Memorial Center, the Dr Ante Starčević Memorial House, the Lika Museum, historical sites including squares and monuments and Velebit Nature Park, while also offering the ability to download multilingual brochures. The News section provides recent information on cultural and sporting events, exhibitions, concerts, festivals, and other events, such as Gospić City Day, Advent in the Heart of Lika, and Autumn in Lika. The section on Gastronomy provides information on restaurants, taverns, and family-run farms, and includes traditional Lika dishes and beverages. The section on Sports and Recreation outlines

Slika 3. Mrežna stranica Turističke zajednice Općine Perušić (URL 8)

Figure 3. Website of the Perušić Tourist Board (URL 8)

Time je istaknut ključni sadržaj turističke ponude općine, a to su špilje, odnosno Pećinski park Grabovača (Sl. 3.). Fotografija je dio dinamičnoga gornjeg okvira. Stranica sadrži kombinaciju kratkih tekstova i fotografija ključnih motiva.

Na naslovnici su sljedeće kategorije: *Početna*, *O nama*, *Istražite*, *Doživite*, *Planirajte putovanje*, *Galerija*, *Novosti*, *Kontakt*, od kojih neke sadrže podizbornike. Kategorija *Početna* donosi nekoliko ključnih informacija o Perušiću. *O nama* sadrži osnovne podatke, dokumente, izvješća i kontakt informacije. Treća kategorija, *Istražite*, nudi fotografski i opisni prikaz najistaknutijih dijelova prirodne i kulturne baštine Općine Perušić. Također, dostupne su osnovne informacije o naselju Perušić, kulturi i običajima, Pećinskom parku Grabovača, povijesti Perušića, rijeci Lici, jezeru Kruščici i Kosinju. U kategoriji *Doživite* nude se raznoliki sadržaji namijenjeni posjetiteljima koji žele aktivno upoznati kraj (obiteljski odmor s poučnim stazama, kajakarenje i splavarenje na rijeci Lici, lov i ribolov, biciklizam i planinarenje). U kategoriji *Planirajte putovanje* pruža se pregled smještajnih kapaciteta, restorana i obiteljskih poljoprivrednih

gospodarstava koji olakšavaju organizaciju boravka. Sadrži i interaktivnu kartu općine te brošure na tri jezika. U *Galeriji* je prikazano 19 fotografija, od čega se samo četiri odnose na dominantno kulturnu baštinu, dok je ostatak posvećen motivima prirodne baštine. Kategorija *Novosti* sadrži pregled aktualnih događanja koja se redovito osvježavaju. *Kontakt* omogućuje turistima jednostavno slanje poruke ili upita putem obrasca te pruža ključne podatke za komunikaciju.

Sudeći prema mrežnoj stranici, promocija Općine osim prirodne i kulturne baštine obuhvaća životni stil i tradiciju, gastroturizam, folklorne i sezonske manifestacije (npr. Advent u Perušiću, Perušićki sunčani dani, Zeleni sajam), što se smatra njezinom dodanom vrijednošću.

Mrežna stranica Lovinačkoga turističkog foruma

Mrežna stranica Lovinačkoga turističkog foruma (LTF) (URL 9) ima hrvatsku i englesku inačicu. Otvara se uvodnom fotografijom s porukom „Istražite ljepote Velebita“, čime se naglašava ključni sadržaj turističke ponude općine, Velebit.

opportunities for hiking, cycling, horseback riding, fishing, hunting, paragliding, and other adrenaline activities. The Accommodation section shows a brief overview of available accommodation by type. The Explore section provides practical information, including basic information about the City of Gospić, contact details for the Tourist Board, the tourist information center, travel agencies, and other tourism institutions, as well as information on notable individuals from Gospić. Multilingual brochures are also available. The Documents section includes important official documents of the Tourist Board, such as statutes, destination management plans, work programs and reports, as well as public tenders.

The presentation of natural and cultural heritage is primarily a visual experience, which includes many professional photographs and multimedia content, while the accompanying texts serve as additional information. Cultural and natural heritage motifs are strongly presented. Intangible heritage, such as folklore, traditional customs, and crafts, also follows a satisfactory format, mainly with information on events and gastronomy.

Website of the Perušić Tourist Board

The website of the Perušić Tourist Board (URL 8), available in both Croatian and English, opens on the homepage with an image bearing the message “#The Land Of The Caves”. It highlights the key element of the municipality’s tourism offer, namely the caves, specifically the Grabovača Cave Park (Fig. 3). The image is part of the dynamic header. The website combines brief textual content with photographs illustrating key motifs.

The homepage features the following sections: Home, About Us, Explore, Experience, Plan A Trip, Gallery, News, and Contact, some of which have submenus. The Home section provides several key pieces of information about Perušić. The About Us section contains basic information, documents, reports, and contact details. The Explore section

is a photographic and descriptive presentation of the most important natural and cultural heritage of the Municipality of Perušić. It also provides basic information about the settlement, culture and customs of Perušić, the Grabovača Cave Park, the history of Perušić, the Lika River, Lake Kruščica and Kosinj. The Experience section presents a variety of activities for visitors who want to get actively engaged with the area, such as family holidays with educational trails, kayaking and rafting on the Lika River, hunting and fishing, cycling, and hiking.

The Plan Your Trip section gives an overview of accommodations, restaurants, and family-run farms to help visitors organize their stay. There is also an interactive map showing the municipality and brochures in three languages. The gallery section displays 19 photographs: four depict cultural heritage and the remainder natural heritage motifs. The News section outlines current events taking place and is regularly updated. The Contact section gives visitors the opportunity to submit inquiries via an online form and provides contact details.

Based on the overall website, the promotion of the Municipality extends beyond natural and cultural heritage to include lifestyle and tradition, gastronomic tourism, as well as folklore and seasonal events, such as Advent in Perušić, Perušić Sunny Days, and the Green Fair, which are deemed added value to the tourism offer.

Website of the Lovinac Tourist Forum

The Lovinac Tourist Forum (LTF) website (URL 9) is available in both Croatian and English. It opens with a hero image bearing the message “Explore the beauty of Velebit,” highlighting the key element of the municipality’s tourism offer—Velebit. The image is part of the dynamic header. The website has a clear structure, concise (perhaps overly concise) text, and a logical navigation menu with the following sections: LTF, Accommodation, Gastro, Local Attractions, Manifestations, Surroundings and

Fotografija je dio dinamičnoga gornjeg okvira. Stranica ima preglednu strukturu, kratke (možda i prekratke) tekstove, logično organiziran navigacijski izbornik s kategorijama: *LTF*, *Smještaj*, *Gastro*, *Lokalni sadržaji*, *Manifestacije*, *Ponuda u okruženju*, *Novosti*, *Kako do Lovinca?*, *Kontakt*; većina njih sadrži podizbornike. U kategoriji *LTF* donose se osnovne informacije o udruzi. *Smještaj* posjetiteljima nudi informacije o različitim vrstama smještaja. Kategorija *Gastro* predstavljena je podizbornicima koji donose informacije o ugostiteljskim objektima i proizvođačima lokalnih proizvoda. U kategoriji *Lokalni sadržaji* nalaze se fotografije i vrlo kratki opisi mnogih atraktivnih lokaliteta, kao što su poučne staze Lovinca, LikaBike, sanjkalište Cvituša, biciklističke staze južnog Velebita, Park prirode Velebit, Tulove grede, rimska cesta, mlin Travić, jezero Sv. Rok, izvor Bakovac, Vrilo mudrosti, Majstorska cesta. *Manifestacije* sadrže pregled brojnih događanja (npr. Velebike Maraton, koncert Oxygene na Majstorskoj cesti, Lovinački Advent, Dani sira i ličkog krumpira, MTB festival Srce Velebita i dr.), koji se stalno osvježava i mijenja. U kategoriji *Ponuda u okruženju* na sličan je način izdvojeno desetak atraktivnih izleta i destinacija u neposrednoj blizini (npr. *Truffle hunting*, staza Nikole Tesle, Pećinski park Grabovača, kanjon rijeke Zrmanje, nacionalni parkovi Sjeverni Velebit, Krka, Kornati i Paklenica te Plitvička jezera).

Što se prezentacije prirodne i kulturne baštine tiče, stranica jasno promovira oba tipa baštine. Motive prirodne baštine čine staze, parkovi, vodeni izvori, sanjkalište i jezero, dok motive kulturne baštine čine Majstorska cesta, mlin Travić i dr. Primjećuje se da osim baštinskih motiva, stranica snažno promiče festivale i događanja, gastronomsku ponudu, proizvođače lokalnih proizvoda, sportske aktivnosti, edukativne sadržaje i način života kroz ruralni turizam i domaće proizvode. Time je u segmentu manifestacija i događanja ova mrežna stranica u odnosu na druge najinformativnija.

Sve analizirane mrežne stranice imaju sličnu strukturu, donekle i izgled. Vizualno su vrlo privlačne i korisnicima pristupačne, jasne su i pregledne, s mnogo korisnih turističkih i drugih informacija. U svojem ključnom dijelu, a to je prezentacija lokalnoga prostora i zajednice, ističu prirodnu i kulturnu baštinu, gastronomsku ponudu te sportsko-rekreacijske aktivnosti koje se na njihovom području mogu odvijati (osobito u prirodi).

Zaključak

U uvodnom je dijelu istaknuto kako 35,8 % površine Srednje Like pripada nekoj kategoriji zaštićenih prirodnih područja Hrvatske. U njoj je, s druge strane, smješteno svega 1,2 % svih kulturnih dobara u Hrvatskoj. Dakle, zaštićena prirodna baština u odnosu na kulturnu uvelike ide u prilog prirodne baštine. U analizi odnosa prirodne i kulturne baštine predstavljene prevladavajućim motivima u turističkim publikacijama (razglednicama, tiskanim brošurama i mrežnim stranicama turističkih zajednica) motivima prirodne baštine se uz opise i dojmpljive vizualne prikaze prirode pribrojila većina sportsko-rekreacijskih aktivnosti jer se uglavnom odnose na boravak u prirodi, a motivima kulturne baštine dodala se prezentacija gastronomske ponude i većina manifestacija i događaja.

Analiza je pokazala da se stvarna veća zastupljenost zaštićene prirodne baštine u Srednjoj Lici najviše odražava u brošurama, u kojima je odnos između prezentirane prirodne i kulturne baštine sukladan udjelima zaštićenih prirodnih područja i kulturnih dobara. Mrežne stranice uravnoteženije predstavljaju prirodnu i kulturnu baštinu. Upravo se ovi zaključci smatraju glavnim doprinosom rada. Vodeći se njima, glavni dionici razvoja turizma ovoga područja, a to su turističke zajednice, mogli bi ubuduće usmjeravati prezentaciju baštine svoga kraja.

Prema dominantnim motivima, Srednja Lika ponajprije se prikazuje kao regija raznolike i očuvane prirode, atraktivnih prirodnih pejzaža,

Offers, News, How to Reach Lovinac? and Contact, most of which have submenus. The LTF section provides basic information about the association. The Accommodation section offers visitors information about types of accommodation. The Gastro category is organized into submenus with information on catering establishments and producers of local products. The Local Attractions section features photographs and brief descriptions of numerous attractions, such as the Educational Trails of Lovinac, LikaBike, the Cvituša sledding area, bicycle paths of South Velebit, Velebit Nature Park, Tulove grede, the Roman road, Travić mill, Lake Sv. Rok, Bakovac spring, Source of Wisdom, and the Majstorska cesta (Master Road). The Manifestations section gives an overview of numerous events, such as the Velebike Marathon, the Oxygene concert on the Majstorska cesta, Lovinac Advent, Days of Cheese and Lika Potatoes, MTB Heart of Velebit Festival, which is continuously updated and modified. The Surroundings and Offers section also highlights ten or so attractive excursions and destinations in the immediate vicinity, such as truffle hunting, the Nikola Tesla path, Grabovača Cave Park, the Zrmanja river canyon, the national parks of Northern Velebit, Krka, Kornati, and Paklenica, as well as the Plitvice Lakes.

The website clearly promotes both natural and cultural heritage. Natural heritage motifs include trails, parks, water sources, the sledding area, and the lake, while cultural heritage motifs depict the Majstorska cesta, Travić mill, and similar sites. Also evident is that, in addition to heritage content, the website promotes festivals and events, gastronomic offerings, producers of local products, sporting activities, educational content, and forms of lifestyle linked to rural tourism and domestic products. This website is the most informative in the section on events and manifestations compared to other websites.

All analyzed websites have a similar structure and visual design: visually appealing, user-friendly,

clear, and well organized, offering a substantial amount of useful tourism-related and other information. The key purpose of the websites, which is to present the local area and community, places emphasis on natural and cultural heritage, gastronomic offerings, as well as sporting and recreational activities, particularly those that can take place in the natural environment.

Conclusion

The introductory section noted that 35.8 % of the territory of Central Lika falls within the protected natural areas of Croatia, while only 1.2 % of all cultural goods in Croatia are located in the region. So, when comparing protected natural heritage to cultural heritage, natural heritage largely prevails. In analyzing the relationship between natural and cultural heritage as represented in the dominant motifs of tourism publications (postcards, printed brochures, and tourist board websites), most sporting and recreational activities are classified under natural heritage motifs, given that they are activities in nature, whereas gastronomic offerings and the majority of events and manifestations fall under cultural heritage motifs.

The analysis demonstrates that the greater representation of protected natural heritage in Central Lika is mostly evident in brochures, where the ratio between promoted natural and cultural heritage aligns with the ratio of protected natural areas and cultural goods. In comparison, websites showcase natural and cultural heritage more evenly. These findings reveal the principal contribution of this study, and guided by them, the key stakeholders in the development of local tourism, the Tourist Boards, should, in the future, perhaps direct more effort to present the local heritage in tourism.

Based on dominant motifs, Central Lika is primarily portrayed as a region of diverse and preserved natural environments, attractive landscapes, speleological attractions, rivers, lakes, and

speleoloških objekata, rijeka, jezera i životinja. Priroda je temelj razvoja ekoturizma, cikloturizma, gastronomskoga i ruralnoga turizma te avanturističkih oblika odmora – oblika turizma koji su u znatnoj mjeri već prisutni u Srednjoj Lici i koji se umnogome promoviraju na mrežnim stranicama turističkih zajednica. Kulturni motivi poput povijesnih lokaliteta, muzeja, sakralnih objekata, memorijalnih mjesta, lokalne gastronomije i tradicijskih elemenata, uglavnom su rjeđe zastupljeni motivi

pa se stječe dojam da kulturna baština dodatno obogaćuje turističku ponudu regije utemeljenu na prirodnoj baštini, unatoč brojnim dokazima duge ljudske prisutnosti i slojevite povijesti tog dijela Like. Možebitna daljnja istraživanja turističke prezentacije baštine Srednje Like mogla bi se usredotočiti na otkrivanje dodatnih razloga slabije zastupljenosti kulturne baštine u odnosu na prirodnu ako takvi, osim prostranijeg prirodnog zaštićenog područja, postoje.

wildlife. Nature is the foundation for the ongoing development of ecotourism, cycling tourism, gastronomic and rural tourism, as well as adventure tourism; all in all, these types of tourism are already well represented in Central Lika and widely promoted on the Tourist Board websites. Historical sites, museums, sacral buildings, memorial locations, local gastronomy, and traditional content as cultural motifs are generally underrepresented, giving the impression that cultural heritage only

complements a predominantly natural-heritage tourism, despite substantial evidence of long-term human presence and the layered historical development of this part of Lika. Future research on the presentation of Central Lika's heritage in tourism should focus on identifying additional reasons for the underrepresentation of cultural heritage relative to natural heritage, if such reasons, apart from the larger extent of protected natural areas, actually exist.

Literatura / Literature

- BUŠLJETA TONKOVIĆ, ANITA. 2014. *Mogućnosti održivog razvoja srednje Like*. Doktorski rad / Doctoral Thesis. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- BUŠLJETA TONKOVIĆ, ANITA. 2015. *Održivi razvoj Središnje Like: prinosi analizi ljudskog i socijalnog kapitala*. Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Državni arhiv u Gospiću.
- DABO, KREŠIMIR; JAKOPOVIĆ, HRVOJE; GLUVAČEVIĆ, DEJAN. 2025. Reprezentativnost kulturne baštine Istre i Kvarnera na najčitanijim hrvatskim portalima i društvenim mrežama turističkih zajednica. *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, 1 (25), 176–194. <https://doi.org/10.7251/EMC2501176D> (1. 11. 2025.).
- DRŽAVNA GEODETSKA UPRAVA. 2021. Posebno obrađeni podaci o površini općina.
- HAMZIĆ, MARTA; FUERST-BJELIŠ, BORNA; PAHERNIK, MLADEN. 2020. Strukturna obilježja uzoraka krajolika Srednje Like: primjena prostorne i regresijske analize. *Kartografija i geoinformacije*, 19 (34), 15–39. <https://doi.org/10.32909/kg.19.34.2> (15. 4. 2025.).
- JOVANIĆ, MARTA. 2017. *GIS analiza i razvojna tipologija krajolika Srednje Like*. Doktorski rad / Doctoral Thesis. Zagreb: Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:100421> (17. 4. 2025.).
- LAH, JOSIP. 2016. Reprezentacija kulturne baštine na hrvatskim turističkim internetskim stranicama. Doktorski rad / Doctoral Thesis. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <https://files.core.ac.uk/download/pdf/299371614.pdf> (1. 11. 2025.).
- MAGAŠ, DAMIR. 2013. *Geografija Hrvatske*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- PEJNOVIĆ, DANE. 1985. *Srednja Lika: socijalnogeografska transformacija*. Gospić: Centar za kulturu – Muzej Like.
- SLUNJSKI, ROBERT. 2019. Turistička prezentacija kulturne baštine Međimurja. *Podravina*, 18 (36), 167–174. <https://hrcak.srce.hr/en/file/336932> (25. 10. 2025.).
- TURISTIČKA ZAJEDNICA LIČKO-SENJSKE ŽUPANIJE I INSTITUT ZA TURIZAM (2025). *Plan upravljanja destinacijom Ličko-senjske županije za razdoblje 2025.–2028*. https://licko-senjska.hr/images/uploads/Nacrt_27_6.pdf (1. 7. 2025.).
- ZUPANC, IVAN. Pristup analizi prezentacije i vrednovanja baštine – primjer Istre. Doktorski rad / Doctoral Thesis. Zagreb: Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Tiskani izvori / Printed sources

- *Turistička karta 10+1 – Ličko-senjska regija*. Gospić: Turistička zajednica Ličko-senjske županije.
- *10+1 razlog za skretanje s autoceste i upoznavanje regije*. Gospić: Turistička zajednica Ličko-senjske županije.
- *Planinarenje, pješaćenje, trekking – Ličko-senjska županija*. 2017. Gospić: Turistička zajednica Ličko-senjske županije.
- *Biciklističke staze Ličko-senjske regije*. Gospić: Turistička zajednica Ličko-senjske županije.
- *Gospić: Toliko blizu – toliko raznoliko!* 2016. Gospić: Turistička zajednica Grada Gospića.
- *Biciklističke staze Grada Gospića*. Gospić: Turistička zajednica Grada Gospića.
- *Premužičeva staza*. Gospić: Javna ustanova Park prirode Velebit.
- *Uvala Zavratnica*. Gospić: Javna ustanova Park prirode Velebit.
- *Povijesno interpretacijska ruta*. Perušić: Turistička zajednica Općine Perušić.
- *Pećinski park Grabovača (cave park)*. Perušić: Javna ustanova Pećinski park Grabovača.
- *Općina Perušić – turistička karta (Perušić municipality tourist map)*. Perušić: Turistička zajednica Općine Perušić.
- *Otkrij neočekivano – Perušić (Discover undiscovered)*. 2019. Perušić: Turistička zajednica Općine Perušić.

Mrežni izvori / Online sources

- URL 1: Bioportal – GIS preglednik. <https://bioportal.hr/gis/> (7. 5. 2025.)
- URL 2: Pretraživanje Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske. <https://registar.kulturnadobra.hr/#/> (10. 5. 2025.)
- URL 3: Nacional. Gospić poslao snijeg Vancouveru. <https://arhiva.nacional.hr/clanak/77959/gospic-poslao-snijeg-vancouveru> (30. 10. 2025.).
- URL 4: Turistička zajednica Ličko-senjske županije. <https://visit-lika.com/> (23. 8. 2025.)
- URL 5: Lika Active. <http://lika-active.com/> (23. 8. 2025.)
- URL 6: Lika Gastro. <http://lika-gastro.com/> (23. 8. 2025.)
- URL 7: Turistička zajednica Grada Gospića. <https://visitgospic.com/hr/> (23. 8. 2025.)
- URL 8: Turistička zajednica Općine Perušić. <https://tz-perusic.hr/> (23. 8. 2025.)
- URL 9: Lovinački turistički forum. <https://lovinac-lika.hr/> (23. 8. 2025.)

POŠTA U LOVINCU U RAZDOBLJU OD TRAVNJA DO RUJNA 1941. GODINE

The Lovinac Post Office in the Period from April to September 1941

Sažetak

U povijesti općenito, pa tako i u onoj poštanskoj, pojačan interes bude razdoblja velikih društvenih promjena – početak/završetak ratnih sukoba te raspad starih i/ili osnivanje novih država. Jedno od takvih razdoblja bilo je i proljeće/ljeto 1941. obilježeno napadom nacističkih snaga na Kraljevinu Jugoslaviju, njezin brzi raspad i osnivanje Nezavisne Države Hrvatske (NDH), povezano s ulaskom talijanske vojske na teritorij Like. U ovom radu prikazane su promjene koje su se odvijale u poštanskom prometu pošte Lovinac u razdoblju tranzicije od travnja do rujna 1941., utemeljene na dostupnom filatelističkom materijalu u vlasništvu autora i drugih kolekcionara. Vojno-politička kretanja i događaji u lovinačkom kraju u tom vremenu kratko su opisani isključivo radi povijesne i društvene kontekstualizacije.

Ključne riječi: Lovinac, pošta, Kraljevina Jugoslavija, NDH, žig, cjeline

Summary

In historiography generally, as in postal history, heightened interest is sparked by periods of profound social change, such as the onset and end of armed conflicts, as well as the collapse of old states or the establishment of new ones. The spring and summer in 1941 was one such period, when the Nazi forces attacked the Kingdom of Yugoslavia, leading to its rapid disintegration, and the subsequent creation of the Independent State of Croatia (NDH), which was also tied to the Italian army entering the territory of Lika. This paper provides an overview of the changes affecting postal transport at the Lovinac Post Office from April to September 1941, drawing on philatelic sources in the possession of the author and other collectors. The military and political currents and events in the Lovinac area at that time are concisely described to gain historical and social contextualization.

Keywords: Lovinac, post office, Kingdom of Yugoslavia, NDH, postmark, postal stationery

Uvod

Promjene u odvijanju poštanskog prometa u pošti Lovinac u predmetnom razdoblju posljedica su okolnosti koje je sa sobom donio početak Drugoga svjetskog rata na ovom području. One su nastale napuštanjem poštanskih dokumenata, poštanskih maraka i žigova Kraljevine Jugoslavije te uvodeњem onih iz NDH. Kako je riječ o malom mjestu i poštanskom uredu, neke od promjena slijedom naredbi su „zakasnile“, odnosno nisu provedene

Introduction

Changes in postal operations at the Lovinac post office during the period under consideration were a direct consequence of the circumstances arising from the outbreak of the Second World War in this region. The changes stemmed from the gradual abandonment of using postal documents, postage stamps, and postmarks of the Kingdom of Yugoslavia, and the reintroduction of those from the Independent State of Croatia (NDH). Given that

danom objave naredbi o promjenama kao što je bio slučaj u velikim gradovima. Materijal za ovaj prikaz autor je sakupljao dvadesetak godina, motiviran kombinacijom svog dugogodišnjeg hobija i zavičajnim podrijetlom.¹ Zbog oskudnosti sačuvanog poštanskog materijala iz tog vremena, kontaktirani su važniji kolekcionari toga razdoblja širom svijeta, sumještani i njihovi potomci, osobnim kontaktom ili putem društvenih mreža. Tako je dobiveno nekoliko preslika materijala koji su u posjedu drugih kolekcionara koji su ih ljubazno ustupili za objavu.

Lovinačka pošta: tarife, žigovi i marke

Nakon kratkog „travanjskog rata“, 10. travnja 1941. proglašena je NDH, a već 14./15. travnja talijanske su vojne snage u Lovinac ušle iz smjera Gospića i nastavile dalje napredovati prema Gračacu zbog osiguranja željezničke pruge Karlovac-Split. S njima su na područje Lovinca došle i ustaške postrojbe iz Gospića s preporukom župana Frkovića kako Talijane treba dočekati kao saveznike. „No niti narod niti ustaške postrojbe nisu ih cijenili kao vojnike.“ (www.Lovinc.hr)

Na području Lovinca talijanske vojne snage zadržale su se kod željezničke postaje Lovinac te u bunkerima na brdu Cvituša – dominantnoj koti iznad željezničke pruge i samog naselja Lovinac (Pavičić i sur., 1987: 123–124).

Nakon prekida poštanskog prometa nastalog zbog ratnog sukoba, od 19. travnja 1941. sve pošte na području NDH započele su s normalnim poštanskim prometom u kojemu su se nastavile koristiti tarife Kraljevine Jugoslavije koje su stupile na snagu 1. travnja 1941. (*PT Vesnik* 5/1941), pri čemu su bile izjednačene vrijednosti valuta dinara i kune. Ove su tarife ostale na snazi do donošenja novih,

NDH tarifa, od 16. studenoga 1941. godine (*Vjesnik* PBB Br. 14/1941).

Talijanski vojnici koji su se zadržali na lovinačkom području zasigurno su odlazili i u samo naselje Lovinac koje je tada bilo živo općinsko središte s obrtima, gostionicama i trgovinama. No njihov odnos prema lokalnom stanovništvu nije uvijek bio korektan o čemu svjedoči primjer skidanja limenog pokrova s kuće trgovca Mate Kovačevića kako bi ga iskoristili za kazane za kuhanje (Petrović-Leš, 2022: 246), a osim toga razvidno je kako su koristili i lokalne poštanske usluge za slanje poruka svojim obiteljima i blišnjima. Na idućim slikama (Slika 1. i 2.) nalazi se razglednica na kojoj je prikazan povijesno veliki snijeg 1929. u Lovincu, a na poleđini poruka talijanskog vojnika poslana djevojci u Modenu (Italija) iz Lovinca 30. travnja 1941. godine. Nažalost, na razglednici nije sačuvana poštanska marka, koja je zasigurno bila iz Kraljevine Jugoslavije, ali je vidljiv donji dio žiga pošte Lovinac s nazivom mjesta ispisanim ćirilicom pismom. Zbog političke neutralnosti motiva razglednice, pošiljatelju je prodana zatečena „stara“ razglednica izdana u Lovincu 1930-ih godina.

Naredbom općeg odjela br. 393-1941 od 18. travnja 1941. (Cividini, 2005: 3) naloženo je poštanskim uredima da odmah dostave svoje žigove Ravnateljstvu pošta radi izmjena natpisa. S obzirom na stvarnu situaciju na terenu (veći broj malih poštanskih ureda, s jednim žigom), dopunom te naredbe od 12. svibnja 1941. pošte koje imaju samo jedan žig (poput pošte u Lovincu) morale su same ukloniti („aptirati“) ćirilicni natpis pošte iz žiga i takav se prepravljeni žig onda smio nastaviti rabiti s nazivom mjesta ispisanim isključivo na latinici. Iz tog je razloga uporaba žiga s natpisom na ćirilici do te dopune bila posve legitimna. Na isječku s pisma poslanog iz Lovinca 12. svibnja 1941. (Slika 3.) vidljivo je kako je tada još uvijek bio u uporabi žig s latiničnim i ćirilicnim pismom te marke iz Kraljevine Jugoslavije. Kasnije su poštama u NDH

¹ Niz dopisnica i pisama iz promatranog razdoblja žigosani su rukom Jose Šarića – Joceta, poštanskog službenika u pošti u Lovincu 1931. – 1942., djeda autora ovoga rada za kojega predstavljaju značajnu emocionalnu vrijednost.

Lovinac was a small settlement with a modest post office, measures mandated by official orders were implemented late, that is, did not take effect on the exact dates of their promulgation, as was generally the case in larger urban centers. The sources, the basis of this study, were collected by the author over approximately twenty years, motivated by a long-standing hobby and having personal roots in the area.¹ Owing to the scarcity of preserved postal sources from this period, collectors worldwide specializing in this particular field were contacted, as were local residents and their descendants, either directly or on social media. These efforts led to several copies of items in the possession of other collectors, and who kindly granted permission to publish them.

Lovinac Post Office: Rates, Postmarks, and Stamps

The Independent State of Croatia (NDH) was proclaimed on 10 April 1941 after the brief “April War”, and as early as 14–15 April, Italian military forces entered Lovinac from the direction of Gospić and continued advancing toward Gračac to secure the Karlovac–Split railway line. They were accompanied by Ustaša units from Gospić and the Italians should be received as allies at the recommendation of County Prefect Frković. “However, neither the populace nor the Ustaša units held them to be proper soldiers” (www.lovinac.hr). In the Lovinac area, Italian forces remained stationed near the Lovinac railway station and in the Mount Cvituša bunkers, a strategically dominant elevation above the railway line and settlement (Pavičić et al., 1987: 123–124).

After the interruption of postal services caused by the armed conflict, regular postal operations

were resumed at all post offices across the territory of the NDH on 19 April 1941, whereby the postal rates of the Kingdom of Yugoslavia, which had entered into force on 1 April 1941 (*PT Vesnik* 5/1941), continued to be applied in normal postal services. At the same time, the dinar and the kuna were treated as equivalent in value. These rates remained in effect until the introduction of new NDH tariffs on 16 November 1941 (*Vjesnik PBB* No. 14/1941).

Italian soldiers stationed in the Lovinac area likely visited the settlement, which was then a bustling municipal center with trades, inns, and shops. Their behavior towards the local inhabitants was not always proper, as demonstrated by the instance of the removal of the metal roof from the house belonging to the merchant Mate Kovačević to use for cooking pots (Petrović-Leš, 2022: 246). Also, there is evidence of the use of local postal services to send correspondence to their families and loved ones. Figures 1 and 2 show a postcard depicting the exceptionally heavy snowfall in Lovinac in 1929. On the reverse side is a message written by an Italian soldier and sent from Lovinac to a young woman in Modena (Italy) on 30 April 1941. Unfortunately, the postage stamp, almost certainly issued by the Kingdom of Yugoslavia, has not been preserved. Nonetheless, the lower portion of the Lovinac postmark remains visible, including the place name in Cyrillic script. Owing to the politically neutral subject of the postcard, the sender was sold an “old” postcard originally issued in Lovinac in the 1930s.

By Order No. 393-1941 of the Department of General Affairs dated 18 April 1941 (Cividini, 2005: 3), post offices were instructed to deliver their handstamps immediately to the Directorate of Posts for modification of the inscriptions. Given the actual conditions in the field, specifically, the large number of small post offices with only a one handstamp, a supplementary order issued on 12 May 1941 sought from those post offices with only

1 A series of postcards and letters from the period bear postmarks applied by hand by Jose Šarić, known as Joce, a postal clerk at the Lovinac post office from 1931 to 1942, and the grandfather of the author of this paper, for whom these items hold considerable personal and emotional significance.

Slika 1. Prednja strana razglednice poslana iz Lovinca 30. 4. 1941. u Italiju (iz zbirke D. Šarić)

Figure 1. Front side of a postcard sent from Lovinac on 30 April 1941 to Italy (from the collection of D. Šarić)

distribuirani novi, isključivo latinični žigovi s tzv. „mostom“ u sredini žiga, u kojem se nalazio datum.

U NDH su se do 1. lipnja 1941. službeno nastavile koristiti zatečene marke, dopisnice, otpremnice i ostali poštanski materijal iz Kraljevine Jugoslavije, a to se, napose u manjim mjestima, zbog logističkih izazova ratnog perioda, nastavilo i kasnije.

Unatoč autorovoj širokoj potrazi za materijalom iz ovoga razdoblja, među sabiračima, do sada nije pronađen niti jedan poštanski dokument sa žigom pošte Lovinac iz lipnja i srpnja 1941.

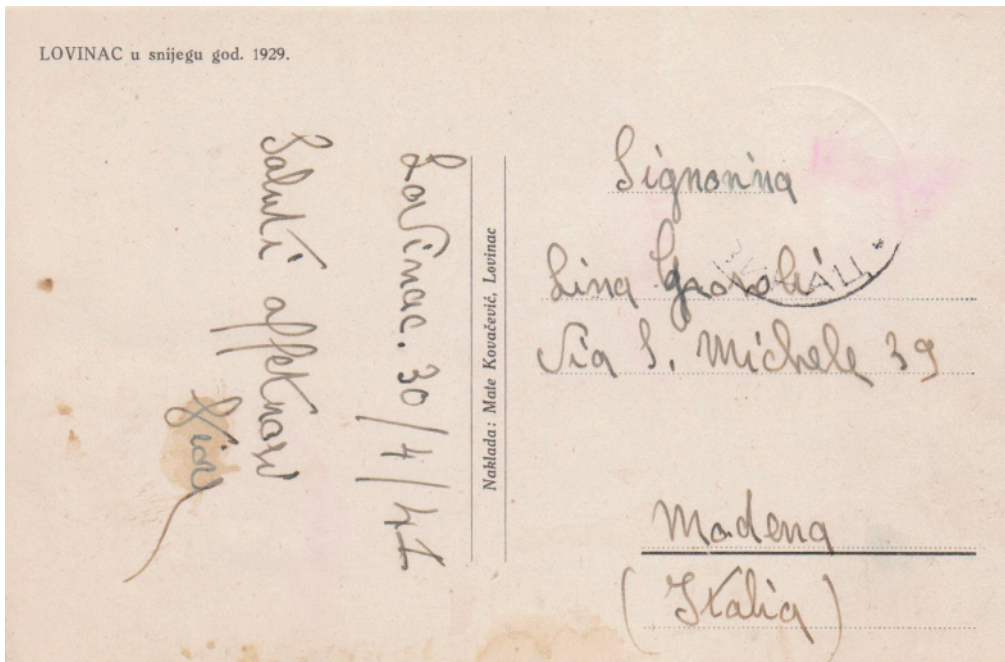
Dosad najvažniji izvor poštanskog materijala s područja Lovinca iz ljeta 1941. je korespondencija koju je generirao ing. Kevo, pišući gotovo svakodnevno svojoj supruzi u Zagreb, a kasnije i u Omiš. Zbog ratnih zbivanja koja su ga zatekla na poslu u šumariji na području Svetog Roka i Lovinca, a kasnije i Gospića, razumljivo je kako je redovnim pisanjem želio kod svoje supruge odagnati strahove i neizvjesnost zbog razdvojenosti kao i turbulentnih zbivanja na ovom području. Najveći dio materijala u nastavku temelji se na korespondenciji obitelji Kevo čiji su se dijelovi povremeno pojavljivali na filatelističkom tržištu.

U očekivanju tiska i distribucije novih poštanskih maraka, dopisnica i ostalog poštanskog materijala, lokalni poštari u NDH su u nekim mjestima, po službenoj preporuci ili na vlastitu inicijativu, iz patriotskih razloga ručno križali naziv bivše države i dopisivali naziv nove. Čak su pripremali žigove s

Slika 3. Isječak pisma poslanog iz Lovinca 12. 5. 1941. (iz zbirke Krešimira Zlonoga)

Figure 3. Fragment of a letter sent from Lovinac on 12 May 1941 (from the collection of Krešimir Zlonoga)

Slika 2. Stražnja strana razglednice poslane iz Lovinca 30. 4. 1941. u Italiju (iz zbirke D. Šarić)

Figure 2. Reverse side of a postcard sent from Lovinac on 30 April 1941 to Italy (from the collection of D. Šarić)

one handstamp (such as the Lovinac post office) the removal of the Cyrillic inscription of the post office from the handstamp and the modified handstamp containing the name of the place written solely in the Latin script was then allowed to be used. For this reason, the use of postmarks bearing inscriptions in the Cyrillic script prior to the implementation of the mentioned order was entirely legitimate. A fragment of a letter sent from Lovinac on 12 May 1941 (Figure 3) shows that the handstamp with Latin and Cyrillic scripts was still in use, including postage stamps from the Kingdom of Yugoslavia. New handstamps, carrying only Latin script and the so-called “bridge” in the center of the handstamp, within which was the date, were later distributed to post offices in the NDH.

Prior to 1 June 1941, the NDH continued the official use of existing postage stamps, postal cards, dispatch forms, and other postal stationery from the Kingdom of Yugoslavia, continuing due to logistical challenges during the war period, especially in smaller localities.

Despite the author’s extensive search among collectors for sources from the period, no postal

document bearing the Lovinac postmark from June or July 1941 has been found.

The most significant source of postal stationery from the Lovinac locality, dating back to the summer of 1941, is correspondence from the engineer Kevo, who wrote almost every day to his wife in Zagreb and later in Omiš. Understandably, he regarded regular correspondence as a way to ease his wife’s concerns and uncertainty due to separation, as well as the turbulent events in the region, arising from wartime circumstances at his forestry service job in the area of Sveti Rok and Lovinac, and also in Gospić. Most of the material treated in this paper comes from correspondence within the Kevo family, some of which has been found on the philatelic market.

Immediately prior to the printing and distribution of new postage stamps, postal cards, and other postal stationery, local postal officials in the NDH in some locations manually crossed out the name of the former state and added the new one in line with official recommendations or at their own discretion, but often motivated by patriotic considerations. In some cases, they even prepared

Slika 4. Dopisnica poslana iz Lovinca 14. 8. 1941., s otiskom gumenog žiga s nazivom nove države (iz zbirke D. Šarić)

Figure 4. Postal cards sent from Lovinac on 14 August 1941, bearing the impression of a rubber handstamp with the name of the new state (from the collection of D. Šarić)

nazivom nove države kojima su preimenovali („nacionalizirali“) naziv države na dopisnicama i drugim tiskanicama Kraljevine Jugoslavije.

Na idućim slikama (Slika 4. i 5.) nalaze se primjeri dviju dopisnica Kraljevine Jugoslavije, koje su poslana u kolovozu 1941. iz Lovinca, s jasno vidljivim otiskom gumenog žiga s provizornim ljubičastim pretiskom imena nove države (lovinački ručni pretisak je zbog rijetkosti vrlo cijenjen u filatelističkim krugovima, op. a.). Na obje dopisnice vidljiv je i novi žig Lovinca s „mostom“.

Dopisnica (Slika 5.) poslana istoj primateljici 19. kolovoza 1941. ima i dodatni žig „RUR“ cenzure (RUR = „Ravnateljstvo Ustaškog Redarstva“) i osobnu oznaku/potpis cenzora (crvenom olovkom upisan broj 10) koji je pregledao sadržaj dopisnice. Cenzorni žig ovog oblika korišten je od lipnja do kolovoza 1941. u većim gradovima (Pervan, Zrinjšćak, 2013). Ne smije se zanemariti činjenica da je riječ o ratnom razdoblju u kojem je cenzura poštanske komunikacije predstavljala uobičajenu praksu.

Pismo (Slika 6.) poslano istoj primateljici 21. kolovoza 1941. više nema ručni žig „nacionalizacije“

već se pripadnost poštanskom prometu NDH očituje u uporabi maraka prve provizorne serije NDH poštanskih maraka, kolokvijalno zvane „štapići“, koja je bila izdana već 12. travnja 1941. (*Hrvatska filatelija*, 1941., god. I., br. 4-8: 49). Kolokvijalni naziv ove serije dolazi od toga što su kod pretiska zatečenih maraka Kraljevine Jugoslavije ćirilicni i latinični naziv bivše države „poništeni“ sa 6 okomitih stupaca u obliku slova I, odnosno „štapića“. Poštarina za slanje običnog pisma do 20 g u tom razdoblju bila je 2 din, tj. 2 kune, što odgovara frankaturi na ovom pismu.

Cjeline (tiskane dopisnice) NDH s otisnutom markom, u frankaturnoj vrijednosti poštarine za običnu dopisnicu od 1 kn, bile su otisnute krajem srpnja i u kolovozu u Zagrebu (*Hrvatska filatelija*, 1941., god. I., br. 4-8: 92). Motiv Velebita na tiskanoj marci od 1 kn na ovoj cjelini identičan je marci od 1 kn u prvoj redovnoj seriji NDH maraka, popularno nazvanoj „Krajobrazi“.

Ovakve cjeline NDH koje su pronađene, a koje su bile poslana iz pošte Lovinac, imaju najraniji datum žiga od 16. rujna 1941. (Slika 7.) s novokorištenim dvokružnim žigom s „mostom“.

Slika 5. Dopisnica poslana iz Lovinca 19. 8. 1941., s otiskom gumenog žiga s nazivom nove države i žigom RUR cenzure (iz zbirke Philip J. Hughes)

Figure 5. Postal card sent from Lovinac on 19 August 1941, bearing the impression of a rubber handstamp containing the name of the new state and an RUR censorship impression (from the collection of Philip J. Hughes)

handstamps bearing the name of the new state, used to rename or “nationalize” the state designation on postal cards and other printed stationery originating from the Kingdom of Yugoslavia.

Figures 4 and 5 are examples of two postal cards of the Kingdom of Yugoslavia, sent from Lovinac in August 1941, both bearing a clearly visible postmark of a rubber handstamp with a provisional purple overprint of the name of the new state (the Lovinac hand overprint is highly valued in philatelic circles due to its rarity, author’s note). Both postal cards also display the new Lovinac postmark with the “bridge” feature.

The postal card (Figure 5), sent to the same recipient on 19 August 1941, also bears an additional censorship handstamp “RUR” (RUR in Croatian stands for Ravnateljstvo Ustaškog Redarstva or Directorate of Ustaša Surveillance Service in English) along with the personal mark or censorship signature (the number 10 entered in red pencil), indicating that the card content had been inspected. This form of censorship mark was used in larger urban centers between June and August 1941 (Pervan and Zrinjšćak 2013). Interestingly, the

editorship of postal communication was a routine and widely implemented practice during wartime.

A letter (Figure 6), sent to the same recipient on 21 August 1941, no longer carries the hand-applied “nationalization” mark, but affiliation with the NDH postal system is evident in the use of the stamps from the first provisional series of NDH postage stamps, colloquially referred to as “štapići” (“little sticks”), already issued back on 12 April 1941 (*Hrvatska filatelija* 1941, Vol. I, Nos. 4–8: 49). The colloquial designation of this series comes from the fact that in terms of the overprinting of existing stamps belonging to the Kingdom of Yugoslavia, the Cyrillic and Latin name of the the former state is “cancelled” with 6 vertical lines in the shape of I, i.e., little sticks. The postal fee for sending an ordinary letter weighing up to 20 g in that period was 2 dinars, i.e., 2 kuna, which corresponds to the franking on this letter.

Postal stationery (printed postal cards) of the NDH, bearing an imprinted stamp, with a face value corresponding to the postage rate of 1 kuna for an ordinary postal, were produced in Zagreb in late July and August 1941 (*Hrvatska filatelija*, 1941, Vol.

Slika 6. Povećanje žiga Lovinca. Pismo poslano 21. 8. 1941. (iz zbirke D. Šarić)

Figure 6. Enlarged details of the Lovinac postmark. Letter sent on 21 August 1941 (from the collection of D. Šarić)

Slika 7. Dopisnica NDH poslana 16. 9. 1941. iz Lovinca (iz zbirke D. Šarić)

Figure 7. NDH postal card sent from Lovinac on 16 September 1941 (from the collection of D. Šarić)

U posjedu autora nalaze se iste cjeline sa žigovima Lovinca od 18. rujna i 27. rujna 1941. (Slika 8.), no obje su poništene starim „aptiranim“ žigom Lovinca iz doba Kraljevine Jugoslavije što upućuje na to kako su u poštanskom uredu u uporabi zadržana oba žiga.

Istraživanjem je ustanovljeno postojanje isto-vjetne cjeline s porukom datiranom punih mjesec dana ranije (18. kolovoza 1941., vidi Slika 9.) u Svetom Roku (mjesto u općini Lovinac) uz napomenu pošiljatelja, u tekstu na obodu dopisnice, kako će ovu dopisnicu dati putnici koja odlazi vlakom za Zagreb kako bi je tamo predala u poštu – vjerojatno zbog brže i sigurnije dostave, s obzirom na to da je dopisnica adresirana na Zagreb.

Ova je cjelina s prednje strane poništena strojnim (tzv. „mettered“) žigom koji je samo djelomično čitljiv (datum najvjerojatnije 20. kolovoza 1941.), vjerojatno u nekoj većoj pošti u Zagrebu (npr. Pošta Zagreb 2 na Glavnom kolodvoru):

Zaključak

Rekapitulacija događaja u poštanskom prometu pošte Lovinac u promatranom razdoblju:

- Tijekom travnja i svibnja 1941. u uporabi su žig pošte Lovinac iz Kraljevine Jugoslavije, s latiničnim i ćiriličnim nazivom mjesta, kao i stare zalihe razglednica, dopisnica i poštanskih maraka.
- Najranije do 18. kolovoza 1941. koristile su se i nadalje dopisnice Kraljevine Jugoslavije, s gumenim žigom u cilju „nacionalizacije“ poštanskih dokumenata Kraljevine, a u poštanskom uredu je na raspolaganju i uporabi bio i novi latinični žig Lovinca „s mostom“.
- Dopisnice poslane iz Lovinca bile su predmet i RUR cenzure, vjerojatno u Gospiću kao tranzitnom poštanskom centru ili u većim gradovima po prispjeću pošiljaka (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek...).
- Najkasnije od 18. kolovoza 1941. u Lovincu su bile u uporabi (i) tiskane dopisnice NDH s otišnutom markom od 1 kn s prikazom Velebita.

Slika 8. Žigovi na dvije dopisnice NDH poslone 18. 9. i 27. 9. 1941. iz Lovinca (iz zbirke D. Šarić)

Figure 8. Postmarks on two NDH postal stationery cards sent from Lovinac on 18 and 27 September 1941 (from the collection of D. Šarić)

I, Nos. 4–8: 92). The Velebit motif on the printed 1-kuna stamp found on this postal stationery is the same as what is used on the 1-kuna stamp in the first regular series of NDH postage stamps, popularly known as “Krajobrazi” (Landscapes).

The earliest discovered examples of this NDH postal stationery sent from the Lovinac post office bear a postmark dated 16 September 1941 (Figure 7), showing the newly introduced impression of a double-circle handstamp with the “bridge.”

The author has in her possession similar specimens of this stationery bearing the Lovinac handstamp impressions dated 18 September and 27 September 1941 (Figure 8). Both, however, were canceled using the old “aptated” (modified) postmark from the period of the Kingdom of Yugoslavia, which indicates that both types of handstamps remained in use at the post office at the same time.

Research has uncovered identical postal stationery bearing a message dated a full month earlier (18 August 1941; see Figure 9), written in

Sveti Rok (a settlement within the Municipality of Lovinac), containing a remark along the margin of the postal card, with the sender stating that he will be entrust the postal card to a traveler departing by train for Zagreb, who would then post it there, presumably to ensure faster and more reliable delivery, given that the card was to be sent to a Zagreb address.

On its front side, this postal stationery was canceled with a machine (so-called “metered”) handstamp, only partially legible (most likely dated 20 August 1941), and probably applied at a larger post office in Zagreb (e.g., Zagreb 2 Post Office at the Main Railway Station).

Conclusion

A summary of developments in postal operations at the Lovinac post office during the observed period can be briefly outlined as follows:

- In April and May 1941, the Lovinac handstamp of the Kingdom of Yugoslavia, bearing the place

Slika 9. Isječak stražnje strane dopisnice pisane u Sv. Roku na kojoj se vidi kako je tekst datiran 18. 8. 1941. te dio prednje strane s poništenjem tzv. „metered“ žigom, najvjerojatnije 20. 8. 1941.

Figure 9. Detail of the reverse side of a postal card written in Sveti Rok, showing the message dated 18 August 1941, and part of the front side with a cancellation using a so-called “metered” handstamp, most likely dated 20 August 1941

- Najkasnije od 21. kolovoza 1941. u uporabi su prve provizorne poštanske marke NDH, čime prestaje potreba za uporabom gumenog žiga „nacionalizacije“ na pismima.
- U rujnu 1941. u pošti Lovinac su i dalje u uporabi oba poštanska žiga (stari „aptirani“ žig i novi žig „s mostom“).

Zbog skromne dostupnosti filatelističkog materijala Lovinca iz ovog razdoblja (Pavičić i sur., 1987: 125–128), koje je višekratno bilo napadano i okupirano od raznih vojnih formacija, opljačkano i spaljeno tijekom Drugoga svjetskog rata; kao i kasnije u

Slika 10. Žigovi pošte Lovinac na marci i isječku paketske karte u periodu listopad – studeni 1941. (iz zbirke Krešimira Zlonoge)

Domovinskom ratu, na temelju sabranog materijala prikupljanog kroz dvadesetak godina sačinjena je ova rekonstrukcija promjena u poštanskom prometu pošte Lovinac u prvim mjesecima 2. svjetskog rata tijekom prelaska iz Kraljevine Jugoslavije u NDH, uz uporabu novih izdanja poštanskih maraka (Slika 10.). Pošta u Lovincu je, nakon promatranog razdoblja, nastavila svoj rad kao redovna pošta u okviru NDH, a uslijed ratnih događanja (osvajanja Lovinca i okolnih mjesta 24./25. prosinca 1942. od partizana) pošta je zatvorena 25. prosinca 1942. te su tadašnji žigovi pošte Lovinac izgubljeni.

name in both Latin and Cyrillic scripts, remained in use, as well as the existing inventory of postcards, postal cards, and postage stamps.

- The postal cards of the Kingdom of Yugoslavia continued to be used until at least 18 August 1941, accompanied by the application of a rubber handstamp for the purpose of “nationalizing” postal documents of the former state. Also, the new Latin-script Lovinac handstamp with the “bridge” was already available and in use at the post office.
- Postal cards sent from Lovinac were also the subject of RUR censorship, most likely in Gospić, which acted as a transit postal center, or in larger cities upon arrival, such as Zagreb, Split, Rijeka, and Osijek.
- No later than 18 August 1941, the first printed NDH postal cards with an imprinted 1-kuna stamp depicting Velebit were in use in Lovinac.
- No later than 21 August 1941, the first provisional NDH postage stamps went into circulation, eliminating the need for the rubber “nationalization” handstamp on letters.

- In September 1941, both types of postal handstamps (the old “aptated” postmark and the new postmark with the “bridge”) continued to be used at the Lovinac post office.

This reconstruction of changes in postal operations in the early months of the Second World War, during the transition from the Kingdom of Yugoslavia to the NDH, is based on material collected over a period of approximately twenty years, made all the more harder due to the limited availability of philatelic sources from Lovinac for this period (Pavičić et al., 1987: 125–128), and a consequence of the fact that Lovinac was repeatedly attacked, occupied, looted, and burned during the Second World War, and later again during the Croatian War of Independence. Following the treated period, the Lovinac post office operated as a regular postal office within the NDH. However, the later wartime events (the capture of Lovinac and surrounding settlements by Partisan forces on 24–25 December 1942) led to the closure of the post office on 25 December 1942, and the handstamps in use at that time were lost.

Literatura / Literature

- PAVIČIĆ, LUKA i sur. 1987. *Lovincac (monografija)*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
- *PT Vesnik* 5/1941. Dodatak br. V (Ministarski dok. br. 6617, 5. 2. 1941), Zagreb
- *Vjesnik PBB* Br. 14/1941., Novi poštanski, brzojavni i brzoglasni pristojbenik, Zagreb
- *Hrvatska filatelija*, 1941. Godina I., Broj 4-8, Ivan Jakoplić (ur./ed.), Zagreb: Hrvatski filatelistički savez
- CIVIDINI, DRAGUTIN. 2005. *Poštanski manipulativni žigovi Nezavisne Države Hrvatske 1941 – 1945*, Zagreb: Obol

Izvori / Sources

- Zbirka Davora Šarića
- Zbirka Krešimira Zlonoge

Mrežni izvori / Online sources

- <https://www.lovinac.hr/page/povijest> (pristupljeno/accessed 20. 12. 2025.)

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0

MAJSTORSKA CESTA PREKO VELEBITA: PROŽIMANJE GRADITELJSKE BAŠTINE, POVIJESNOG NASLJEĐA TE ARHIVSKOG I FILATELISTIČKOG MATERIJALA NA RELACIJI LOVINAC – PODPRAG – OBROVAC

Majstorska cesta Across Velebit: The Interplay of Architectural Heritage, Historical Legacy, and Archival and Philatelic Sources Along the Lovinac–Podprag–Obrovac Route

Sažetak

Majstorska cesta preko Velebita predstavlja jednu od najznačajnijih povijesnih prometnica u Hrvatskoj i izniman je primjer ranonovovjekovne cestogradnje. Kao prva moderna transvelebitska cesta omogućila je trajnu kopnenu povezanost kontinentalnih i primorskih dijelova zemlje te znatno unaprijedila trgovački, vojni i poštanski promet na relaciji Beč – Zadar. Rad analizira okolnosti njezine izgradnje, tehničke karakteristike trase i graditeljska rješenja, a posebna se pažnja posvećuje pratećim objektima uz cestu, među kojima se ističe crkva sv. Frane u Podpragu pri čemu su uključene analize krajobraznih obilježja i simboličkog značenja prostora Tulovih greda i prijevoja Mali Alan. Zaključno se ističe važnost interdisciplinarnog pristupa u proučavanju teme, utemeljen na povezivanju povijesti, arhivskog gradiva, arheologije, epigrafike, filatelističke građe, graditeljske baštine i kartografskih izvora.

Ključne riječi: Majstorska cesta, Lovinac – Obrovac, Velebit – Tulove grede, Podprag – crkva sv. Frane, transvelebitska prometnica, poštanski promet, filatelija.

Summary

Majstorska cesta across Velebit is one of the most important historical transport routes in Croatia and an exceptional example of early modern road engineering. As the first modern trans-Velebit road, constructed at the beginning of the nineteenth century, it provided a permanent land connection between the continental and coastal parts of the country, substantially improving commercial, military, and postal traffic within the Habsburg Monarchy along the Vienna–Zadar route. This paper analyzes the construction and technical characteristics of the route and the engineering in the demanding Velebit terrain. In addition to the roadway, particular attention is given to the accompanying roadside structures, such as the Church of St. Francis in Podprag, which stands out as a representative Neoclassical achievement. Combining transport infrastructure with functional and symbolic elements illustrates the historical importance of Podprag as a transport, administrative, and spiritual center found along the route. The paper also analyzes the landscape features and the symbolic meaning of the areas of Tulove grede and the Mali Alan pass. A particularly important factor is the use of philatelic sources, such as illustrated postcards, postage stamps, and vignettes, to reconstruct the historical and visual perception of the Majstorska cesta. Philatelic sources are deemed a valuable record of communication and cultural history. The importance of an interdisciplinary approach to researching the facts surrounding Majstorska cesta as a complex phenomenon entailing historical, architectural, and identity aspects is highlighted in the research, and incorporates historical analysis, archival sources, archaeology, epigraphy, philatelic sources, architectural heritage, and cartographic sources.

Keywords: Majstorska cesta, Lovinac–Obrovac, Velebit–Tulove grede, Podprag–Church of St. Francis, trans-Velebit route, postal traffic, philately

Uvod

U prvoj polovici 19. stoljeća pitanje prometne povezanosti između kontinentalnih i primorskih dijelova Hrvatske predstavljalo je jedan od ključnih infrastrukturnih izazova unutar Habsburške Monarhije. Osobito zahtjevnu prepreku činilo je planinsko područje Velebita, koje je stoljećima otežavalo gospodarske, upravne i komunikacijske veze između Like i Dalmacije. U takvom povijesnom i prostornom kontekstu nastala je Majstorska cesta, prva moderna prometnica koja je trajno povezala sjeverne i južne dijelove Hrvatske. Riječ je o transvelebitskoj cesti koja je spajala mjesto Sveti Rok u Lici s Obrovcem u Dalmaciji, prelazeći prijevom Mali Alan. Tom novom velebitskom prometnicom, uz robni promet, odvijala se i poštanska veza između Beča i Zadra. Izgradnja ceste odvijala se u iznimno zahtjevnim okolnostima. Često se isticalo da je trasa probijana kroz čvrstu, živu stijenu. Ukupna duljina ceste iznosi 41 kilometar (Velić; Velić, 2020: 56). Naziv je dobila prema složenosti i naprednosti gradnje koja je za tadašnje vrijeme bila iznimno zahtjevna. Ime potječe od njemačkog izraza *Meisterstück*, što u prijevodu znači

remek-djelo (Legac; Pilko, 2017: 236). Najveći uzdužni nagib ceste u vrijeme izgradnje iznosio je do 5,5 %, što je bilo vrlo napredno rješenje, a potvrđuje se i činjenicom da takav nagib odgovara i današnjim standardima cestogradnje (Velić; Velić, 2020: 56).

U sklopu Habsburške Monarhije putovanje između Beča i Zadra trajalo je vrlo dugo, posebice prema novoprisvojenim južnim hrvatskim krajevima – Dalmaciji, koja je prethodno bila pod mletačkom i napoleonskom upravom. Zbog toga su trgovačke i poštanske veze bile otežane. Kako bi se promet olakšao, bečki dvor je 1819. godine donio odluku o izgradnji prometnice preko Velebita, od sela Sveti Rok, preko prijevoja Mali Alan na nadmorskoj visini od 1.045 metara, do glavne ceste prema Obrovcu (Legac; Pilko, 2017: 236). Trasa ceste projektirana je i izvedena iznimno kvalitetno unatoč vrlo nepovoljnim terenskim uvjetima. Graditelj Josip Kajetan Knežić trasirao ju je strmom padinom Velebita, uvodeći brojne serpentine između klanaca i stijenskih grebena, što je u to vrijeme predstavljalo značajan iskorak u razvoju cestogradnje. Radovi su započeli 1825. godine,

Slika 1. Kartografski prikaz trase Majstorske ceste između područja Sv. Roka i Obrovca (Černicki, 2009: 382)

Figure 1. Cartographic representation of the route of Majstorska cesta between Sveti Rok and Obrovac (Černicki, 2009: 382)

Introduction

In the first half of the nineteenth century, transport connectivity between the continental and coastal parts of Croatia posed a key infrastructural challenge within the Habsburg Monarchy. Velebit, as a mountainous massif, stood as a formidable obstacle, for centuries hindering economic, administrative, and communication links between Lika and Dalmatia. These historical and geographical challenges were the reason Majstorska cesta became the first modern road to function as a continual link between the northern and southern parts of Croatia. This trans-Velebit route linked the settlement of Sveti Rok in Lika with Obrovac in Dalmatia, crossing the Mali Alan pass. In addition to transporting goods, this new Velebit road also provided postal communication between Vienna and Zadar. Its construction took place in exceptionally demanding conditions. An important fact is that the route was cut through solid rock. The total length of the road is 41 kilometers (Velić; Velić, 2020: 56). Its name is derived from its complex and advanced construction, exceptionally demanding for its time. The road's designation comes from the German word *Meisterstück*, meaning "masterpiece" (Legac; Pilko, 2017: 236). The maximum longitudinal gradient of the road during its construction reached 5.5 percent, which required advanced engineering, in that even today the gradient adheres to modern road construction standards (Velić; Velić, 2020: 56).

Travel between Vienna and Zadar within the Habsburg Monarchy was time-consuming, particularly to Dalmatia, the newly acquired southern Croatian territories, previously under Venetian and Napoleonic administration. This meant that commercial and postal links were also significantly hindered. To ease transport, the Viennese court issued a decision in 1819 to construct a road across Velebit, from the village of Sveti Rok, over the Mali Alan pass at an elevation of 1,045 meters above sea

level, linking onto the main road leading toward Obrovac (Legac; Pilko 2017: 236). The route was designed and carried out to a high engineering standard despite the highly unfavorable terrain. The engineer Josip Kajetan Knežić set the route along the steep slopes of Velebit, introducing numerous serpentine curves between gorges and rocky ridges, an advance road engineering feat at the time. Construction on the road started in 1825, with a 24-kilometer section completed by 1827. It extended from Obrovac through Podprag, Prag and Kraljičina vrata to Mali Alan, designating the borders of Dalmatia. The second phase saw the construction of a 17-kilometer section on the Lika side, from Mali Alan to Sveti Rok, where Majstorska cesta connected onto the already existing Dalmatian road (Velić; Velić, 2020: 56; Černicki, 2009: 381). The difficult working conditions led to high construction costs. Reports suggest that Knežić fell out of favor with the Viennese court precisely because of these overruns. The works were completed in 1832, and the road was ceremonially opened on 4 October of the same year in the area of Meki doci, on the border between Dalmatia and Austria (Velić; Velić, 2020: 56).

Starting from Sveti Rok, the road gradually ascends and for the most part passes through forested terrain. Upon reaching the Mali Alan pass, the landscape abruptly changes to a karst environment with abundant rock and very sparse vegetation. From that point, the road gently descends toward Tulove grede and further toward Obrovac. Along the entire section of the road from Mali Alan to Tulove grede, memorials have been erected to fallen Croatian defenders from the Homeland War, while below Tulove grede, there is a chapel dedicated to Damir Tomljanović Gavran (Baričević, 2002: 380–382). Today, the road running past Tulove grede has become a unique panoramic route and one of the most scenic mountain roads in Croatia, offering astonishing views of dramatic rock formations at Tulove grede, as well as of the Zadar

a u razdoblju do 1827. izgrađena je 24 kilometra duga dionica od Obrovca preko Podpraga, Praga i Kraljičinih vrata do Malog Alana, koji je tada označavao granicu Dalmacije. U drugoj etapi izgrađena je lička dionica duga 17 kilometara, od Malog Alana do Svetog Roka, gdje se Majstorska cesta priključila već postojećoj Dalmatinskoj cesti (Velić; Velić, 2020: 56; Černicki, 2009: 381). Zbog teških uvjeta rada troškovi izgradnje bili su iznimno visoki. Upravo zbog velikih troškova izgradnje Knežić je navodno pao u nemilost bečkog Dvora. Radovi su završeni 1832. godine, a službeno otvorenje ceste svečano je obilježeno 4. listopada iste godine u području Meki doci, na granici Dalmacije i Austrije (Velić; Velić, 2020: 56).

Polazeći iz Svetog Roka, cesta se postupno uspinje i većim dijelom prolazi kroz šumske krajeve. Dolaskom na prijevoj Mali Alan pejzaž se naglo mijenja te prelazi u krški prostor s obiljem kamenja i vrlo malo vegetacije. Od toga mjesta cesta se blago spušta prema Tulovim gredama i dalje prema Obrovcu. Duž cijelog dijela ceste od Malog Alana do Tulovih greda postavljena su spomen-obilježja poginulim hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata, dok se ispod Tulovih greda nalazi kapelica posvećena Damiru Tomljanoviću Gavranu (Baričević, 2002: 380–382). Danas je cesta koja prolazi pokraj Tulovih greda jedinstvena panoramska prometnica i jedna od najljepših planinskih cesta u Hrvatskoj. S nje se pružaju impresivni pogledi na dramatične kamene oblike Tulovih greda, kao i na zadarsko zaleđe i Jadransko more (Černicki, 2009: 383).¹ Slijedom svega navedenog Majstorska

cesta nalazi se pod zaštitom Ministarstva kulture (od kraja 2007. godine) kao povijesna prometnica i kulturno dobro, čime je spriječen pokušaj njezina asfaltiranja. Općine Jasenice i Lovinac, na čijem se području cesta nalazi, pokrenule su projekte njezine obnove i stabilizacije kako bi se zaštitila od erozije, ali i povećanog prometnog opterećenja (Velić; Velić, 2020: 56).

Prateći objekti i uslužni sadržaji i danas svjedoče o modernosti i visokoj razini graditeljskog umijeća majora Josipa Kajetana Knežića. Na području Podpraga izgrađeni su brojni javni objekti, među kojima su oružnička postaja, cestarska kuća s prostorijom za putnike, gostionica te crkva sa župnim stanom. U tom kontekstu valja spomenuti crkvu sv. Frane, koja je podignuta 1832. godine u predjelu Podprag na Velebitu, na nadmorskoj visini od 684 metra. Izgrađena je kao spomen na dovršetak Majstorske ceste i u čast tadašnjeg vladara, cara Franje I. (Legac; Pilko, 2017: 236). Njezin je projekt izradio talijanski arhitekt i inženjer Valentino Presani (1788. – 1861.), koji je u to vrijeme djelovao u Zadru pri Direkciji javne gradnje te se istaknuo izradom nacрта za brojne javne i sakralne objekte. Gradnja crkve u početnoj je fazi započela oslanjanjući se gotovo isključivo na dobrovoljni rad klesara zaposlenih na probijanju Majstorske ceste, a kasnije je financijski poduprta priložima dalmatinskih općina te namjesnika Dalmacije, grofa Wilhelma Lilienberga (Baričević, 2002: 377–378; Pelc, 2010: 449).

Crkva je oblikovana u izrazitom klasicističkom stilu i predstavlja jedno od najuspjelijih ostvarenja toga razdoblja u ovom dijelu Hrvatske. Tlocrt joj je raščlanjeni osmerokut, s dva međusobno suprotstavljena portika. Središnjim dijelom dominira osmerostrana kupola koja se uzdiže iznad kvadratne osnove, dok su portici niži i završavaju u razini baze kupole. Izvedeni su kao portici tipa hrama s

1 Tulove grede na južnom Velebitu jedna su od najpoznatijih hrvatskih lokacija na kojima su 1960-ih snimani filmovi o Winetouu, nastali prema romanima njemačkog pisca Karla Friedricha Maya (1842. – 1912.), čije su knjige prevedene na tridesetak jezika i tiskane u milijunskim nakladama. Dramatične vapnenačke stijene i surovi planinski krajolik, zajedno s legendarnim „velebitskim Indijancima“, u filmovima su uvjerljivo predstavljali američki Divlji zapad. Filmovi o Winetouu, snimani u koprodukciji berlinskoga Rialto filma i zagrebačkoga Jadran filma, ubrajaju se među najgledanije filmove svih vremena u Njemačkoj. Uz Tulove grede, za snimanje su odabrane i brojne druge hrvatske lokacije poput

Paklenice, Plitvičkih jezera, Kornata, Krke i kanjona Zrmanje (Švob, 2015: 161–163).

Slika 2. Podprag na povijesnom zemljovidu Treće vojne izmjere.

Figure 2. Podprag on the historical map of the Third Military Survey.

hinterland and the Adriatic Sea (Černicki, 2009: 383).¹ Majstorska cesta has been under the protection of the Ministry of Culture since late 2007 as a historic transport route and cultural asset, thereby

1 Tulove grede on southern Velebit is a well-known location in Croatia where the *Winnetou* films were shot in the 1960s. These films were based on the novels of the German writer Karl Friedrich May (1842–1912), whose books have been translated into about thirty languages and have sold in millions of copies. The dramatic limestone formations and rugged mountain landscape, together with the legendary “Velebit Indians,” convincingly evoked the American Wild West in the films. The *Winnetou* films, produced as a co-production between Berlin-based Rialto Film and Zagreb-based Jadran Film, rank among the most-watched films of all time in Germany. In addition to Tulove grede, numerous other Croatian locations were selected for filming, including Paklenica, Plitvice Lakes, the Kornati islands, the Krka area, and the canyon of the Zrmanja River (Švob, 2015: 161–163).

preventing attempts to pave it with asphalt. The municipalities of Jasenice and Lovinac, where the road passes, have initiated projects to restore and stabilize it against erosion and the increasing burden of traffic (Velić; Velić, 2020: 56).

The accompanying structures and service facilities, even today, attest to the modernity and high level of engineering skill demonstrated by Major Josip Kajetan Knežić. In the Podprag area, numerous public buildings were constructed, including a gendarmerie station, a road maintenance house with premises for travelers, an inn, and a church with a parish residence. Particular attention should be given to the Church of St. Francis, erected in 1832 in the Podprag area on Velebit at an

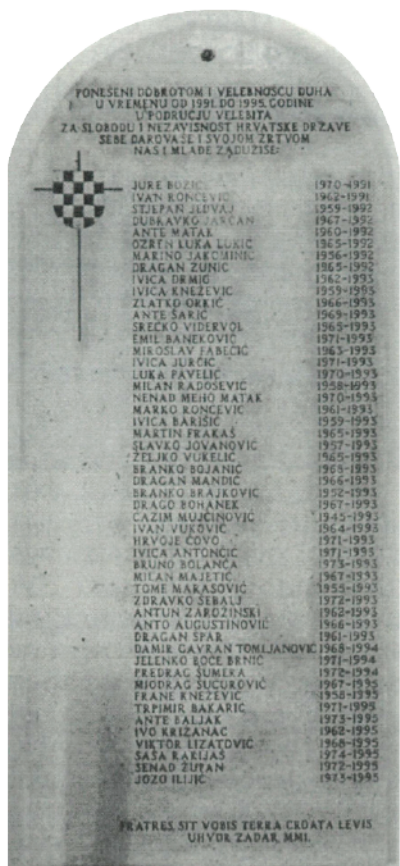

Slika 3. Hrvatski puk kod crkve sv. Frane – Podprag, na obilježavanju spomena na svoje branitelje (Baričević, 2002: 379–380).

Figure 3. Croatian troops at the Church of St. Francis, Podprag, commemorating their Homeland defenders (Baričević 2002, 379–380)

antama, oslonjeni na po dva dorska stupa, a natkriveni su bačvastim svodovima s nišama u bočnim zidovima. Građena je od sivog granitnog kamena, a sklad proporcija i simetričnost prostora čine je jedinstvenom arhitektonskom cjelinom (Baričević, 2002: 378; Pelc, 2010: 449).

Crkva ima simetrične trijemove na obje strane – onoj okrenutoj prema planini i onoj prema moru. Smještena je na obroncima Velebita, na proplanku ispod Tulovih greda, u području poznatom pod nazivom Podprag. Podprag je kamenita i zavojska visoravan. Crkva je posvećena 1839. godine te je bila opremljena vrijednim liturgijskim predmetima. Njezin najvrjedniji ukras bila je oltarna slika sv. Franje, rad mladog zadarskog slikara Franje Salghettija Driolija (1811. – 1877.), koja se danas

Slika 4. Epigrafski spomenici u Podpragu (T. Baričević, 2002: 382; L. Černicki, 2009: 383)

Figure 4. Epigraphic monuments in Podprag (T. Baričević, 2002: 382; L. Černicki, 2009: 383)

elevation of 684 meters above sea level. It was built to commemorate the completion of Majstorska cesta and in honor of the then ruler, Emperor Francis I (Legac; Pilko, 2017: 236). The sacral design was prepared by the Italian architect and engineer Valentino Presani (1788–1861), who at the time was working in Zadar under the Directorate of Public Construction and distinguished himself in designing numerous public and sacral buildings. In its initial phase, construction of the church relied almost entirely on the voluntary labor of stonemasons involved in clearing the route for Majstorska cesta, and was later financially supported by contributions from Dalmatian municipalities and the governor of Dalmatia, Count Wilhelm Lilienberg (Baričević, 2002: 377–378; Pelc, 2010: 449).

The church was constructed in a strong Neoclassical style and is one of the best architectural achievements of that period in this part of Croatia. The ground plan is in the shape of a segmented octagon, with two opposing porticos. The central space is dominated by an octagonal dome rising above a square base, while the porticos are lower and finish at the dome's base. They are carried out as temple-type porticos with antae, supported by two Doric columns each, and covered with barrel vaults featuring niches in the lateral walls. Constructed of grey granite stone, the harmony of its proportions and the symmetry of its spatial composition present it as a unique architectural unit (Baričević, 2002: 378; Pelc, 2010: 449).

The church has porches on both sides, one facing the mountain and the other the sea. It is positioned on the slopes of Velebit, on a clearing beneath Tulove grede, in an area known as Podprag, a rocky, winding plateau. The church was consecrated in 1839 and furnished with valuable liturgical items. Its most valuable adornment was the altarpiece (painting) of St. Francis by the young Zadar painter Franjo Salghetti Drioli (1811–1877), now preserved in the Gallery of Fine Arts in Split. Close to the church was once a guesthouse, a hospice of

the Friars Minor, providing accommodation and assistance to travelers, pilgrims, and passers-by, as well as pastoral care to the parishes below Velebit (Pelc, 2010: 449).

The church interior once had commemorative plaques dedicated to the clearing of the route for Majstorska cesta and the construction of the church. Although the plaques have been lost, the texts on them are found in archival records. They were originally inscribed in Latin and translated into contemporary Croatian, celebrating the construction of the road as an achievement that connected Dalmatia with other parts of the Empire (Baričević, 2002: 378–380). Over time, the church was neglected and suffered repeated damage. It was particularly damaged during shelling in the Homeland War, although gradual restoration is underway. Historical records also attest to the dangers that existed in the area: for centuries, the Velebit passes were plagued by wolves and bandits (hajduks), who, once the Ottoman trade caravans had ceased, frequently turned to banditry. Under these circumstances, the Church of St. Francis was looted on two separate occasions, in which liturgical objects such as chalices, candlesticks, and vestments were taken (Pejnović, 1998: 38).

Slika 5. Prikaz crkve sv. Frane, Tulovih grede i trase Majstorske ceste iz privatne filatelističke zbirke Marin Buovac (foto: Marin Buovac).

Figure 5. Depiction of the Church of St. Francis, Tulove grede, and the route of Majstorska cesta from the private philatelic collection of Marin Buovac (Photo: Marin Buovac).

čuva u Galeriji umjetnina u Splitu. U blizini crkve nekada je djelovao gostinjac, odnosno hospicij male braće, koji je pružao smještaj i pomoć putnicima, hodočasnici i prolaznicima, kao i pastoralnu skrb župama ispod Velebita (Pelc, 2010: 449).

Unutrašnjost crkve nekada je bila opremljena spomen-pločama posvećenima probijanju Majstorske ceste i samoj izgradnji crkve. Iako su te ploče danas izgubljene, njihovi se tekstovi čuvaju u arhivskim zapisima. Izvorno su bili urezani na latinskom jeziku, uz paralelni prijevod na tadašnji hrvatski jezik, te su slavili izgradnju ceste kao iznimno djelo koje je Dalmaciju povezalao s ostalim dijelovima Carstva (Baričević, 2002: 378–380). Tijekom vremena crkva je bila izložena zapuštanju i višestrukim oštećenjima. Posebno je stradala tijekom granatiranja u Domovinskom ratu, no danas je u tijeku njezina postupna obnova. Povijesni zapisi svjedoče i o nesigurnim prilikama na tom području u prošlosti: stoljećima su velebitskim prijevojima harali vukovi i hajduci, koji su nakon prestanka turskih trgovačkih karavana nerijetko postajali razbojnici. U takvim okolnostima crkva sv. Frane bila je dvaput opljačkana, pri čemu su odneseni liturgijski predmeti poput kaleža, svijećnjaka i misnog ruha (Pejnović, 1998: 38).

Značaj crkve i Majstorske ceste dodatno je istaknut u suvremeno doba. Hrvatska pošta izdala je u svibnju 2020. godine poštansku marku s motivom litografije iz Državnog arhiva u Zadru (*HR-DAZD-552, Grafička zbirka, III/3*), na kojoj je prikazan dolazak poštanske kočije pred postaju u Podpragu. Na uzvisini unutar serpentine jasno se prepoznaje crkva sv. Frane, dok se iznad nje uzdižu monumentalne Tulove grede (Pelc, 2010: 449; Perović, 2024: 94–96). Taj krajolik obavijen je i bogatom usmenom predajom, prema kojoj su se među stijenama gnijezdili zmajevi, plesale vile i nalazili dvori zloglasne Crne kraljice, čime se povijesna stvarnost isprepliće s mitom i legendom (Černicki, 2009: 383).²

² U grbu općine Jasenice nalazi se personificirani lik Vile Velebita, što je također u skladu s bogatom usmenom predajom na spomenutom prostoru.

Dopisnica

Osim što je Majstorska cesta omogućila bržu i sigurniju kopnenu povezanost sjevernih i južnih hrvatskih krajeva, imala je i ključnu ulogu u organizaciji poštanskog prometa na relaciji Beč – Zadar. Uspostavom redovitog prijenosa pošiljaka preko Velebita, ova je prometnica postala dio službene poštanske mreže (Slukan-Altić, 2005: 99–100), a njezina se važnost danas može rekonstruirati i analizirati putem filatelističkog materijala, ilustriranih dopisnica, poštanskih marki i arhivskih zapisa.

U tom kontekstu posebnu znanstvenu pozornost zaslužuju ilustrirane dopisnice, koje predstavljaju poseban oblik razgledničke građe, čija se osnovna karakteristika očituje u rasporedu tekstualnog i slikovnog sadržaja. Za razliku od klasične razglednice, kod ilustrirane dopisnice primarni naglasak stavljen je na prostor namijenjen pisanju poruke pošiljatelja, dok vizualni motiv ima sekundarnu, dopunsku ulogu. Takav koncept oblikovanja podrazumijeva da je cijela jedna strana dopisnice rezervirana isključivo za tekstualnu komunikaciju, čime se omogućuje opsežnije izražavanje misli, dojmova ili obavijesti. Na suprotnoj strani dopisnice smješteni su ilustrativni prikaz i polja namijenjena upisu adrese primatelja. Ilustracija je u tom slučaju najčešće manjih dimenzija te prostorno podređena funkcionalnim elementima, što jasno ukazuje na komunikacijsku, a ne isključivo reprezentativnu svrhu ovakvog filatelističkog i poštanskog predmeta. Upravo taj raspored razlikuje ilustriranu dopisnicu od razglednice kod koje je slikovni motiv dominantan, a tekstualni prostor sveden na minimum (Bogavčić; Salopek Bogavčić, 2020: 121–136; D. Šarić, 2023: 56–57).

U kontekstu hrvatske poštanske i filatelističke prakse, ilustrirane dopisnice u ovom obliku pojavljuju se relativno rijetko u razdoblju prije 1918. godine. Njihova veća zastupljenost bilježi se tek u međuratnom razdoblju, osobito tijekom 1930-ih godina, kada dolazi do porasta njihove proizvodnje i uporabe. Ponovno su u široj uporabi sredinom

The Church of St. Francis and Majstorska cesta continues to be important in contemporary times. Croatian Post issued a postage stamp in May 2020, featuring a lithographic motif sourced from Zadar State Archives (HR-DAZD-552, Graphic Collection, III/3), showing a mail coach arriving at the Podprag station. The Church of St. Francis can be seen at an elevated point along the serpentine, and the monumental formations of Tulove grede rising above the church (Pelc, 2010: 449; Perović, 2024: 94–96). This landscape is also steeped in a rich oral tradition, according to which dragons nested among the rocks, fairies danced, and the courts of the infamous Black Queen were said to be located there, thus intertwining historical reality with myth and legend (Černicki, 2009: 383).²

Dopisnica Postcard

While providing a faster and more secure land link between northern and southern Croatia, Majstorska cesta also helped organize postal traffic along the Vienna–Zadar route. Once regular mail transport across Velebit had been established, the road became part of the official postal network (Slukan-Altić 2005, 99–100), and its current importance can be reconstructed and analyzed using philatelic sources, illustrated postcards, postage stamps, and archival records.

These illustrated postal cards deserve special attention in the research, and are a special form of postcard content, with fundamental characteristics revealed in the arrangement of text and pictures. Compared to classic postcards, illustrated ones emphasize the section where the sender writes the message, while visual motifs play a secondary and supplementary role. The concept of the format assumes that the entire side of the postal card is reserved solely for textual communication, allowing greater expression of thought,

impressions and news. On the opposite side, the postal card has an illustration and a field for entering the receiver's address. The illustration is often smaller and does not overlap with other functional elements, thus suggesting a communicative, rather than merely presentational, purpose for this philatelic and postal item. In fact, this arrangement draws a distinction between a postal card and a postcard, which has more of a pictorial motif, and the textual space is reduced to a minimum (Bogavčić; Salopek Bogavčić, 2020: 121–136; D. Šarić, 2023: 56–57)

Regarding the Croatian postal and philatelic practices, the illustrated postal card appeared in this form somewhat rarely in the period before 1918. They appeared most in the interwar years, especially in the 1930s, when they began to be produced and used in greater numbers. In the mid twentieth century, especially in the 1950s, they became common when the format of such a postal card became a practical and economic solution to mass postal communication (Bogavčić; Salopek Bogavčić, 2020: 121–136).

The preserved examples of illustrated postal cards that draw special attention are those containing text and visual content that mention Lovinac. They contain motifs of Podprag, today an abandoned rural settlement, and the prominent Tulove grede along the Majstorska cesta route, a historical roadway linking Lovinac and Obrovac. The choice of motifs highlights the importance of the trans-Velebit region and a transport, but also a symbolic link between the Lika and Dalmatian hinterlands.

The mentioned illustrated postal cards appeared in the 1930s, and were printed in two basic color variants, green and brown tones. This small color palette stemmed from the then-limited printing possibilities, but also the aesthetic standards of the time. Also, the choice of colors created a branding for the issued postal cards, highlighting the natural and rugged characteristics of the

² The municipal coat of arms of Jasenice features a personified figure of the Vila Velebita, which conforms to the rich oral tradition of the area in question.

20. stoljeća, osobito tijekom 1950-ih, kada se ovakav format pokazao praktičnim i ekonomičnim rješenjem za masovnu poštansku komunikaciju (Bogavčić; Salopek Bogavčić, 2020: 121–136).

Među sačuvanim primjerima ilustriranih dopisnica osobitu pozornost privlače one na kojima se u tekstu ili vizualnom sadržaju spominje Lovinac. Prikazi na tim dopisnicama donose motive Podpraga, danas napuštenog naselja, te impozantnih Tulovih greda uz trasu Majstorske ceste, povijesne prometnice koja povezuje Lovinac s Obrovcem. Odabirom upravo tih motiva ističe se važnost transvelebitskog prostora kao prometne, ali i simboličke veze između ličkog i dalmatinskog zaleđa.

Spomenute ilustrirane dopisnice nastale su tijekom 1930-ih godina, a tiskane su u dvjema osnovnim kolorističkim varijantama – u zelenom i smeđem tonu. Ovakva ograničena paleta boja bila je u skladu s tadašnjim tiskarskim mogućnostima, ali i estetskim standardima vremena. Istodobno, izbor boja doprinio je prepoznatljivosti izdanja te je naglašavao prirodni i surovi karakter velebitskog krajolika, koji je na tim dopisnicama prikazan (Šarić, 2023: 56–57).

Završno, iz filatelističke zbirke autora ovoga rada izdvaja se poštanska marka o kojoj je, unatoč očuvanom primjerku, sačuvano vrlo malo pouzdanih povijesnih i filatelističkih podataka. Pregledom dostupnih kataloga poštanskih maraka koje obuhvaćaju prostor Hrvatske i šire regije može se zaključiti kako predmetni primjerak ne pripada korpusu regularnih poštanskih izdanja neke državne poštanske uprave, već se prije može svrstati u skupinu tzv. vinjeta ili *cinderella* maraka, odnosno neslužbenih, privatnih ili promotivnih filatelističkih izdanja, koja nikada nisu imala poštansku valjanost u užem smislu te riječi.

Marka je tiskana u jednoj dominantnoj boji i perforirana je, s izraženim pejzažnim motivom planine Velebit, čije je značenje u hrvatskom kulturnom i identitetskom prostoru iznimno snažno. Prikazani krajolik moguće je preciznije identificirati

kao Podprag, s jasno prepoznatljivom Majstorskom cestom, povijesno i inženjerski izuzetno značajnom prometnicom koja preko Velebita povezuje kontinentalni i primorski dio Hrvatske. U sklopu kompozicije vidljiv je i sakralni objekt, identificiran kao crkva sv. Frane, čime se pejzažni motiv nadopunjuje religijskim i kulturnim slojem, dodatno naglašavajući simboličku vrijednost prikazanog prostora.

U gornjem dijelu marke nalazi se natpis „LIJEPA NAŠA“, izraz duboko ukorijenjen u hrvatsku nacionalnu svijest, preuzet iz početnog stiha hrvatske himne „Lijepa naša domovino“, koji se u vizualnoj kulturi i grafičkim izdanjima često koristi kao oznaka domoljubnog, promotivnog ili identitetskog karaktera. U lijevom donjem dijelu marke stoji natpis „Velebit“, koji nedvojbeno potvrđuje geografsku i tematsku usmjerenost izdanja. U samom donjem odsječku marke nalazi se skraćeni natpis „STUD. FOND / HAM“, koji se s velikom vjerojatnošću može interpretirati kao kratica za “Studentski fond Hrvatske akademske menze“, što upućuje na mogućeg izdavatelja ili naručitelja ove vinjete te na njezinu potencijalnu dobrotvornu, promotivnu ili memorijalnu funkciju u okviru studentskih i akademskih institucija.

Na temelju stilskih, tipografskih i sadržajnih obilježja, kao i izostanka nominalne poštanske vrijednosti te službene oznake državnog izdavatelja, marka se ne može smatrati službenim poštanskim izdanjem. Prema neslužbenim i fragmentarnim podacima, izdavanje ove vinjete može se okvirno smjestiti u razdoblje od 1930-ih do 1941. godine, što dodatno objašnjava njezin vizualni izraz i simboličku naraciju, karakteristične za međuratno razdoblje i vrijeme pojačanog naglašavanja nacionalnog identiteta kroz kulturne i grafičke medije.

Iako filatelistički gledano ne pripada kanonskim izdanjima državnih poštanskih sustava, predmetna marka ima značajnu dokumentarnu i kulturnu vrijednost. Ona svjedoči o uporabi filatelističke forme kao sredstva vizualne komunikacije, promidžbe i simboličkog predstavljanja prostora,

Slika 6. Prikaz crkve sv. Frane, Tulovih greda i trase Majstorske ceste iz privatne filatelističke zbirke Marin Buovac (foto: Marin Buovac, 2026).

Figure 6. Shown on the stamp are the Church of St. Francis, Tulove grede, and the route of the Majstorska cesta from the private philatelic collection of Marin Buovac (photo: Marin Buovac, 2026)

Velebit landscape, as shown on the postal cards (Šarić, 2023: 56–57).

Finally, from the philatelic collection of the author of this research, a postage stamp is especially notable, for which, despite the preserved specimen, there is very little reliable historical and philatelic information. A review of stamp catalogs covering the territory of Croatia and the wider region suggests that the specimen does not belong to the corpus of regular postal issues of a state postal administration. Instead, it may be categorized as the so-called vignettes or Cinderella stamps, meaning the unofficial, private, or promotional philatelic issues that never possessed postal validity in the strict sense of the term.

The stamp was issued in a single dominant color and perforated, with a prominent landscape motif of the Velebit mountain range, symbolizing a meaning in Croatian culture and identity that is special for the respective region. The presented landscape can be more precisely identified as Podrag, with the clearly recognizable Majstorska cesta, a historically and, in terms of engineering, an important transport route which links over Velebit

the continental and coastal areas of Croatia. The composition clearly highlights the sacral structures, identified as the Church of St. Francis, thereby supplementing the landscape motif with the religious and cultural, further emphasizing the symbolic value of the illustrated space.

In the upper section of the stamp is the inscription: “LIJEPA NAŠA” (Our Beautiful (Homeland)), as an expression deeply rooted in the Croatian national consciousness and taken from the initial verse of the Croatian national anthem “Our Beautiful Homeland”, which in the visual culture and graphical issues is often used to mark patriotism, and has a promotional and identity character. In the lower left section of the stamp is the inscription: Velebit, which undoubtedly confirms the geography and theme of the issue. In the very lower section of the stamp, there is an abbreviated inscription: STUD. FOND / HAM, which can highly likely be interpreted as the abbreviation for “Studentski fond Hrvatske akademske menze” (), referring to the possible issuer or entity ordering the vignette and its potential charitable, promotional or memorial function in relation to student and academic institutions.

Based on the stylistic, typographical and content features, as well as the absence of a nominal postal value along with the official designation of the state issuer, the stamp cannot be considered an official stamp issue. According to unofficial and fragmented data, the issuance of this vignette can be roughly dated to the period from the 1930s to 1941, which further explains its visual expression and symbolic narrative, characteristic of the interwar period and a time of increased emphasis on national identity in cultural and graphic media.

Although from a philatelic perspective, it does not belong to the canonical issues of state postal systems, the respective stamp possesses considerable documentary and cultural value. It testifies to the use of the philatelic form as a medium of visual communication, promotion, and symbolic representation of space, infrastructure, and identity,

infrastrukture i identiteta, te zauzima legitimno mjesto u okviru proučavanja *cinderella* filatelije, lokalnih izdanja i marginalnih, ali povijesno relevantnih grafičkih artefakata.

Zaključno razmatranje

Majstorska cesta preko Velebita predstavlja iznimno slojevit povijesni, graditeljski i kulturni fenomen čije značenje nadilazi okvir klasične prometne infrastrukture. Kao prva moderna transvelebitska prometnica, ona je u 19. stoljeću omogućila trajnu i sigurnu povezanost kontinentalne i primorske Hrvatske te postala ključna sastavnica trgovačkog, vojnog i poštanskog sustava Habsburške Monarhije na relaciji Beč – Zadar. Njezina izgradnja svjedoči o visokoj razini inženjerskog znanja, organizacije rada i tehničke vizije, dok prateći objekti, osobito crkva sv. Frane u Podpragu, potvrđuju promišljeno povezivanje funkcionalne infrastrukture s arhitektonskim i simboličkim sadržajima.

Analizom arhivskih izvora, povijesne literature te materijalne baštine vidljivo je da je prostor Podpraga bio važna točka ne samo u prometnom, nego i u društvenom, religijskom i administrativnom smislu. Crkva sv. Frane, kao reprezentativno neoklasicističko ostvarenje, zauzima središnje mjesto u tom krajoliku, istodobno obilježavajući dovršetak Majstorske ceste, odanost tadašnjoj vlasti te duhovnu i sigurnosnu potrebu putnika i stanovništva. Kasnija povijesna stradanja, osobito tijekom Domovinskog rata, dodatno su upisala

ovaj prostor u kolektivnu memoriju, čime se povijesni slojevi nadograđuju suvremenim značenjima.

Posebna vrijednost rada očituje se u uključivanju filatelističkog i poštanskog materijala kao ravnopravnog izvora za rekonstrukciju povijesne stvarnosti. Ilustrirane dopisnice, poštanske marke i vinjete omogućuju uvid u vizualne predodžbe prostora, prometnih pravaca i ključnih toponima u razdobljima kada je Majstorska cesta još uvijek imala stvarnu prometnu i komunikacijsku funkciju. Filatelistička građa pritom ne djeluje samo kao ilustrativni dodatak, već kao vrijedan dokument koji povezuje poštanski promet, svakodnevnu komunikaciju i oblikovanje identiteta prostora. Analizirana neslužbena poštanska marka iz međuratnog razdoblja, s prikazom Podpraga, Majstorske ceste, crkve sv. Frane i Tulovih greda, dodatno potvrđuje simboličku snagu ovoga krajolika. Iako ne pripada službenim izdanjima državnih poštanskih uprava, njezina ikonografija, tekstualni elementi i kontekst nastanka svjedoče o svjesnoj uporabi filatelističke forme kao sredstva promidžbe, memorabilnosti i identitetskog označavanja Velebita i njegove prometne osi.

Ovaj rad potvrđuje da se Majstorska cesta može promatrati kao složeni povijesni fenomen u kojem se isprepliću graditeljska baština, arhivski izvori i filatelistički materijal. Takav interdisciplinarni pristup doprinosi cjelovitijem razumijevanju velebitskog prostora te otvara mogućnosti daljnjih istraživanja u području povijesti, kulture i poštanske baštine.

and thus occupies a legitimate place within the study of Cinderella philately, local issues, and marginal yet historically relevant graphic artifacts.

Concluding Considerations

Majstorska cesta leading over Velebit represents an exceptionally layered historical, construction and cultural phenomena providing meaning that surpasses traditional transport infrastructure. As the first modern trans-Velebit route, it provided in the nineteenth century a permanent and secure link between continental and coastal Croatia, becoming an integral component of the commercial, military, and postal system of the Habsburg Monarchy along the Vienna–Zadar route. Its construction confirms the high level of engineering, organized labor, and technical vision, while the accompanying structures, particularly the Church of St. Francis in Podprag, demonstrate the purposeful integration of functional infrastructure with architectural and symbolic elements.

An analysis of archival sources, historical literature and tangible heritage shows that the Podprag area was an important point not only in terms of transport but also socially, religiously and administratively. The Church of St. Francis, as a representative Neoclassic achievement, assumes a center position in the landscape, while also marking the completion of Majstorska cesta, loyalty to the then authorities, as well as the spiritual and security needs of travelers and inhabitants. The later historical deterioration, especially during the Homeland War, further inscribed

this area into people's collective memory, where the historical layers are complemented by contemporary meaning.

A particular value of this study lies in the inclusion of philatelic and postal material as an equally valid source for reconstructing historical reality. Illustrated postcards, postage stamps, and vignettes provide insight into visual representations of space, transport routes, and key toponyms in a period when Majstorska cesta still had a real transport and communication function. The philatelic content not only functions as an illustrative supplement but also as a valuable document that links postal transport, everyday communication and the formation of spatial identity. The analyzed unofficial postal stamps from the interwar years, showing Podprag, Majstorska cesta, the Church of St. Francis and Tulove grede, further confirm the symbolic strength of this region. Although it does not belong to the official issues of the state postal administration, its iconography, textual elements, and context of its origin testify to the conscious use of philatelic forms to facilitate promotion, memorability, and designating the identity of Velebit and its transport axis.

This paper confirms that Majstorska cesta can be viewed as a complex historical phenomenon in which architectural heritage, archival sources and philatelic sources are intertwined. This interdisciplinary approach contributes to a holistic understanding of the Velebit region and provides opportunities to further explore the topic in terms of history, culture and postal heritage.

Literatura / Literature

- BARIČEVIĆ, TOMISLAV. 2002. Po Velebitu od Svetog brda do Podpraga ili od spomena Božjih zapovijedi do spominjanja hrvatskih branitelja. *Senjski zbornik*, 29, Senj, 369–382.
- BOGAVČIĆ, IVAN; IVA SALOPEK BOGAVČIĆ. 2020. Prve razglednice na prostoru Hrvatske. *Peristil*, 63, br. 1, Zagreb, 121–138.
- ČERNICKI, LARA. 2009. Majstorska cesta preko Tulovih greda. *Hrvatski planinar*, 11, Zagreb, 379–383.
- LEGAC, IVAN; PILKO, HRVOJE. 2017. Revalorizacija sekundarnih prometnica u velebitskom Podgorju, *Senjski zbornik*, vol. 44, Senj, 231–251.
- PEJNOVIĆ, DANE. 1998. Prometna valorizacija Velebita – povijesno-geografski prikaz. *Geografski horizont*, 44, Zagreb, 29–49.
- PELC, MILAN. 2010. *Hrvatska umjetnost – Povijest i spomenici*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
- PEROVIĆ, ANAMARIA. 2024. Izvor za proučavanje odnosa Like i sjeverne Dalmacije u razdoblju od srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća u Državnom arhivu u Zadru. *MemorabiLika*, 7, Gospić, 79–103.
- SLUKAN-ALTIĆ, MIRELA. 2005. Kartografski izvori za rekonstrukciju i praćenje razvoja prometnih komunikacija. *Ekonomska i ekohistorija*, 1, 2005, Zagreb, 85–100.
- ŠARIĆ, DAVOR. 2023. Lovinac na razglednicama između 1900. i 1940. godine. *MemorabiLika*, 6, Gospić, 39–60.
- ŠVOB, ANKICA. 2015. Igrani film kao okvir za razvoj komunikacijskih vještina. // *Zbornik III stručno-znanstvenog skupa Udruge nastavnika jezika struke na visokoškolskim ustanovama – Od teorije do prakse u jeziku struke*. / Vesna Cigan i Darija Omrčen (ur./eds.). Zagreb: Udruga nastavnika jezika struke na visokoškolskim ustanovama, 159–166.
- VELIĆ, IVO; VELIĆ, JOSIPA. 2020. Geološka važnost Majstorske ceste na Velebitu s osobitim osvrtom na jurske naslage. *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, 35(3), Zagreb, 45.

Mrežni izvori / Online sources

- <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-thirdsurvey/?layers=160%2C166&bbox=1736953.8697015021%2C5503792.130428706%2C1749112.134513113%2C5508469.121096906>

PRI

KA

ZI

BOOK
REVIEWS

FILOLOŠKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE O LICIMA

Sanja Vrcić-Mataija i Ivica Mataija: „Slike Like – Filološke i kulturološke studije“, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2025.

Znanstvena knjiga „Slike Like – Filološke i kulturološke studije“, kojoj su u fokusu filološke i kulturološke teme, posvećena je istraživanjima kulturne, političke, jezične i književne povijesti Like, a s ciljem znanstvenoga valoriziranja neistraženoga dijela hrvatske kulturne i književne baštine. Autori u knjizi razmatraju način realizacije kulture na ličkom prostoru u vremenskom rasponu od kraja 19. do sedamdesetih godina 20. stoljeća, koje drže iznimno važnima za formiranje nacionalnoga, ali i regionalnoga identiteta. Teorijsko-metodološki okvir studiji čine teorija prostornoga obrata, kulturne i književne geografije, imagoloških uporišta i teorija književnoga regionalizma.

Monografija obaseže 307 stranica i strukturirana je u dvije cjeline: „Kulturološko-povijesne teme“ i „Slike književnog života Like: prilozi zavičajnoj književnoj poetici“. U prvom dijelu studije, „Kulturološko-povijesne teme“, polazište za svoja istraživanja autori temelje na ličkoj periodici i arhivskom gradivu navedenoga razdoblja. Polazeći od konstruktivističke teze o značajnoj ulozi proizvoda kulturnih praksi u formiranju nacionalnoga identiteta, posebice tiska, autorima su novine objavljivane u Gospiću krajem 19. i početkom 20. stoljeća poslužile kao predložak pri rekonstrukciji regionalne povijesti i kulture. Uz iščitavanje predodžbi o drugim narodima i zemljama te o vlastitom narodu, služeći se imagološkim teorijskim uporištima, autori interpretativno obuhvaćaju i analizu *mentalnih slika* (Blažević 2014) kao

specifičnih reprezentacijskih praksa, kao što navode, kroz analizu predodžbi o prosvjeti, učiteljima, ženama, djeci i obitelji. Prvi dio studije konceptualno je razrađen u trima poglavljima s pripadajućim cjelinama: „Novine kao odraz građanskog života u Lici“, „Desetljeća gospićke Učiteljske škole i učitelja“ i „Kulturni život Gospića u desetljećima novih nadanja i traženja“. Prvo je poglavlje prve cjeline istraživački usmjereno na razdoblje od kraja 19. stoljeća (1886. – osnutak Ličko-krbavske županije i izlazak prvih gospićkih, ujedno i ličkih novina *Ličanin – časopis za pučku prosvjetu, gospodarstvo i zabavu*) do 1941., godine prestanka izlaska *Ličke sloge*. Uz neizostavnu povijesnu kontekstualizaciju lokalnih društveno-političkih okolnosti, koje su usmjeravale novinske uređivačke koncepcije, autori studiozno interpretiraju predodžbe – *slike* Ličana o drugima i o sebi (Dukić 2009) na predlošku novinskih tekstova – od politički intoniranih vijesti i proglašenja, preko prosvjetiteljski orijentiranih edukativnih tekstova, ulomaka stručnih studija, povijesnih i književnih prikaza, reportaža, pisama i feljtona, do književnih tekstova (crtica, humoreski, pjesama, putopisa, poema) te oglašivačkoga diskursa. Kao neizostavan dio ličke kulturne povijesti posebno ističu ulogu Učiteljske škole kojoj je posvećeno drugo poglavlje prvoga dijela studije, dok se u trećem bave analizom kulturnoga života Gospića od pedesetih do sedamdesetih godina 20. stoljeća, stavljajući poseban naglasak na ulogu *Ličkih novina*, potom obnovljenoga ogranka

Matice hrvatske u Gospiću, pojavu novih medijskih i kulturnih sadržaja praćenih neizostavnim djelovanjem onodobnoga represivnoga političkoga i ideološkoga aparata koji se odrazio na jezično-povijesne događaje te istaknute ličke intelektualce toga razdoblja s posljedicama njihova kulturno-društvenoga angažmana. Iznimno su važna poglavlja posvećena djelovanju Matice hrvatske u Gospiću, uključujući i one dijelove o najvažnijim akterima političkoga i kulturnoga života šezdesetih godina 20. st. u Gospiću i Lici. Posebna se pozornost daje odjecima *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* na gospićkom području i iz nje proisteklih posljedica koje je *hrvatsko proljeće* imalo u Gospiću. Govoreći o tom razdoblju autori valoriziraju kulturno djelovanje nacionalno afirmiranoga i osuđenoga književnika Zlatka Tomičića, koji je dao značajan doprinos kulturnomu i književnomu životu Like.

Okrenutost regionalnim i zavičajnim književnicima u drugom dijelu studije autori obrazlažu pokušajem očuvanja od zaborava nacionalno marginaliziranih autora te popunjavanjem praznina u hrvatskom kulturnom prostoru, u koji se Lika uključila relativno kasno. Naslovljen kao „Slike književnog života Like: prilozi zavičajnoj književnoj poetici“, drugi je dio studije, uz književno-povijesni pregled ličkoga književnoga modela, posvećen filološkim

interpretacijama troje ličkih književnika, čiji se opus kreće od crtičarskoga, preko humoresknoga do izrazito lirskoga pristupa zavičajnom prostoru i ljudima; riječ je o *Crticama* Nikole Kokotovića, humoreskama *Iz Cukine torbe* Finke Pavičić Budak te o monografskom opusu Grge Rupčića.

Studiju su recenzirali eminentni znanstvenici: povjesničar prof. dr. sc. Ivica Šute s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i filologinja prof. dr. sc. Sanja Knežević sa Sveučilišta u Zadru, koji su istakli njezinu neupitnu znanstvenu vrijednost.

Promišljenim uvidima i sustavnom argumentacijom pri rekonstrukciji ličke političke, kulturne, jezične i književne povijesti, autori su svojom studijom uputili na važnost regionalne povijesti kao neodvojivoga dijela nacionalne kulturne i književne historiografije. Semantička slojevitost njezina naslova figurira višestruko: od denotativnoga, koje se oslikava u opremljenosti knjige arhivskim gradivom, do imagološkoga konstruiranja povijesnih slika o sebi i drugima. Knjiga je opremljena bogatim popisom izvora i literature te kazalom imena i kao takva predstavlja primjer znanstveno oblikovane monografije koja će jamačno postati jedno od glavnih polazišta svim budućim istraživačima ličke kulturne i književne povijesti.

dr. sc. Ivana Kurtović Budja

RAZGLED POVIJESNOGA GOSPIĆA

Ivica Mataija i Antonia Došen
Državni arhiv u Gospiću, Gospić, 2025.

Premda se fundusom arhivskog gradiva Državni arhiv u Gospiću pribraja manjim državnim arhivima, od svoga osnutka 1999. godine ostvario je zapaženu izdavačku djelatnost; brojem izdanih knjižnih jedinica (preko 50 naslova!) svrstava se u sam vrh među područnim državnim arhivima u Republici Hrvatskoj. Riječ je pretežito o izdanjima u kojima se, uz prateće studije, objavljuje arhivsko gradivo, što i jest jedna od osnovnih djelatnosti arhiva. Izdanje koje ovdje predstavljamo pomalo odskače od ostalih izdanja: riječ je, naime, o gradivu koje karakterizira (i u kojem dominira) slika, a ne tekst. Razglednice su specifičan arhivski materijal, koji često pronalazimo i u drugim baštinskim ustanovama. U arhivima, u obilju dokumentacije upravnih tijela javnih vlasti, dokumentacijske cjeline poput zbirki upravo su osvježenje za fundus jednoga arhiva. Stoga je pohvale vrijedna inicijativa Državnog arhiva u Gospiću zasnovati i graditi zbirku razglednica. Time se s jedne strane daje značaj zavičajnoj prošlosti, a s druge strane razglednice sa slikama dijelova grada mogu upotpuniti ono što nedostaje ponajčešće suhoparnom pisanom materijalu upravnih tijela. Objavlivanjem ove knjige, svojevrsnog pregleda i analize zbirke razglednica, autori Antonia Došen i Ivica Mataija, zainteresiranoj su publici odnosno istraživačima olakšali njezino korištenje i priredili povijesnu, filatelističku i arhivističku analizu. U obradi teme koristili su dosege arhivističke struke i srodnih struka (povijesti, geografije, toponimije, muzeologije),

te tako priredili djelo koje ima sve karakteristike izvorne znanstvenosti. Tako su na umješšan način formirali i priču o urbanitetu Gospića u 19. i 20. stoljeću. Djelo je tim vrijednije, jer predstavlja prvu višeslojnu analizu gospićkih razglednica, konteksta njihova nastanka i korištenja. Tekst prati 138 slikovnih priloga.

Osim predgovora, uvoda i zaključka, djelo ima šest poglavlja od kojih je svako sačinjeno od više cjelina (potpoglavlja). Opširan uvod tematizira razglednice kao kulturološki i filološki fenomen; opisuje Zbirku razglednica te najavljuje interdisciplinarni pristup obradi teme. Prvo poglavlje „Od dopisnice do gospićke razglednice“ donosi pregled povijesnog razvitka i upotrebe razglednice, počevši od prvih dopisnica. Autori u tome poglavlju daju prikaz klasifikacije razglednica što je od važnosti u razradi teme koja slijedi. Drugo je poglavlje posvećeno poštarskoj službi u Gospiću („Lička poštarska služba u Gospiću“) kao sustavu koji je omogućavao „putovanje“ dopisnica i razglednica. Slijedi potom poglavlje u kojem se analizira povijesni kontekst Like i Gospića („Vizualne i tekstualne predodžbe povijesnoga Gospića“), što je od iznimne važnosti kako bi čitatelji dobili sliku vremena, ljudi i događaja u kojem su se razglednice koristile. Posebno poglavlje („Urbanistički razvoj“) donosi prikaz urbanističkog razvoja Gospića, odnosno prostora koji će ostati zabilježeni na razglednicama. Na njega se nastavlja poglavlje o imenovanjima i preimenovanjima gradskih ulica i trgova

(„Identitet upisan u hodonime i krematonime“), dok se u posljednjem poglavlju naziva „Arhitektura koja čini identitet grada“ prikazuju značajni gradski objekti zabilježeni na razglednicama (svratišta i hoteli, škole, ostale zgrade javne namjene i kula age Senkovića).

Gledano sa stajališta historiografije, djelo „Razgled/nica povijesnoga Gospića“, na temelju razgledničkih fotografija i podataka na njihovoj poleđini (tekstovi razglednica, pošiljatelji i primatelji, pečati, poštanske marke i žigovi), donosi upravo višeslojan prikaz Gospića u 19. i 20. stoljeću. Taj prikaz rezultat je znanstvene obrade navedenih šturih podataka, te doveden u vezu s postojećim povijesnim spoznajama otkriva novo i potpunije lice Gospića i Gospićana koncem 19. i tijekom 20. stoljeća.

S pozicije arhivistike, ovaj rukopis predstavlja primjer kako primjereno valorizirati u arhivima često ne toliko atraktivno gradivo poput razglednica

i dokazuje da se, u nedostatku drugih izvora, ono može (i treba!) postaviti visoko na ljestvici gradiva zanimljiva različitim istraživačima. To osobito vrijedi za one baštinske ustanove (tako i za sam Državni arhiv u Gospiću) koje zbog različitih okolnosti nažalost nemaju sačuvano gradivo različitih provenijencija. U takvim okolnostima razglednice nadomještaju tu prazninu, čemu je najbolji dokaz upravo ovo djelo.

„Razgled/nica povijesnoga Gospića“ Ivica Mataije i Antonije Došen primjer je kako arhivi u kojima nije sačuvano obilje povijesne građe, mogu na izvrstan način valorizirati i obraditi postojeću građu. Na taj način korisnicima su olakšali njezino istraživanje i istodobno stvorili izvanredno monografsko djelo kakvo ne nalazimo kod drugih arhiva i srodnih baštinskih ustanova.

dr. sc. Ante Gverić

DOMOVINA KAO ISHODIŠTE

Suvremeni koncepti domovine, Zbornik radova sa znanstvenog skupa 8. Dani Šime i Ante Starčevića, ur. Sanja Vrcić-Mataija i Katica Balenović, Sveučilište u Zadru, 2025.

Zbornik radova *Suvremeni koncepti domovine* donosi radove sudionika domaće znanstvene konferencije s međunarodnim sudjelovanjem, održane u Gospiću 26. – 27. svibnja 2023., povodom 200. obljetnice rođenja Ante Starčevića. Podijeljen je u tri tematske cjeline koje se tiču znanstvene perspektive obrade domovine i domoljublja kao krovne teme. To su povijesna, filološka i geografsko-demografska perspektiva. Radovi su prethodno recenzirani i kategorizirani. Svaki od navedenih radova predstavljen je nesumnjivom stručnošću autora, akribičnošću, pouzdanošću i točnošću. To je razvidno iz samog teksta, ali i popisa literature. Predstaviti ću zbornik kratkim opisom sadržaja radova i njihove znanstvene relevantnosti.

U prvom poglavlju predstavljeni su radovi autora koji su bili plenarni izlagači na konferenciji.

Pavo Barišić u radu *Lika u djelu Ante Starčevića* analizira motiv Like u književnim i političkim djelima Ante Starčevića. S obzirom na povijesno-političku razjedinjenost Hrvatske, navedena analiza ima implikacije na moguću sjedinjenost hrvatskih krajeva toga vremena.

Ante Bralić u tekstu *Što je nama Ante Starčević danas?* raspravlja o historiografskom pristupu figuri Ante Starčevića kao Oca Domovine. Samu mitotvornu figuru pokušava revalorizirati historiografskim pristupom i iznijeti izvjesne teze o Starčeviću kao političaru.

Stjepan Blažetin u radu *Manifestacija hrvatske nacionalne svijesti u književnom radu Hrvata u*

Mađarskoj govori o manjinskoj književnosti Hrvata u Mađarskoj i spekulira odnos između pripadnosti te književnosti integralnom toku hrvatske književnosti. U radu je prisutna ekstenzivna književnovijesna analiza.

Drugo poglavlje obrađuje povijesnu perspektivu domoljublja. Autori su Ivan Brlić, Adrian Knežević i Ante Sorić.

Ivan Brlić i Adrian Knežević u radu *Ante Starčević i dalmatinski narodnjaci – pregled jednog turbulentnog odnosa* rekonstruiraju složene povijesne okolnosti između starčevićevskih pravaša i narodnjaka u Dalmaciji druge polovice 19. st. uzornom historiografskom analizom.

Ante Sorić u članku *Domoljublje u opusu pastoralnog teologa don Živana Bezića* analizira ideju domoljublja u teološkom i književnom radu don Živana Bezića. Filološka, filozofska i teološka perspektiva dominantne su u obradi teme. Tema je obrađena izrazito minuciozno i akribično.

Treće poglavlje tiče se filološkog aspekta domoljublja. Autorice i autori su: Katica Balenović, Slađana Čuljat, Vesna Grahovac-Pražić, Azra Ičanović, Sanja Knežević, Margerita Kranjčević Koričić, Ana Marin, Jadranka Mlikota, Rene Čipan Banja, Ivana Odža, Mirela Šušić, Maja Verdonik, Kristina Polić i Sanja Vrcić-Mataija. Zastupljeni su radovi iz područja jezikoslovlja, znanosti o književnosti i metodike nastave hrvatskog jezika i književnosti.

Katica Balenović u radu *Anglizacija hrvatskog jezika u jeziku digitalnih domorodaca – potreba i/*

ili pomodarstvo raspravlja o purizmu i prilagodbi leksičkih posuđenica iz engleskog jezika u jeziku digitalnih domorodaca (studentski žargon cyber generacije). Razvija teze o purizmu koji je nužan zbog manipulacije anglohrvatskim jezikom.

Slađana Čuljat u radu *Cultivating the Croatian Language in Business Communication – no to Anglicisms?* govori o važnosti kultiviranja hrvatskog jezika u poslovnoj komunikaciji na razini profesionalne terminologije, tj. žargonskog poslovnog leksika. Kako je taj leksik danas pod velikim utjecajem engleskog jezika, autorica zahtijeva hrvatske inačice leksema i ispituje njihovu moguću opstojnost među studentima. Svoje rezultate provjerava intervjuom i anketom izvedenom na Veleučilištu „Nikola Tesla“ u Gospiću.

Vesna Grahovac Pražić u članku Šime Starčević – *jezikoslovac i domoljub* analizira Starčevićeva jezikoslovna i vjersko-teološka djela iznoseći tezu o domovinskom odgoju, tj. o inkorporiranju ideje domoljublja kao produktivne za jezikoslovlje i katoličku vjeru.

Azra Ičanović u tekstu *Povijesna stvarnost kao faktor narativnog re/definiranja bosanskohercegovačkog (multi)kulturnog identiteta u prozi Faruka Šehića* istražuje složenost bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta kroz različite moduse u prozi Faruka Šehića. Osviješteno koristi znanja iz područja interkulturalizma i postkolonijalne teorije.

Sanja Knežević u tekstu *O ljepoti domovine: Plitvička jezera u hrvatskom književnom putopisu 19. stoljeća* govori o žanru domovinskog putopisa koji je formiran u 19. st. Istražuje putopise koji tematiziraju Plitvička jezera koristeći suvremene teorije vezane za putopisni žanr.

Margerita Kranjčević Koričić u tekstu *O predgovoru rukopisnoga teksta Šime Starčevića* istražuje građu koja je otkrivena 2009. godine i za koju se vjeruje da pripada Šimi Starčeviću. Glavna tema ovoga rada je uspoređivanje predgovora

spomenutoga sveska s predgovorom *Nove ricso- lovice iliricske* i jezikom *Ričoslovja*, gramatike koju Starčević objavljuje u dijelovima u časopisu *Glasnik dalmatinski*. Upotrebljava se metoda komparativne filološke analize na razini fonologije, morfologije, sintakse i leksika i iznosi zaključak kako je Starčević zasigurno autor predgovora.

Ana Marin u tekstu *Predodžbe domovine u prozama Julienne Eden Bušić* govori o predodžbi Hrvatske u prozama emigrantske spisateljice Julienne Eden Bušić. Služi se imagološkim gradivom (tezama o hetero- i autopredodžbi) te teorijom autobiografije, poglavito ženske.

Jadranka Mlikota i Rene Čipan Banja u tekstu *Analiza Radićeva jezičnoga identiteta u svjetlu jezičnih i stilskih značajka memoarskih zapisa „Uzničke uspomene“* obrađuju manje poznato Radićevo memoarsko djelo „Uzničke uspomene“ u kojem se govori o postupku afirmiranja hrvatstva. Uspoređuju dva izdanja djela (ono izvorno i ono posthumno objavljeno) komparativnom filološkom metodom. Ekstenzivna pravopisna, slovopisna, morfološka, leksička i stilsko analiza prisutne su u radu.

Ivana Odža u tekstu *Koncept domoljublja u lektiri od 1. do 4. razreda osnovne škole* raspravlja iz aspekta metodike o novom kurikulumu i afirmaciji domoljublja u njemu. Analizira lektiru iz aspekta metodike nastave književnosti i književne imagologije.

Mirela Šušić u tekstu *Domovina i emocije u Cesaricevoj pjesmi „Trubač sa Seine (Matoš u Parizu)“ u metodičkom kontekstu* povezuje razvoj emocionalne inteligencije kod učenika s domovinskom lirikom koja jako afirmira emotivni sloj lirske pjesme. Suvereno i znalački rabi znanja iz metodike nastave književnosti i razvojne psihologije.

Maja Verdonik i Kristina Polić u radu *Oral Stories of Central Croatia in Zdenko Bašić's Authorial Picture Books* obrađuju usmene priče iz središnje Hrvatske u slikovnicama Zdenka Bašića. Sinergijom književnog i likovnog pristupa, rad

afirmira usmenoknjiževnu i naratološku s likovnom analizom i iznosi teze o elementima priče (najčešće u mitološkom sloju) kao idejnim pokazateljima domoljublja.

Sanja Vrcić-Mataija u članku *Koncepcija domoljublja u paratekstualnim sastavnicama dječje proze o Domovinskom ratu* analizira paratekstualne elemente kroz teorije Gerarda Genettea u dječjoj prozi o Domovinskom ratu. Ekstenzivnom analizom dolazi do zaključka kako su paratekstualni elementi nosioci ideje domoljublja i počesto jaka mjesta u navedenoj prozi.

Treće poglavlje obrađuje domoljublje u demografsko-geografskom ključu. Autori su Dinko Marin, Ivana Maruna, Nensi Segarić i Jadranka Brkić-Vejmelka.

Dinko Marin i Ivana Maruna u tekstu *Stavovi učenika o oblicima edukacija u zaštićenim područjima Gorske Hrvatske* istražuju stavove učenika viših razreda osnovne i četverogodišnjih razreda

srednjih škola o oblicima edukacije o zaštićenim područjima Gorske Hrvatske kako bi se povećala posjećenost tim područjima. Upotrebljavaju statističku metodu i metodu ankete. Iznose teze o raznim vrstama predavanja i radionica o navedenoj temi.

Nensi Segarić i Jadranka Brkić-Vejmelka u tekstu *Mišljenja mladih o prilikama i preprekama u ostvarivanju zadovoljavajućeg života u Hrvatskoj* u kontekstu potencijalnog iseljavanja koriste metodu ankete i govore o gorućem nacionalnom problemu iseljavanja. Mobilnost, posao i prijateljske odnose kao najvažnije životne danosti, dok ekonomske neprilike smatraju preprekom.

Prigodno održana znanstvena konferencija, kao i nova istraživanja domaćih i stranih stručnjaka o konceptima domovine i domoljublja dali su nam nove spoznaje i učvrstili suvremeni koncept domovine koji u eri društvenih i političkih turbulencija pokatkad i gubi na vrijednosti.

dr. sc. Tin Lemac

ZNANSTVENO UTEMELJEN I METODIČKI RELEVANTAN SVEUČILIŠNI UDŽBENIK O USMENOJ KNJIŽEVNOSTI ISTRE I HRVATSKOG PRIMORJA – ZNAČAJAN PRILOG PROUČAVANJU ZAVIČAJNE KNJIŽEVNOSTI

Vjekoslava Jurdana: „Raširila jela na daleko grane. Usmene pjesme Istre i Hrvatskog primorja u zrcalu današnjih zapisa i suvremene studentske recepcije“. Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti. Sveučilište Jurja Dobrile. Pula, 2025.

Vjekoslava Jurdana, redovita profesorica na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, višestruko nagrađivana znanstvenica i nastavnica, čiji su znanstveno-nastavni interesi usmjereni proučavanju, valorizaciji i implementaciji zavičajne, istarske književne baštine u nastavni proces, objavila je znanstveno utemeljeni sveučilišni udžbenik „Raširila jela na daleko grane. Usmene pjesme Istre i Hrvatskog primorja u zrcalu današnjih zapisa i suvremene studentske recepcije“. U knjizi se autorica, sukladno svojim ranijim istraživačkim interesima, bavi književno-teorijskom interpretacijom usmenih pjesama Istre i Hrvatskog primorja te primjenom teorije recepcije u književnom odgoju i obrazovanju studenata Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, nudeći budućim odgojiteljicama niz zanimljivih strategija interakcije djece s usmenim književnim tekstovima. Knjigu je recenziralo četvero znanstveno-nastavnih stručnjaka s različitih visokoobrazovnih institucija u Hrvatskoj: troje filologa (prof. dr. sc. Robert Bacalja i prof. dr.

sc. Katarina Ivon sa Sveučilišta u Zadru, prof. dr. sc. Vladimira Velički sa Sveučilišta u Zagrebu) i muzikologinja (prof. dr. sc. Ivana Paula Gortan-Carlin sa Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli).

Knjiga sadrži 112 stranica i koncipirana je kroz tri cjeline: uvodnu te dva razvidno komplementarna poglavlja: prvo čini autoričin znanstveni opis odabrane građe, a drugo recepcijsko-studentski osvrti, uključujući i likovne radove proizišle iz metodičkog iskustva stvaralačke visokoobrazovne nastave. Riječ je, dakle, o knjizi u čijem se metodološkom okviru kombinira filološka književno-teorijska analiza s hvalevrijednom analizom metodičkih pristupa zavičajnim sadržajima u visokom obrazovanju. U uvodnom dijelu („Umjesto uvoda: u potrazi za usmenom književnom baštinom Istre i Hrvatskog primorja“) autorica obrazlaže svoja metodološka uporišta, donoseći pregled ranijih istraživanja bogate istarske književne baštine koje je započelo, prema riječima autorice, u drugoj polovici 19. stoljeća. Prikupljene zbirke istarskih narodnih pjesama, posebice zbirka „Zelena mala

dumbrava“, koju je priredio Radovan Tadej, usmjerile su autoričina istraživanja na uže primorsko, bakarsko zavičajno područje – mjesto Zlobin, slijedom čega su u fokusu njezina književno-teorijskog i metodičkog rada ušle upravo pjesme čiji se postanak veže uz zlobinsku kulturnu povijest, podcrtavajući značaj zavičaja kao polazišta književnog susreta s predškolskim djetetom. Postavljajući konkretna problemska pitanja o tome kako odgojitelji i učitelji mogu uspješno njegovati usmenu književnu baštinu kroz interakciju s djecom, prelazeći s pukog opisa građe na metodološki konkretizirane strategije rada s djecom, autorica je osmislila metodički model praktične interakcije djeteta s tekstem, proizišao iz metodičkih načela o afirmaciji zavičajne nastave i teorije recepcije.

U drugom dijelu knjige „Rasla jela“ Vjekoslava Jurdana sveobuhvatno interpretira osam reprezentativnih usmeno-književnih zlobinskih pjesama (*Turkinjica konja jaše, Rasla jela pokraj Sarajeva, Zelena mala dumbrava, Oj, jelin pase, Sinoć spazih na zapadu, Trideset momaka kroz goru jahaše, Majko od ljubavi, Divojka junaku*), fokusirajući se na tematsko-motivsku, kompozicijsku, jezičnu i melodijsko-ritmičnu analizu, uzimajući u obzir komparativni pristup pri interpretaciji usmenoknjiževnih inačica. Uvidom u cjelokupan usmeni opus zlobinske književne baštine, autorica potvrđuje prevlast lirskih nad epskim pjesmama, podcrtavajući njihovu sažetost, konciznost, ali i značenjsku slojevitost usmjerenu na iskazivanje snažnih emocija, međuljudskih odnosa, doživljaja i pogleda na svijet. Ujedno, potvrđuje činjenicu da su se mnoge pjesme izvodile pjevajući (tarankanje), posebice prigodničarske (svatovske, posleničke). Uz prevlast baladične forme i usmenoknjiževne romance, u tematskom smislu određene ljubavnim motivima, zanimljivo je autoričino detektiranje posebne varijante bratsko-sestrinske

ljubavi realizirane kao oblik incestuoznog odnosa. Kao posebnu skupinu pjesama autorica izdvaja šaljive/podrugljive pjesme – rugalice, koje su uz lirsku intonaciju, obilježene i epskim karakterom, a ljubavna je tema, kao što autorica navodi, često bila u fokusu šaljivih pjesama. Jezično-stilskom analizom zlobinskih pjesama autorica potvrđuje njihovu stilsku dotjeranost, birani jezik, prevlast čakavice ikavsko-ekavskog refleksa jata, ali i otvorenost književnim i kulturnim sadržajima te jezičnim nadslojavanjima drugih dijalekata, štokavskoga i kajkavskoga narječja, s nizom leksičkih posuđenica, crkvenoslavizama i turcizama. Potvrđujući literarnost jezika zlobinskih usmenih pjesama, autorica u jezičnom smislu posebno podcrtava slikovitost i metaforiku umjetničkog izraza ukazujući istovremeno na njihovu zavičajnost i univerzalnost usmjerenu namjeri približavanja usmene zavičajne poezije suvremenom recipijentu. Upravo je tome posvećen treći dio knjige naslovljen kao „Studentski osvrti na pjesme iz zelene male dumbrave“ sačinjen od tridesetak studentskih tekstova motiviranih zlobinskim usmenim pjesmama, uključujući vizualne tehnike rada te kreativne studentske osvrte s prijedlozima za rad s djecom. Riječ je o radovima proisteklima iz kolegija Usmena zavičajna baština, kojega je autorica osmislila u okviru izbornog modula, naslanjajući ga na sadržaje kolegija iz dječje književnosti. Takav spoj akademske analize i kreativnog rada sa studentima predstavlja inovativnu metodičku vrijednost začetu u znanstvenim radovima prof. Dragutina Rosandića usmjerjenima afirmaciji načela zavičajnosti u nastavi. S obzirom na činjenicu da Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Puli obrazuje buduće odgojitelje i učitelje razredne nastave, autorica je uočila temeljnu važnost u potrebi upoznavanja studenata, budućih odgojitelja i učitelja, sa zavičajnom baštinom

tijekom studiranja kako bi je mogli prenositi budućim generacijama. Zahvaljujući iznimno predanom znanstvenom i nastavnom angažmanu prof. Vjekoslave Jurdane, ovom je knjigom zapravo realiziran i prvi udžbenik usmene zavičajne baštine

u Istri i Hrvatskom primorju. Osim toga, ova knjiga je i svojevrsni poticaj institucionalizaciji zavičajne nastave i usmene baštine kroz sve obrazovne razine — od predškolske do visokoškolske u čemu se iščitava njena šira pedagoška i društvena uloga.

dr. sc. Sanja Vrcić-Mataija

UPUTE AUTORIMA

O časopisu

Časopis MemorabiLika objavljuje radove iz ličke zavičajnosti kao i radove koji se bave istraživanjima regionalne baštine. Pokriva nekoliko istraživačkih područja: Geografija, Interdisciplinarnе humanističke znanosti, Etnologija i antropologija, Arheologija, Povijest umjetnosti, Povijest, Filologija te se bavi objavom i interpretacijom arhivskog gradiva. / MemorabiLika is a journal that publishes papers related to the local history and culture of the Lika region, as well as studies focused on regional heritage research. The journal covers several research fields: Geography, Interdisciplinary Humanities, Ethnology and Anthropology, Archaeology, Art History, History, and Philology; it also focuses on the publication and interpretation of archival materials.

Od god. 8 radovi se u MemorabiLici objavljuju dvojezično, na hrvatskom i engleskom jeziku. / Since Volume 8, papers in MemorabiLika have been published bilingually, in Croatian and English.

Ne prihvaćaju se već objavljeni radovi ili radovi istodobno ponuđeni drugim časopisima.

U časopisu se objavljuju radovi koji podliježu najmanje dvjema anonimnim recenzijama, a svstavaju se u sljedeće kategorije:

- a) **izvorni znanstveni članak** – izvorno znanstveno djelo u kojem su izneseni novi rezultati fundamentalnih ili primijenjenih istraživanja
- b) **prethodno priopćenje** – znanstveni članak koji obavezno sadrži jednu ili više znanstvenih informacija, ali bez dovoljno pojedinosti koje bi omogućile čitatelju provjeru iznesenih znanstvenih spoznaja
- c) **pregledni članak** – donosi, na temelju literature, cjelovit prikaz dosadašnjih znanja o nekoj temi nastojeći objasniti trenutačno razumijevanje te teme.

d) **stručni članak** – predstavlja korisne priloge s područja struke, čiji sadržaj nije vezan na izvorna istraživanja.

Otvoren pristup

MemorabiLika je časopis u otvorenom pristupu. Sadržaj časopisa u cijelosti je besplatno dostupan. Korisnici smiju čitati, preuzimati, kopirati, distribuirati, tiskati, pretraživati ili stavljati poveznice na materijal te mijenjati, preoblikovati i prerađivati materijal ili ga koristiti na druge zakonite načine, sve dok odgovarajuće citiraju izvornik, u skladu s CC BY 4.0 licencom.

Troškovi

Prijava radova, recenzija i objavljivanje članaka (APC) se ne naplaćuje.

Indeksiranje

Članci objavljeni u ovom časopisu referiraju se i registriraju u: Morepress, Hrčak, znanstvenim bazama DOAJ, Slavic Humanities Index

Publiciranje, vremenik

Radovi časopisa MemorabiLika izlaze jednom godišnje na hrvatskom jeziku, te sadrže naslov, sažetak i ključne riječi na engleskom jeziku. Moguća je i objava rada na engleskom jeziku ili na nekom od slavenskih jezika.

Prijava članka i provjera

Prijava članka podrazumijeva da rad nije prethodno objavljen (osim u obliku sažetka, objavljenog predavanja ili ocjenskog rada), da nije u razmatranju za objavljivanje na drugom mjestu, da su njegovo objavljivanje odobrili svi autori i institucija gdje je istraživanje provedeno te da, ako bude prihvaćen, rad neće biti objavljen drugdje u istom obliku, na engleskom ili bilo kojem drugom jeziku, uključujući elektronički oblik.

Recenzentski postupak

Sve rukopise najprije ocjenjuje glavni urednik (i/ili članovi uredničkog odbora). Na temelju njihova mišljenja rad se odbija ili šalje dalje u recenzentski postupak. Prije recenzije svaki rukopis prolazi kroz softver za otkrivanje plagijata, kako bi se provjerila izvornost i osigurala kvaliteta pisanog rada. Autori trebaju paziti da ne prijeđu granicu od 20 % preklapanja s objavljenim radovima. Radovi s visokim stupnjem preklapanja s objavljenim podacima (čak i u slučaju samoplageranja) bit će odbijeni bez recenzije. Radovi koji su prikladni za objavu šalju se dvama nepristranim recenzentima. MemorabiLika provodi dvostruki anonimizirani proces recenziranja što znači da su identiteti autora skriveni od recenzenta i obrnuto. Po potrebi, ako je jedna recenzija negativna, rukopis se šalje trećem recenzentu. Za odluku o prihvaćanju ili odbijanju članka odgovoran je glavni urednik i njegova je odluka konačna. Urednici nisu uključeni u odluke o radovima koje su sami napisali ili su ih napisali članovi obitelji ili kolege s kojima je urednik povezan. Svaki takav podnesak podliježe uobičajenim procedurama časopisa.

Upute za priređivanje radova

Rukopis

Rukopisu, koji ne smije biti duži od 20 kartica (uključujući naslov rada, sažetke, ključne riječi, bibliografiju, priloge), treba priložiti sažetak na engleskom jeziku, te ključne riječi (najviše 5 riječi, abecednim redom) na hrvatskome i engleskome jeziku. Prihvaćaju se i radovi na stranim jezicima, no u tome slučaju sažetak mora biti na hrvatskome.

Rukopisi se šalju e-poštom (memorabilika@gmail.com) ili običnom poštom na adresu Uredništva (Državni arhiv u Gospiću / MemorabiLika, 53 000 Gospić, Kaniška 17) u dvama primjercima. Nakon recenzentskog postupka ispravljenu inačicu rada potrebno je dostaviti u digitalnome obliku. Tekst rukopisa mora točno odgovarati tekstu datoteke.

Sažetak

Sažetak rada (opsega do 200 riječi) treba ukazati na svrhu, glavne rezultate i zaključak.

Sažetak na engleskom jeziku dolazi iza popisa bibliografskih jedinica. On treba sadržavati naslov članka pisan malim slovima. Navodi se centrirano.

Ključne riječi navode se ispod pripadajućeg sažetka, od početka i bez uvlačenja.

Pohranjivanje

Radove objavljene u časopisu MemorabiLika dopušteno je pohranjivati u institucijske i tematske repozitorije bez naknade i vremenskog ograničenja uz osiguravanje poveznica na mrežne stranice časopisa i Hrčka. Časopis podržava zelenu razinu samoarhiviranja (dozvoljeno je pohraniti nerecenziranu, recenziranu i izdavačku verziju rada).

GDPR

U skladu s Općom uredbom (EU) o zaštiti podataka (GDPR), časopis prikuplja podatke o autorima, recenzentima i urednicima uključujući imena i prezimena, naslove, podatke za kontakt, područja profesionalnog interesa i životopis. Podatci se koriste kako bi pomogli urednicima odabrati odgovarajuće recenzente, kontaktirati s recenzentima i autorima te pružiti potrebne informacije u objavljenim člancima. Podatci se koriste samo u mjeri potrebnoj za objavu, a informacije koje nisu uključene u članak ili zahvalu neće se dijeliti s trećim stranama. Podatci će se čuvati do opoziva ili brisanja podataka na zahtjev autora/recenzenta/urednika.

Radovi

Radove treba pripremiti u računalnome programu *Microsoft Word for Windows*.

Tekstove treba pisati fontom *TimesNewRoman* (12) s proredom 1.5, poravnati ih s objiju strana ne uvlačeći prvi red odlomka. Istaknute riječi ili rečenice može se boldirati. Kurzivom se pišu naslovi knjiga, časopisa i drugi primjeri.

Radovi

Na prvoj stranici članka navodi se ime i prezime autora, u novome retku ime i adresu ustanove u kojoj autor radi te u novome retku elektroničku adresu autora.

Naslov članka piše se velikim slovima i centrira se. Sažetak se navodi nakon glavnoga naslova, a tekst se uvuče s lijeve strane. Naslovi poglavlja se ne numeriraju.

Fusnote se navode na stranici ispod teksta, fontom Times New Roman (10) s jednostrukim razmakom (1).

Tablice, grafikoni i slike (JPEG, TIFF i PDF) numeriraju se u kontinuitetu arapskim brojkama (primjer: Tablica 1., Tablica 2.; Slika 1., Slika 2.). Slike se dostavljaju odvojeno od teksta u digitalnome formatu.

Molimo suradnike da ujednačeno rabe navodnike, npr. „Citat“. Unutar citata ili za označivanje pojmova treba rabiti polunavodnike, npr. ‘pojam’.

Pri citiranju literature treba obratiti pozornost na sljedeće:

- Pri citiranju literature referencija sadržava prezime autora, godinu objavljivanja te stranicu na kojoj je određeni podatak objavljen i potrebno ju je, navedenu u zagradama, uključiti u osnovni tekst, a ne navoditi u fusnotama.
- Više referencija istoga autora treba poredati kronološki. Navode li se djela istoga autora objavljena u istoj godini, treba ih poredati abecedno te označiti slovima (v. dolje 2. Članak u časopisu).

Obrazac za izradu popisa korištene literature**TISKANE KNJIGE**

Knjiga ima jednoga autora	KASER, KARL. 2003. <i>Popis Like i Krbave 1712. godine</i> . Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.
Knjiga ima do tri autora	GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA; VRČIĆ-MATAIJA SANJA. 2012. <i>Tragom ličke zavičajnosti</i> . Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
Knjiga koja ima četiri i više autora	BARIĆ, EUGENIJA [ET. AL.]. 1999. <i>Hrvatski jezični savjetnik</i> . Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
Knjiga koja nema podatak o autoru	<i>Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika</i> . 1983. Skopje: Manu.
Poglavlje u knjizi ili zborniku	HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. Ličko-krbavska županija u identitetu Like. // <i>Identitet Like: korijeni i razvitak</i> . / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 427–464.

ČLANAK U ČASOPISU

PEŠUT, DAMJAN. 1997. Etnička i konfesionalna podjela nakon oslobađanja Like od Turaka. *Senjski zbornik*, 24, Senj, 85–130.

RJEČNIK, LEKSIKON I ENCIKLOPEDIJA

ČULJAT, MARKO. 2004. *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lik@ press.

Rječnik, leksikon i enciklopedija koji nemaju podatak o autoru

ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1881. – 1970. Zagreb: JAZU.

Natuknica u enciklopediji

Lika. // *Hrvatska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999 – . sv. 6.

MREŽNA I ELEKTRONIČKA VRELA

Tekst na mrežnoj stranici

ČULJAT MARKO. 2017. KIC u Ličkom Osiku. www.licke-novine.hr/Gospic/GS%20kronika.html#n96. (26. 4. 2017.)

Članak u elektroničkome časopisu

VODANOVIĆ, BARBARA. 2007. Prezimana na otoku Pašmanu danas. *Hieronimus*, 1, 157–176. http://www.unizd.hr/Portals/43/broj_1_2007/Barbara_Vodanovic_Prezimana_na_otoku_Pasmanu_danas.pdf (14. 5. 2013.)

Elektronički medij (CD-ROM, DVD-ROM i sl.)

ANIĆ, VLADIMIR. 2007. *Rječnik hrvatskoga jezika*. (CD-ROM). Zagreb: Novi Liber – Europapress holding.

DIPLOMSKI, MAGISTARSKI I DOKTORSKI RAD

Diplomski rad

JURIĆ, JURAJ. 2017. *Ličke vodenice*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Magistarski rad

KOLAK, TATJANA. 2001. *Arheološka topografija Like od prapovijesti do srednjeg vijeka*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Doktorski rad

BUŠLJETA TONKOVIĆ, ANITA. 2014. *Mogućnosti održivog razvoja srednje Like*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

ČLANAK IZ TISKA

VIDOVIĆ, DOMAGOJ. 2009. Jeramaz i Crnčević – prezimana bratska. *Metkovski vjesnik*, 8, Metković, 24–25.

ODOBRENJE ZA OBJAVU ČLANKA

Da bismo objavili Vaš članak u časopisu MemorabiLika dužni ste potpisati ovu Izjavu. Autorska prava ostaju Vaše vlasništvo ili vlasništvo nositelja autorskih prava. Dužni ste ishoditi dozvolu za korištenje svih ilustracija kojih niste nositelj autorskog prava. Napominjemo da nije dopušteno koristiti ilustracije iz ranije objavljenih radova bez izričite pismene dozvole nositelja autorskih prava.

Ime, prezime i adresa autora:

Naslov rada:

Uzimajući u obzir moj prilog izdavanju gore navedene publikacije, potpisom ove Izjave jamčim:

- da sam u slučaju zajedničkog autorstva ovlašten(a) od svih koautora potpisati ovu izjavu u njihovo ime;
- da je ovaj članak moj originalni rad;
- da članak ne sadrži nikakva kršenja postojećih autorskih prava, ili druga prava treće osobe, ili materijal koji bi na drugi način bio nezakonit;
- da ću osigurati da nakladnici MemorabiLike budu zaštićeni od bilo kakvih potraživanja i troškova (uključujući i pravne troškove) koji bi proizlazili iz povrede bilo koje stavke ove Izjave;
- da sam ishodio(la) dozvolu za reproduciranje svih materijala za koje nisam nositelj(ica) autorskih prava, a koje koristim u svome članku, uz obvezno navođenje izvora.

Suglasan(a) sam da MemorabiLika objavi moj rad te ga distribuira reproduciranog u tiskanom i elektroničkom obliku.

Potpis:

Datum:
